Зелені Карпати

1–2 2004

MAGAZINE ZELENY KARPATY

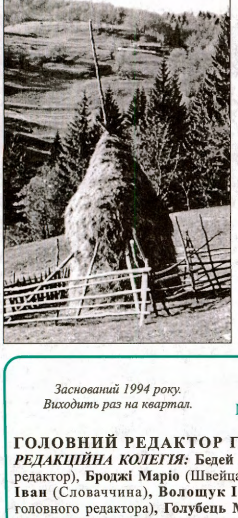

Зелені Карпати

КОНЦЕПЦІЯ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ ЮНЕСКО та Севільська стратегія передбачають, що біосферні резервати мають виконувати три взаємопов'язані функції, а саме: функцію збереження генетичних ресурсів, видів, екосистем та ландшафтів, по-друге, сприяти сталому соціально-економічному розвитку в регіонах, де розміщені, і, по-третє, здійснювати матеріально-технічне забезпечення для підтримки демонстраційних проектів, екологічної освіти і виховання, досліджень та моніторингу в контексті реалізації місцевих, національних та глобальних проблем збереження навколишнього природного середовища та сталого розвитку.

Відповідно до цих документів біосферні резервати служать інструментом міжурядової наукової програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

2 стор.

2004, № 1-2 (19-20)

Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENI KARPATY

Founded in 1994. Published once a quarter.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: **Бедей М.І.** (науковий редактор), **Броджі Маріо** (Швейцарія), **Волощук Іван** (Словаччина), **Волощук І.І.** (заступник головного редактора), **Голубець М.А., Денисюк Зігмунд** (Польща), **Комендар В.І., Коржик В.І., Кухта В.В.** (перший заступник головного редактора), **Кравців В.С., Мартиненко О. О., Парпан В.І., Покиньчереда В.Ф., Стеценко М.П., Стойко С.М., Сухарюк Д. Д., Трибун П.А., Черепаня В.Й.** (відповідальний секретар), **Шмідт Петер** (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: **BedeyM.I.** (scientific editor), **Brodgy Mario** (Switzerland), **Voloschuk Ivan** (Slovakia), **Voloschuk I.I.** (deputy of the chief editor), **Holubets M. A., Denysyuk Zigmund** (Poland), **Komendar V. I., Korzhyk V. I., Kukhta V.V.** (the first deputy of the chief editor), **Kravtsiv V.C., Martynenko O.O., Parpan V.I., Pokynchereda V.F., Stetsenko M. P., Stoiko S.M., Sukharyuk D.D., Trybun P.A., Cherepanya V. Y.** (managing secretary), **Shmidt Peter** (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ
ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.
Видавці: Карпатський біосферний заповідник.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of the Protection of Natural Environment in Ukraine.
Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

Реєстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)
Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
(telephone number in Rakhiv: 22193, in Uzhhorod – 20516)

Віддруковано в ПП «Графіка». 88000, Україна, м. Ужгород, вул. Університетська, 21. Замовлення № 267. Тираж 1000 прим.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор

РЕАЛІЗАЦІЯ КАРПАТСЬКИМ БІОСФЕРНИМ ЗАПОВІДНИКОМ ТРЬОХ ЙОГО ФУНКЦІЙ: ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ, СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЛОГІСТИЧНОЇ

Одним із найважливіших завдань біосферних резерватів є досягнення рівноваги між часто конфліктуючими цілями збереження біорізноманіття та господарськими інтересами місцевого населення. Причому людина розглядається як складова частина біосфери, і тому надзвичайно важливим є оцінка людської діяльності, її впливу на стан екологічних систем, забезпечення гармонії між людиною і природою.

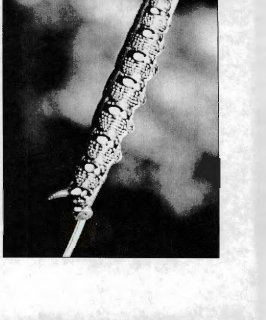
Закон України «Про природно-заповідний фонд» та інші нормативно-правові документи, які регламентують діяльність біосферних заповідників, спрямовані на реалізацію саме цих вимог. А досвід роботи Карпатського біосферного заповідника, резолюції Комітету Міністрів Ради Європи у зв'язку з нагородженням його Європейським дипломом (1997, 2002 рр.) та обговорення звіту заповідника в липні 2003 р. на сесії Міжнародної координаційної Ради з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» можуть до деякої міри ілюструвати як досягнення, так і проблеми реалізації в умовах України статутних рамок для біосферних резерватів ЮНЕСКО. Тому, аналізуючи стан виконання цих вимог, хочемо нагадати, що Карпатський біосферний заповідник створено Указом Президента України на базі природного заповідника, на підставі рішення ЮНЕСКО, в 1993 році. Його площа складає 53,6 тис. гектара, або 2,5 процента території Карпатського регіону. Заповідник є одним з найбільших природно-заповідних об'єктів України, охороняє унікальні природні і антропогенні ландшафти: від закарпатських рівнин – до високогір'я Українських Карпат. Тут забезпечується збереження найбільших у Європі ділянок букових і ялиново-букових пралісів. А здійснені в останні роки інвентаризація та науковий аналіз показують, що в межах біосферного заповідника знаходяться життєздатні популяції 2717 видів живих організмів, в тому числі 1111 видів вищих судинних рослин, 1344 види нижчих рослин, 66 видів ссавців, 189 видів птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 26 видів риб та близько 15000 видів безхребетних тварин.

З них 112 видів рослин і 72 види тварин занесені до Червоної книги України, а 28 видів входять до Європейських Червоних списків. Продромус рослинності території біосферного заповідника включає 57 формацій та 297 асоціацій. З них 21 угруповання занесене до Зеленої книги України.

Висновки наукових досліджень засвідчують, що біологічне різноманіття території заповідника, особливо кількісний склад окремих популяцій тварин, у недалекому минулому суттєво залежало від антропогенних факторів, тому на зменшення їх негативної дії спрямована вся система заходів, що реалізуються адміністрацією заповідника. Найважливішими серед них є зменшення фактору постійного турбування звірів та порушення рослинного й грунтового покриву, що має місце при проведенні лісогосподарських робіт та під час випасання худоби у лісах та на високогірних луках. Цьому підпорядковані проекти організації його території, робота служби державної охорони. Створена система охорони, вивчення та моніторингу забезпечує контроль за станом популяцій і видів, оцінку впливу природних і антропогенних факторів на їх динаміку.

Організації ефективної охорони, раціонального використання природних ресурсів з врахуванням цінності природних екосистем, наявності біологічного різноманіття та потреб місцевого населення підпорядковано функціональне зонування території біосферного заповідника. 15872 гектари або 33,7% складає заповідна зона, 3015 га або 4,8% – зона регульованого заповідного режиму, 15933,2 гектара або 31,9% – буферна зона і 18809,8 гектара або 29,7% – зона антропогенних ландшафтів.

З врахуванням цього ведуться науково-дослідні роботи та моніторинг, забезпечується виконання природозахисних, протипожежних, лісогосподарських та рекреаційних робіт. Здійснюються заходи щодо охорони рослинного і тваринного світу, відновлення порушених екосистем тощо. Важливо наголосити, що за роки запровадження заповідного режиму спостерігається помітна стабілізація екологічного балансу у зоні розміщення біосферного заповідника. Це дуже добре видно на прикладі відновлення верхньої межі лісу у Чорногорі, збільшенні чисельності нарциса вузьколистого та інших рідкісних видів рослин у Долині нарцисів, збільшенні чисельності популяцій беркута, глухаря, рисі, карпатського бурого ведмедя тощо. Але разом з цим можна бачити, що запровадження заповідного режиму, припинення антропогенного впливу не завжди веде до збагачення природного різноманіття. Наприклад, припинення випасання

худоби на високогірних луках і окремих місцях призводить до зменшення чисельності деяких рідкісних субальпійських видів рослин, які витісняються синантропними видами. А припинення сінокосіння у Долині нарцисів вказало на тенденцію до зменшення чисельності нарциса вузьколистого, власне того виду, заради якого і створювалась ця заповідна ділянка. Спостерігається зменшення чисельності тритонів альпійських у процесі зростання високогірних озер і т.д. Тому адміністрація заповідника розуміє, що лише методами пасивної охорони домогтись збереження біологічного різноманіття не завжди є можливим. Враховуючи ці та інші обставини, менеджмент-планом біосферного заповідника передбачається проведення необхідних природоохоронних заходів, до яких відноситься періодичне сінокосіння, регульований випас худоби, санітарно-оздоровчі заходи у лісах та ін.

У повсякденній роботі адміністрація біосферного заповідника вихо-дить з того, що збереження біологічного різноманіття є надзвичайно важливим елементом стратегії сталого розвитку. Тому робиться все можливе, щоб гармонізувати економічні, природоохоронні, соціальні і культурні проблеми в цьому регіоні. Адже дилема «споживання і обмеження» при використанні природних ресурсів породжує багато конфліктів, по-різному трактується вченими і практиками, своєрідно сприймається місцевим населенням. Досвід нашої роботи показує, що найбільш гостро ці протиріччя проявляються на природоохоронних територіях. Як засвідчує світова практика, Єлоустонські підходи, які базуються на ідеалах дикої природи, та традиції радянських заповідників нерідко створюють загрозу для виживання місцевого населення, подекуди залишають поза законом традиційні способи їх життя, можуть сприяти витісненню із обжитих земель людей, які, власне, сформували і зберегли протягом століть місцеві екосистеми. Тому адміністрація Карпатського біосферного заповідника розуміє, що домогтись успіхів у збереженні біологічного різноманіття без зняття конфліктних ситуацій, без сприяння раціональному використанню природних ресурсів, підтримки традиційного землекористування неможливо. Саме тому чимало робиться для того, щоб Севільська стратегія для біосферних резерватів ЮНЕСКО, в частині визнання прав місцевого населення на землі і ресурси, від яких залежить спосіб їхнього життя, стала реальністю на його території. По-друге, у межах діючого в Україні законодавства ми створюємо можливість місцевим жителям використовувати природні ресурси у відповідності з їх традиціями і, по-третє, прагнемо все ширше залучати людей до прийняття рішень, що можуть вплинути на їх життєві інтереси. Цьому підпорядкована робота Науково-технічної та Координаційної рад біосферного заповідника, участь його адміністрації в роботі органів місцевого самоврядування, реалізація багатьох демонстраційних проектів зі сталого розвитку.

Досягнення солідарності людей, органів влади та адміністрації біосферного заповідника у вирішенні, крок за кроком, існуючих проблем лежать в основі багатьох проектів, що впроваджені за останні роки. Досить показовим у цьому плані є проект «Створення передумов для екологічно-зорієнтованого сталого розвитку гірських населених пунктів Рахівського району Закарпатської області», реалізований спільно з Рахівською районною радою та районною державною адміністрацією. Велике значення для запровадження концепції сталого розвитку у зоні діяльності біосферного заповідника мають прийняті за його ініціативою Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998 – 2005 рр.» та спеціальні рішення Верховної Ради України з питань розробки Державної комплексної програми сталого розвитку гірських регіонів України та спорудження еколого-освітнього центру «Центр Європи».

Карпатський біосферний заповідник, як один з важливих екологічних та науково-методичних осередків, проводить цілеспрямовану роботу для того, щоб термін «сталий розвиток» увійшов до лексикону законодавців та урядовців, щоб проблеми розвитку гірських територій пропагувались через засоби масової інформації, щоб їх вирішення запроваджувалось у нормативно-правові документи та учбові програми освітніх закладів. У цьому контексті чималу роль відіграють наукові форуми, що організовуються адміністрацією біосферного заповідника. Скажімо, міжнародні науково-прак-

тичні конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (1998 р.), «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)» (1999 р.), «Гори і люди (у контексті сталого розвитку)» (2002 р.) та інші дали поштовх не тільки новим науковим ідеям, але й послужили важливим каталізатором впровадження стратегії сталого розвитку у практику роботи органів влади. Резолюція, яка схвалена на нашій конференції у 1998 р., ініціювала, до прикладу, прийняття Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (яка, до речі, нещодавно ратифікована Верховною Радою України), а концепція створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» як моделі сталого розвитку в гірських регіонах України, котра обґрунтувала необхідність запровадження спеціальних економічних та правових механізмів для відновлення екологічної рівноваги та піднесення добробуту горян, знайшла підтримку в Адміністрації Президента України, Закарпатській обласній державній адміністрації та в місцевих органах влади. Додамо також, що завдяки ініціативі адміністрації біосферного заповідника вперше серед регіонів України прийнята і Концепція сталого розвитку Закарпаття.

Важливо підкреслити, що в зоні діяльності біосферного заповідника розміщено понад 20 населених пунктів, де проживає близько 100 тисяч чоловік.

Тут зосереджено величезні культурні і духовні цінності, зокрема розміщується центр закарпатської Гуцульщини, яка характеризується самобутньою культурою і побутом. У гірських поселеннях зберігаються віковічні народні традиції, пам'ятки дерев'яної архітектури, самобутній фольклор та витвори народних умільців. У етнографічному плані, до прикладу, села Луги, Богдан, Костилівка, місто Рахів, яке ще за часів Чехословаччини шанобливо величали «Гуцульським Парижем», та інші населені пункти є національним культурним спадком українського народу. Тому адміністрація біосферного заповідника, у межах діючого законодавства, всіляко підтримує ці традиції, відповідно до функціонального зонування забезпечує життєві потреби населення. Так, в зоні антропогенних ландшафтів щорічно випасається близько десяти тисяч голів овець, майже тисяча голів великої рогатої худоби. Дворогосподарства забезпечуються дровами, сінокосами. Люди для своїх потреб заготовляють тут необхідну кількість дикоростучих плодів, ягід та грибів, проводять відпочинок тощо.

Словом, робиться все можливе, щоб біосферний заповідник став полігоном для примирення людини з природою.

Особливо важливим напрямком роботи адміністрації заповідника є розвиток екотуризму. Для цього на його території облаштовано 18 екотуристичних маршрутів, 45 місць відпочинку, споруджено Музей екології гір, ряд інформаційних центрів. Зараз ведуться роботи із будівництва еколого-освітніх центрів у Долині нарцисів, географічному центрі Європи, Кевелівському лісництві, рекреаційного пункту на перемичці під Говерлою, створюється мережа пунктів допомоги екотуристам у високогір'ї, зокрема: на озері Бребенескул, на полонині Рогнеска, під Близнятами тощо. Для відвідувачів біосферного заповідника видається необхідна рекламна та інформаційна продукція. Зокрема, лише останнім часом випущено буклети «Праліси у центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника», «Пам'ятка екотуристу», «До Соколиного берда», «Чорногірськими пралісами на Говерлу» тощо. В наших перспективних планах є створення екологічних готелів у Чорногірському та Угольському лісництвах, організація екологічних фермерських господарств у Трибушанському (полонина «Лисичний»), Богдан-Петроському (полонина «Рогнеска»), Кевелівському (полонина «Гропа»), Кузій-Свидовецькому (полонина «Урда») лісництвах. Велику перспективу має розвиток форелевого господарства. У цьому зв'язку чимале значення набуватиме науково-дослідний проект, що реалізується зараз у Трибушанському лісництві Карпатським біосферним заповідником і Львівською академією ветеринарної медицини. Названі господарства мають сприяти збереженню традиційного сільського господарства у горах та привабливати туристичні потоки, забезпечувати відпочиваючих екологічно чистими продуктами харчування, виробами з вовни та ін.

При цьому хочу підкреслити, що розвиток екотуризму, як загалом використання всіх природних ресурсів біосферного заповідника, проводиться так, щоб непорушеними залишались пралісові екосистеми, місця зростання та проживання рідкісних і зникаючих видів рослин та тварин, забезпечувалось відновлення порушених раніше природних властивостей існуючих ландшафтів.

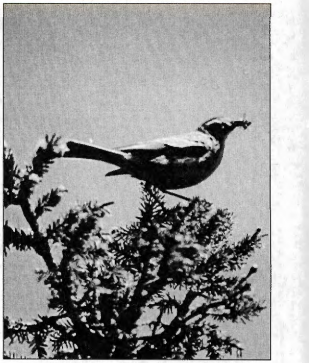
В адміністрації біосферного заповідника добре розуміють, що вирішення завдань збереження біологічного різноманіття та забезпечення сталого розвитку малоймовірне без активізації еколого-освітньої роботи. Тому логістичній підтримці вирішення цих завдань приділяється підвищена увага. Для цього у заповіднику вже тривалий час успішно функціонує відділ поширення екологічних знань, з 1994 року видається всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», працює власна відеостудія. Чимала роль у цьому напрямку належить еколого-освітньому центру, що працює на базі Музею екології гір та історії природокористування Карпат, проведенню щорічних екологічних таборів «Ойкос» та пластунських організацій тощо. Велика увага приділяється роботі із засобами масової інформації. Науковцями КБЗ щорічно публікується велика кількість статей у центральних і місцевих газетах та журналах, готуються спеціальні передачі на радіо і телебаченні. Крім того, проводиться чимало цікавих акцій для молоді та юнацтва, працюють гуртки для школярів, організовуються різноманітні конкурси тощо.

Хоча у контексті реалізації КБЗ основних його функцій існує багато проблем. Всупереч спеціальним рішенням Верховної Ради України із проблем розвитку заповідної справи та Постанові Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998 – 2005 рр.», яка містить окремий розділ «Розвиток Карпатського біосферного заповідника», фінансове та матеріально-технічне забезпечення його діяльності здійснюється надзвичайно погано. КБЗ отримує лише половину від тих мінімальних коштів, які передбачені проектом організації території та охорони його природних комплексів. Тому все те, що зроблено і робиться тут сьогодні, – результат ентузіазму людей, їх самовідданої праці. Служба охорони та науковці не забезпечені, як це передбачено нормативними актами України, форменим одягом, транспортом, зв'язком, необхідним обладнанням, отримують низьку заробітну плату.

Прикро, що державні органи влади України, від яких залежить розвиток заповідної справи, котра, до речі, оголошена Верховною Радою України пріоритетною в галузі охорони довкілля, ігнорують не тільки рішення Верховної Ради, але й думку міжнародних організацій з цього приводу. Скажімо, у резолюції Комітету Міністрів Ради Європи у зв'язку з нагородженням Карпатського біосферного заповідника у 1997 та 2002 роках Європейським дипломом рекомендувалось уряду України забезпечити Карпатський біосферний заповідник достатньою кількістю засобів для його належного функціонування. Однак ці та інші побажання Ради Європи залишаються невиконаними. Ніхто не збирається виконувати і рекомендації Ради Європи стосовно прийняття спеціального закону про еколого-економічну зону «Рахів», про створення тут економічних та правових механізмів для сталого розвитку. Чиниться опір з боку окремих державних органів, в першу чергу – органів лісового господарства, щодо виконання законів України та рекомендацій МАБ ЮНЕСКО і Ради Європи щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника та інших об'єктів природно-заповідного фонду України. На ділянках, що проектуються під розширення біосферного заповідника, розгортаються активні лісозаготівельні роботи, для їх передачі у категоричній формі не погоджуються проектні документи тощо. Це, в перше чергу, стосується Ясінянського державного лісомисливського підприємства, на території якого, як, до речі, і скрізь у верхів'ях басейну Тиси, в результаті надмірних вирубок лісу складається вкрай несприятлива екологічна ситуація, – вона стає однією з причин катастрофічних стихійних явищ, які останніми роками тут почастішали. Хотілось би, щоб Міністерство охорони навколишнього природного середовища України проявляло у цих питаннях більшу наполегливість... Потребує активізації робота щодо

створення українсько-румунського біосферного резервату у Мараморських горах, бо на відміну від румунських колег, які уже давно підготували необхідні документи, видали румунською і українською мовами відповідну монографію, у нас не до кінця опрацьовано навіть концептуальні підходи щодо цього проекту. Його значення чомусь також недооцінюється. Хоча, на нашу думку, реалізація проекту створення українсько-румунського біосферного резервату в Мараморських горах могла б відкрити нові можливості для прикордонного співробітництва, координації зусиль двох країн для збереження унікального гірського біоризноманіття, підвищення життєвого рівня місцевого населення. При цьому необхідно мати на увазі, що на прикордонних територіях в цьому регіоні проживає сорок тисяч румунів, а на протилежній румунській стороні – близько 69 тисяч українців, між якими протягом багатьох десятиріч відсутні необхідні культурні та економічні контакти. Тут немає облаштованих переходів, відсутня прикордонна інфраструктура. Створення українсько-румунського біосферного резервату, навіть за умов запровадження візового режиму, могло би позитивно вплинути на вирішення і цих проблем.

Для підвищення ролі природоохоронних територій в реалізації завдань Карпатської конвенції необхідно забезпечити прийняття змін до чинного законодавства та спеціальних рішень Верховної Ради України із проблем розвитку заповідної справи... Ще одне болюче питання. Обмежене фінансування та недостатнє розуміння ролі біосферного заповідника веде до фактичної ізоляції від міжнародного наукового та природоохоронного життя. Адже його працівники практично не мають можливості брати участі у зустрічах та конференціях, що проводяться в рамках програми МАБ ЮНЕСКО. За десять років перебування КБЗ у складі мережі біосферних резерватів жодного разу не змогли побувати на таких конференціях. Звертаємось до координаційної ради МАБ ЮНЕСКО з пропозицією підготувати спеціальні проекти фінансової підтримки, які би дали можливість працівникам біосферних заповідників України та інших країн з кризовою економікою брати участь в міжнародних конференціях, заходах щодо обміну інформацією та спеціалістами в межах міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Ми переконані, що це у значній мірі сприяло б поліпшенню роботи.

Звертаємось також до Мінприроди України, міжнародних фінансових організацій з проханням надати Карпатському біосферному заповіднику необхідну допомогу для здійснення проектів щодо його розширення, створення українсько-румунського біосферного резервату у Мараморських горах, зміцнення матеріально-технічної бази та створення інфраструктури для розвитку екотуризму, еколого-освітньої роботи та для стимулювання екологічно безпечних видів діяльності, особливо в сільському та лісовому господарстві. Для КБЗ першочергове значення має завершення будівництва еколого-освітніх центрів на базі Музею екології гір у Рахові, у географічному центрі Європи, Долині нарцисів, спорудження високогірної біосферної станції у Чорногорі, реконструкція будівлі контори Чорногірського та Угольського лісництв під екологічні готелі, забезпечення служби охорони форменим одягом, службовою зброєю, транспортом та засобами зв'язку, придбання, хоча би для мінімальних потреб, наукового обладнання та комп'ютерної техніки. З цих питань ми неодноразово звертались до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища України, подавали відповідні бюджетні запити. Але все це безрезультатно. А мова йде про суму одноразової допомоги у розмірі близько 2–2,5 мільйона гривень.

Без сумніву, за необхідної підтримки Уряду України та міжнародних організацій роль Карпатського біосферного заповідника у збереженні біоризноманіття, забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку та еколого-освітній діяльності буде тільки зростати...

м. Рахів

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

УКРАЇНА РАТИФІКУВАЛА КІОТСЬКИЙ ПРОТОКОЛ ДО РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ЗМІНУ КЛІМАТУ

4-го лютого 2004 року, на п'ятій сесії четвертого скликання, Верховна Рада України ратифікувала Кіотський протокол. Рішення було прийняте 242 голосами за необхідних 226.

Проект закону «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату» представив Міністр охорони навколишнього природного середовища Сергій Поляков. У своєму виступі Міністр зазначив, що для України ліміт обсягів викидів вуглецю в атмосферу обмежений на рівні, досягнутому у 1990 році. «Участь України в реалізації гнучких механізмів дозволить залучити значні фінансові ресурси (іноземні та внутрішні) для модернізації вітчизняної промисловості. Окрім скорочення викидів ПГ, такі інвестиції сприятимуть отриманню значних супутніх зисків, включаючи: скорочення викидів забруднюючих речовин; вирішення внутрішніх екологічних проблем; зниження ризиків для здоров'я населення і стану екосистем; вирішення соціальних проблем; пожвавлення інвестиційного клімату, в тому числі в природоохоронній діяльності», – підкреслив С. Поляков.

Україна підписала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату у червні 1992 р., ратифікувала у жовтні 1996 р. і згідно з процедурами ООН є Стороною Конвенції з 11 серпня 1997 р.

Значною міжнародною подією стало прийняття Кіотського протоколу у 1997 р. Протокол базується на положеннях Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату і є її інструментом. Він спрямований на досягнення кінцевої мети, яка закріплена в статті 2 РКЗК ООН: «…досягти стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему».

За змістом і юридичним підґрунтям Кіотський протокол є міждержавною міжнародно-правовою угодою, яка набуває чинності після його підписання у встановленому порядку Сторонами РКЗК ООН і виконання ними відповідних внутрішньодержавних процедур (ратифікації чи приєднання), необхідних для набуття Протоколом чинності.

Проект вище названого Закону України було винесено на розгляд сесії Верховної Ради України у грудні 2003 р.

Включенню його до порядку денного пленарного засідання Верховної Ради України передувала велика робота, пов'язана з проведенням консультацій та роз'ясненням позиції Міністерства щодо ратифікації Кіотського протоколу в Адміністрації Президента України, Комітетах Верховної Ради України.

Ратифікація Україною Кіотського протоколу є важливим кроком до гармонізації українського законодавства з системою законодавства Євросоюзу.

Наступні кроки будуть спрямовані на створення інфраструктури для забезпечення реалізації проектів зі скорочення викидів парникових газів в рамках механізмів Кіотського протоколу та поширення міжнародної співпраці у цьому напрямі.

РОЗРОБКА ПРОЕКТУ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

На виконання абзацу 3 підпункту 4 пункту 1 Постанови Верховної Ради України від 20.02.03р. № 565-IV «Про рекомендації парламентських слухань щодо дотримання вимог природоохоронного законодавства в Україні» та відповідного доручення Кабінету Міністрів України від 04.03.03 р. № 12059 Міністерством охорони навколишнього природного середовища України підготовлено проект Постанови Верховної Ради *«Про затвердження Стратегії сталого розвитку України»*.

Цей проект знаходиться в підрозділі «Проекти документів» розділу «Екологічне законодавство та реалізація державної екологічної політики».

Висловити свої думки стосовно даного законопроекту зацікавлені особи зможуть в розділі «Форуми – електронні конференції», тема: «Обговорення проекту Стратегії сталого розвитку України».

ВІДЗНАЧЕННЯ РІЧНИЦІ З МОМЕНТУ ПІДПИСАННЯ РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

У рамках Всеукраїнської екологічної конференції було проведено засідання секції № 1 «Карпатська конвенція: на шляху до реальності».

Основною метою засідання було підбиття підсумків виконання заходів у рамках Карпатської конвенції та узгодження перспективних напрямків у подальшому її розвитку.

Основні здобутки року, що проминув з моменту підписання Карпатської конвенції у м. Києві 22 травня 2003 року, під час Всеєвропейської конференції міністрів охорони

навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи»:

- завершено підписання Карпатської конвенції усіма країнами Карпатського регіону;
- Україна першою здійснила ратифікацію Карпатської конвенції;
- створено умови для роботи Тимчасового секретаріату Карпатської конвенції (у Відні);
- започатковано створення Карпатської мережі природоохоронних об'єктів;
- проведено заходи із підготовки Карпатського огляду стану довкілля;
- уряди країн Карпатського регіону здійснюють необхідні заходи з метою ратифікації Карпатської конвенції згідно з вимогами національних законодавств (відповідне рішення вже прийняв Уряд Словаччини).

Підготовлено проект плану першочергових заходів, спрямованих на реалізацію вимог Карпатської конвенції. Серед найосновніших:

- Створення та забезпечення діяльності Координаційної ради щодо виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат;
- підготовка до обґрунтування щодо можливості виконання Україною функцій Секретаріату Карпатської конвенції та вибору місця розміщення Секретаріату;
- підготовка матеріалів до Карпатського огляду про стан довкілля;
- розробка стратегії та впровадження елементів положень Карпатської конвенції;
- підготовка матеріалів до проекту Протоколу про збереження біорізноманіття на території Карпат;
- розробка та участь в міжнародних проектах щодо охорони біорізноманіття та екологічно збалансованого туризму;
- оновлення Веб-сторінки сайту Мінприроди України, присвяченої втіленню положень Карпатської конвенції;
- забезпечення здійснення фінансових внесків з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища України до Карпатської конвенції;
- створення Карпатської мережі природоохоронних об'єктів;
- участь у роботі експертних груп Карпатської конвенції щодо визначення меж та опису Карпатського регіону, забезпечення фінансування заходів, розробки процедур тощо;
- підготовка та участь в роботі Першої та Другої нарад Міжурядового комітету Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат;
- розробка заходів щодо впровадження Карпатської конвенції на місцевому рівні.

Мінприроди України пропонує залучити до виконання запропонованих заходів обласні державні адміністрації в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях, МЗС, Мінфін, Мінекономіки, Мінагрополітики, МОЗ, Мінкультури, Держкомлісгосп, Держкомзем, Держводгосп, Держтурадміністрацію України, Національну академію наук України та Українську аграрну академію наук, неурядові організації, громадськість. На дворічний період пропонується профінансувати заходів на суму 50 тис. євро та 300 тис. гривень.

На секції були заслухані та обговорені доповіді, проголошені

Ярославом Мовчаном – начальником Управління охорони земельних ресурсів, екомережі та збереження біорізноманіття («Карпати – колізія історії та реалій»);

Яношем Тотом – Надзвичайним і Повноважним Послом Угорської Республіки в Україні («Про стан впровадження Карпатської конвенції в Угорщині»);

Харальдом Егерером – представником тимчасового Секретаріату Карпатської конвенції у Відні («Карпатський регіон: міжнародний контекст»);

Ігорем Іваненком – заступником начальника Управління охорони земельних ресурсів, екомережі та збереження біорізноманіття («Карпатська мережа природоохоронних територій та інші першочергові заходи впровадження Карпатської конвенції»);

Василем Костюшиним – заступником Голови НЕЦУ («Про стан впровадження проекту «Підтримка розвитку Національної екомережі України в рамках формування Всеєвропейської екологічної мережі. Задум та втілення у пілотній зоні»);

Юрієм Масікевичем – представником Буковинської філії НЕЦУ «Крона», співдоповідь щодо місцевих результатів впровадження проекту «Підтримка розвитку Національної екомережі України в рамках формування всеєвропейської екологічної мережі. Задум та втілення у пілотній зоні»;

В. Кисляком – директором ПЗ «Горгани» («Перспектива розвитку природного заповідника «Горгани»);

Миколою Стеценком – першим заступником Голови ДСЗС («Розвиток об'єктів ПЗФ в Карпатському регіоні України»);

А. Яворським – директором Карпатського НПП («Місце та роль Карпатського НПП в збереженні біорізноманіття регіону та перспективи дій в рамках Карпатської конвенції»),

а також дискусії щодо перспектив впровадження Карпатської конвенції за участі А. Ковальчука (Ужгород), представників Держкомлісгоспу України, Інформаційного центру «Зелене досьє», інших учасників секції.

Засідання секції прийняло наступні рішення:

1. Заакцентувати особливу увагу, яку в Україні надається розробці, підписанню та ратифікації Карпатської конвенції, запропонувати забезпечити фінансові внески до тимчасового Секретаріату Карпатської конвенції і надати обґрунтування щодо розміщення постійного Секретаріату в Україні.

2. Взяти до уваги рішення Вишеградської четвірки та Румунії стосовно заходів щодо залучення Європейського Союзу до впровадження Карпатської конвенції.

3. Погодити, в основному, розроблений Мінприроди України перелік заходів, спрямованих на реалізацію Карпатської конвенції у 2004 – 2005 роках.

4. Посилити залучення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, неурядових організацій та громадськості до втілення положень Карпатської конвенції на місцевому рівні.

5. Надати підтримку Мінприроди України в розробці Стратегії та впровадженню елементів положень Карпатської конвенції та проекту Протоколу про збереження біорізноманіття на території Карпат.

Учасники наради висловили особливу подяку Кирилу Стеценку, керівнику дитячого фольклорного ансамблю «Дай Боже», автору та виконавцю скрипкових творів, за натхненне відображення яскравої мелодики народів Карпатських країн, а також Інформаційному центру «Зелене досьє» за організацію та впровадження фестивалю в Шешорах і започаткування серії відеофільмів «Карпатські ознаки».

СЕРГІЙ ПОЛЯКОВ, МІНІСТР ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ, 17 ЧЕРВНЯ 2004 Р. ПІДПИСАВ ЄВРОПЕЙСЬКУ ЛАНДШАФТНУ КОНВЕНЦІЮ, ТАКИМ ЧИНОМ УКРАЇНА СТАЛА 29 КРАЇНОЮ – ЧЛЕНОМ РАДИ ЄВРОПИ, ЩО ПІДПИСАЛА ЦЮ КОНВЕНЦІЮ.

У підсумковому слові С. Поляков підкреслив: «Підписавши Європейську ландшафтну конвенцію, Україна бере на себе зобов'язання втілювати відповідні заходи (для врахування мети збереження та невиснажливого використання біо- та ландшафтного різноманіття) в окремі напрямки державної політики, зокрема в сільське господарство, лісівництво, управління річковими басейнами, «зелений» туризм, транспорт та енергетику, промисловість.

Підписання Європейської ландшафтної конвенції сприятиме зростанню розуміння ролі ландшафтів в Україні у культурній, екологічній, природоохоронній і соціальній сферах, до яких громадськість виявляє інтерес, усвідомленню широкими верствами населення того, що ландшафти створюють ресурс, який сприяє економічній діяльності, що охорона, регулювання та планування ландшафтів сприятиме створенню нових робочих місць. Як приклад місцевої ініціативи – створення Мінприроди України національних природних парків «Святі гори» та «Гуцульщина». Сьогодні проводяться роботи щодо створення національного природного парку «Галицький»…

РОЗРОБЛЯЄТЬСЯ ПРОЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ УКРАЇНИ

Розробник проекту – Управління охорони земельних ресурсів, екомережі та збереження біорізноманіття. Пропозиції та зауваження можна надіслати розробникам даного документа за електронною адресою: ekoland@menr.gov.ua.

РОЗРОБЛЯЄТЬСЯ ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ УКРАЇНИ

Розробник проекту – Управління охорони земельних ресурсів, екомережі та збереження біорізноманіття. Пропозиції та зауваження можна надіслати розробникам даного документа за електронною адресою: svieta@menr.gov.ua.

У дні святкування 50-річчя входження України до ЮНЕСКО у Рахові відбулася міжнародна наукова конференція «Оптимізація меж та поліпшення функціонування Карпатського біосферного заповідника». Організаторами цього зібрання стали Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», Національна комісія України у справах ЮНЕСКО, МЗС України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Державна служба заповідної справи та Карпатський біосферний заповідник, який у 1993 році увійшов до цієї визначної міжнародної організації.

ВИСОКА ОЦІНКА ЕКСПЕРТІВ ЮНЕСКО

Першого дня учасники конференції ознайомилися з природними цінностями та діяльністю Карпатського біосферного заповідника, його співпрацею з місцевими органами влади та населенням.

Вони також відвідали географічний «Центр Європи», де споруджується еколого-культурологічний комплекс та екологопізнавальний маршрут Кузій-Свидовецького лісництва «До Соколиного берда».

Наступного дня у великому залі місцевої держадміністрації розпочалося пленарне засідання міжнародної конференції, яке вступним словом відкрив директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук Ф.Д. Гамор.

Тостей привітали заступник голови Закарпатської облдержадміністрації В.І. Гулянич, голова Рахівської райдержадміністрації Ю.Ю. Кабаль, експерт МАБ ЮНЕСКО Джейн Робертсон Вернес, відповідальний секретар Національної комісії України в справах ЮНЕСКО О.Б. Мазиченко, член Національного комітету МАБ України, директор Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ професор Я.П. Дідух та інші.

Відтак з доповідями виступили: начальник відділу Державної служби заповідної справи Т.В. Парчук («Розвиток біосферних заповідників України у контексті Севільської стратегії»); член Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» Я.П. Дідух («Стан і перспективи розвитку в Україні мережі біосферних заповідників»); заступник начальника Закарпатського облуправління лісового господарства, кандидат сільськогосподарських наук В.П. Кичура («Шляхи вдосконалення лісогосподарської діяльності у зоні розташування Карпатського біосферного заповідника»), директор КБЗ, доктор біологічних наук Ф.Д. Гамор («Реалізація Карпатським біосферним заповідником трьох його функцій: збереження біорізноманіття, сталого розвитку та логістичної функції»), голова Рахівської районної ради М.М. Беркела («Досвід співпраці органів місцевого самоврядування та адміністрації Карпатського біосферного заповідника у розв'язанні соціально-економічних проблем місцевих громад»); доцент Львівського національного університету ім. І. Франка, кандидат географічних наук Ю.В. Зінько («Оптимізація меж та активізація діяльності у Карпатському біосферному заповіднику»); директор НДІ гірського лісівництва ім. П.С. Пастернака, професор В.І. Парпан («Значення Карпатського біосферного заповідника для лісознавчих досліджень і моніторингу»); заступник начальника управління туризму Закарпатської облдержадміністрації Н.В. Шабан («Роль Карпатського біосферного заповідника для розвитку екотуризму»); заступник директора з наукової роботи КБЗ, кандидат біологічних наук Д.Д. Сухарюк («Перспективний план дій КБЗ»); професор Інституту ботаніки НАН України Т.Л. Андрієнко та голова Екологічного союзу Мараморощини (Румунія) Філія Мойсей («Перспектива створення транскордонного українсько-румунського біосферного резервату «Мараморощькі гори») та інші.

У конференції, як зауважувалося вище, взяли участь експерт МАБ ЮНЕСКО Джейн Робертсон Вернес, правління посольства США в Україні Ван Райн Дастінг, які дали високу оцінку діяльності Карпатського біосферного заповідника та висловили конкретні пропозиції щодо розвитку заповідної справи в Україні.

Учасники конференції відвідали Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, розташований на центральній садибі заповідника.

НАШ КОР.

Як відомо, у жовтні 2003 року у Закарпатті відбулася міжнародна наукова конференція «Природні ліси в помірній зоні Європи: цінності та використання». Ініціаторами її проведення стали Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) та Карпатський біосферний заповідник.

ПРАЛІСИ – НАЙЦІННІШИЙ СКАРБ ЄВРОПИ

Учасникам конференції надіслав вітання Голова Верховної Ради України Володимир Литвин: «Україна одна з найменш заліснених у Європі територій, тому проблемі охорони та раціонального використання її лісових багатств Верховна Рада та уряд приділяють підвищену увагу. Останнім часом прийнято державну програму «Ліси України», Закон «Про мораторій на проведення суцільних рубок в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», підготовлено нову редакцію Лісового Кодексу тощо. У цій справі велике значення надається використанню досягнень науки та європейського досвіду сталого лісокористування…».

У привітанні Віце-прем'єр-міністра України Івана Кириленка йшлося: «У сучасних умовах глобалізації як ніколи зростає роль міжнародної співпраці, кооперації науковців і фахівців з різних країн. При цьому головними завданнями залишаються сталий розвиток і збереження навколишнього середовища, раціональне використання природних багатств, збереження історичної та культурної спадщини…».

Пленарне засідання міжнародної наукової конференції, яка проходила в місті Мукачеві, вступним словом відкрив директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук Ф. Д. Гамор:

– Ідея проведення на базі пралісів Закарпаття міжнародної наукової конференції виникла два роки тому. Завдяки підтримці і наполегливій праці оргкомітету, особливо його членів Маріо Броджі, Бриттіте Коммармот, Ганса-Каспера Бодмера, Урса Беатте Брендлі із Швейцарського інституту WSL та їх українських партнерів із КБЗ, у цьому чудовому куточку України, мальовничому Мукачеві, зібралось понад 250 представників наукової еліти із 26-ти країн *Європи*.

Особливої важливості нашій конференції надає той факт, що вона проходить під патронатом Ради Європи, Світового фонду природи (WWF), Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) та Міжнародної спілки лісівничих досліджень (IUFRO).

Хочу наголосити також, що конференція має важливе значення ще й тому, що вона є певним підсумком багаторічної співпраці українських та швейцарських науковців у рамках проекту партнерства установ, що підтримуються швейцарського науковою фундацією. Сподіваємося, що наш науковий форум дасть новий імпульс поглибленню співпраці не тільки між цими організаціями, але й відкриє нові можливості для розробки наукових та бізнесових проектів, слугуватиме запровадженню ідей сталого лісокористування на Європейському континенті, особливо в Україні.

До учасників конференції звернулася голова Держкомітету лісів М. В. Коліснченко.

– Українські Карпати, – підкреслив він, – найунікальніший регіон України з багатим різноманіттям рослинного і тваринного світу, рідкісних для Європи видів. Тут зосереджено близько 20% лісового фонду держави.

На цій території, за даними науковців, зберелось понад 60 тис. га унікальних пралісів. Це неоціненні природні об'єкти для розробки наукових основ реконструкцій трансформованих похідних деревостанів, поліпшення їх структури, біологічної, екологічної стабільності та підвищення продуктивності. Природа дарує людству свій тисячолітній досвід створення оптимальних лісових екосистем. Тому наше завдання – повною мірою використати цей золотий фонд.

Природні ліси і праліси в Карпатах збережені в різних висотних поясах і слугують моделями для опрацювання засад сталого розвитку регіону, раціонального ведення лісового господарства, забезпечення реалізації державної політики в справі сталого управління лісами.

З метою вивчення досвіду інших країн Держкомлісгосп України змінює та розширює контакти з міжнародними організаціями. З 1992 року співпрацюємо з Комітетом з лісоматеріалів Європейської комісії ООН та Об'єднаним комітетом з технологій, керування і підготовки працівників у лісовому господарстві.

Україна приєдналася до Пан-європейського процесу захисту лісів Європи, галузеві наукові інститути є членами IUFRO.

Важливим завданням інтеграції є узгодження національних аспектів лісового господарства з міжнародними. У цьому плані корисними є спільні міжнародні проекти, в яких беруть участь українські фахівці та зарубіжні експерти.

Заступник голови Закарпатської обладміністрації І. В. Артьомов зачитав вітання голови обласної ради М. І. Андруся й нагородив директорів Швейцарського інституту WSL (Маріо Броджі) та КБЗ (Ф. Д. Гамор) Почесними грамотами обладміністрації.

Відтак були зачитані доповіді. Особливо резонансними видалися такі: «Праліси та природні ліси помірної зони Європи» (доктора агрономії і лісівництва Ярі Парвіайнена з Фінляндії), «Праліси та природні ліси в Україні: проблеми та стратегія охорони» (директора Українського НДІ гірського лісівництва, професора В. І. Парпана), «Карпатський біосферний заповідник: збереження та стале використання» (директора КБЗ, доктора біологічних наук Ф. Д. Гамора), «Старі ліси як джерело знань для лісівництва: реальність чи міф?» (професора із Швейцарії Пітера Бранга), «Важливість природних лісів для біорізноманіття» (Петера Дуеллі зі Швейцарії), «Соціально-економічні цінності природних лісів» (Біла Слі із Великобританії), «Вплив лісу на утворення стоку» (Крістофа Хега, Швейцарія).

Учасники конференції працювали в дванадцяти секціях: «Структура та динаміка природних та господарських ялицево-букових і смереково-ялицевих лісів», «Генетичне та видове різноманіття», «Структура та динаміка природних та господарських букових лісів», «Оцінка

біорізноманіття та цінності збереження», «Динаміка рослинності та моделювання екосистеми», «Охорона природних лісів в минулому та на сьогоднішній день», «Управління природними лісами та буферними зонами», «Природні ліси та туризм», «Різноманітні соціально-економічні цінності природних лісів» та інші.

Ф. Д. ГАМОР, директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор:

– Карпатський біосферний заповідник належить до одного з найбільших та найцікавіших об'єктів природно-заповідного фонду України і відіграє важливу роль у збереженні європейського природного спадку. Охороняючи природні комплекси, що розташовані у різних геоботанічних районах, він представляє біологічне різноманіття Українських Карпат в міжнародній мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Тут оберігається 1248 видів вищих судинних рослин, 66 видів ссавців, 189 видів птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 26 видів риб та близько 15 тисяч видів безхребетних тварин. У заповіднику примічено 122 види рослин і 75 видів тварин, що занесені до Червоної книги України.

82.3 % території заповідника, або 44 тисячі гектарів вкрито лісами. У складі резервату знаходиться 10.8 тис. гектарів ялицевих, дубових та грабових деревостанів штучного походження, 4.6 тис. гектарів сільськогосподарських угідь. Праліси, які займають 14.6 тис. гектарів, – найбільша цінність не тільки заповідника. Ці екосистеми є важливими для встановлення історії розвитку рослинного покриву нашого континенту у післяльодовиковий період, їх вивчення є передумовою для ведення лісового господарства на природних засадах, адже тільки вони можуть служити еталонами для формування біологічно стійких і високопродуктивних лісових угруповань.

Міжнародна конференція «Природні ліси в поміркій зоні Європи: цінності та використання» не тільки висвітлила проблеми в лісокористуванні на європейському рівні, але й розставила *акценти у природоохоронній справі*, розроблено практичні рекомендації, які послужать базою для прийняття важливих управлінських рішень, наукового підходу до лісокористування у Карпатах і на Україні.

Маріо Броджі, директор Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень, професор:

– У Швейцарії пралісів небагато, зате на Україні, зокрема у Карпатах, займають великі площі, тому викликають великий інтерес. Вони допомагають нам краще зрозуміти динаміку лісу при режимі природного втручання, а це дає змогу розробити такі лісівничі підходи господарювання, де б найбільше використовувалися природні процеси, а поновлення мережі заповідних лісів стало метою обговорення сучасної політики ставлення до лісу.

Суцільні рубки у нас заборонені, бо мали негативний досвід, через такі рубки спостерігалися великі паводки у минулому столітті. У Швейцарії можна вирубувати не більше одного гектару лісу і на відповідній території. І це строго регламентується законодавством…

Конференція дала можливість зустрітися вченим Сходу і Заходу, а це означає, що налагодиться тісна співпраця і на майбутнє.

Ярі ПАРВІАЙНЕН, доктор агрономії і лісівництва, професор Державного науково-дослідного інституту лісу, Фінляндія:

– Фінляндія – найбільша «лісова» країна Європи. 76% території вкрито лісами. У доглядзі за цим зеленим багатством враховуються екологічні, господарські і соціальні аспекти. Щорічно приріст лісів за останні 40 років перевищує рубку на 20 – 30 відсотків. Лісове господарство і лісова промисловість складає 8% валового національного продукту країни. За міжнародними мірками у країні народне господарство надто залежне від лісового комплексу. Тому лісове законодавство, національна програма лісового господарства, консультативна діяльність вчених – все спрямоване на те, щоб стабільний догляд за лісами здійснювався на практиці.

С.М. СТОЙКО, доктор біологічних наук, професор, м. Львів:

– Стале лісокористування – нова парадигма, яка повинна базуватися на такому управлінні, щоб ліси виконували свою екологічну, економічну і соціальну функції.

Впевнений, що результати нашого наукового зібрання допоможуть значно поліпшити господарювання в лісах Європи…

Загалом на конференції було заслухано понад 60 доповідей, а також прийнято так звану Мукачівську заяву, в якій наголошено: конференція мала за мету виробити наукові підходи та скласти загальну картину стану природних лісів у поміркій зоні Європи.

Природні ліси є рідкісними та вразливими екосистемами. Тому вони важливі для планування роботи мережі заповідних лісів, оскільки їх можна використати як базові ареали для наближеного до природи адміністрування багатофункціональними лісами, а також для збереження «in situ» лісового генофонду та створення депозитарію лісової природи. Конференція в Мукачеві рекомендувала питання про природні ліси розглянути в Робочій програмі щодо імплементації Віденської декларації та Резолюцій конференції міністрів по захисту лісів у Європі (MCPFE), з наголосом на Резолюції 4 (Збереження та збагачення лісового біорізноманіття в Європі) та її розділах 9, 10, 16.

У Зверненні, що одному важливому документі, прийнятому на мукачівському форумі вчених Європи, відзначено: «Міжнародна конференція «Природні ліси в поміркій зоні Європи: цінності та використання» підтримує природоохоронні важливі рішення Ріо-92 + 10 щодо збереження лісів та їх різноманіття. Ліси з усіх типів рослинності мають найважливіше середовище, тварине, екологічне, економічне, соціальне та біосферне значення. Однак протягом останніх століть в лісах Європи відбулись істотні кількісні і якісні трансформації, які зумовили екологічну дестабілізацію в життєвому середовищі, в результаті чого на нашому континенті почастішали екологічні катастрофи (повені, зсуви, лавини, вітровали тощо). Тому зараз важливим економічним і соціальним завданням є забезпечити сталий розвиток лісового господарства.

Багатогранними дослідженнями лісів встановлено, що екологічними моделями сталого лісівництва є праліси і природні ліси, решткн яких збереглися в окремих європейських країнах.

З метою збереження унікального природного генофонду потрібно: а) провести інвентаризацію пралісів і природних лісів на основі уніфікованої методики; б) просити Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень розробити юридичні основи територіальної охорони осередків пралісів та природних лісів; в) науково-дослідним установам та організаціям країн, де збереглися праліси та природні ліси, проводити відповідні наукові дослідження та моніторинг з метою використання отриманих даних у практичному лісівництві та екологічній освіті.

Вирішено просити уряд України: а) передбачити у новому Лісовому кодексі України розділ про охорону, збереження і використання природних лісів та пралісів на основі передового досвіду європейських країн і застосувати їх як екологічні моделі лісів господарського призначення; б) враховуючи транскордонне екологічне значення Карпат у Центрально-Східній Європі та особливе значення гірських лісів у підтриманні екологічного балансу, прискорити реалізацію законів України щодо розширення мережі природно-заповідного фонду України; в) для збереження генофонду лісових порід посилити контроль за охороною і збереженням генетичних резерватів; г) внести зміни для забезпечення переходу до вибіркової системи господарювання як основної практики лісового господарства; д) порушити клопотання про включення КБЗ до Всесвітньої мережі природного і культурного спадку ЮНЕСКО.

У процесі роботи конференції розроблено ряд рекомендацій, які послужать базою для прийняття важливих управлінських рішень.

Іван ВОЛОЩУК
м. Рахів

У Рахові, на базі Карпатського біосферного заповідника, відбулася IV міжнародна конференція молодих вчених «Ліси Євразії – Східні Карпати» (27 вересня – 1 жовтня 2004 р.), присвячена відомому українському вченому, академіку Петру Степановичу Погребняку.

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ У РАХОВІ

Сюди з'їхалися близько 100 молодих вчених з Росії, Польщі, Угорщини, Фінляндії, Білорусії та України, щоб поділитися своїми доробками, намітити перспективні напрямки охорони і збереження лісів на континенті. Організаторами цього зібрання стали Міністерство освіти і науки, Міністерство природних ресурсів Російської Федерації, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Державний комітет лісового господарства України, Російська академія наук, Московський державний університет лісу, Карпатський біосферний заповідник, всього 16 науково-дослідних установ, інститутів, університетів та громадських організацій лісового та природоохоронного спрямування.

Конференція розпочалася закличним голосом трембіти. Мелодію виконав відомий музика, лісник Рахівського держлісгоспу Василь Кокіш.

Конференцію вступним словом відкрив директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Ф. Д. Гамор. Він привітав гостей зі святом науки.

– У нашому залі сидять представники Москви, Мінська, Гомеля, Санкт-Петербурга, Архангельська, Харкова, Львова, Варшави, Шопрона та інших великих і малих наукових центрів, – зауважив промовець. – Ми раді такому широкому представництву, що дасть можливість глибоко і всебічно розглянути різні проблеми лісів Євразії. Для молодих вчених це прекрасна можливість поглибити свої знання, обмінятися інформацією, пізнати природу Українських Карпат.

Ф. Д. Гамор також оголосив вітального листа Міністра охорони навколишнього природного середовища України С. В. Полякова учасникам конференції.

З привітаннями до учасників зібрання звернулися голова Рахівської районної ради М. М. Беркела, доктор технічних наук, професор, академік Російської академії екологічних наук, проректор Московського державного університету лісу А. С. Щербаков, професор Варшавського науково-дослідного інституту лісового господарства А. Ф. Корчик, доцент Львівського лісотехнічного університету І. В. Делеган, головний лісничий Сонячногірського дослідного лісгоспу з Московської області Т. Ф. Смекаліна, кандидат сільськогосподарських наук, вчений секретар навчально-методичного об'єднання з освіти в галузі лісової справи, доцент Московського державного університету лісу П. Г. Мельник.

Конференцію молодих вчених відкриває директор Карпатського біосферного заповідника професор Ф. Д. Гамор

Останній вручив великій групі молодих вчених грамоти та пам'ятні сувеніри програмного, організаційного комітетів конференції та Московського державного університету лісу.

Потім з доповіддю «Наукова спадщина видатного українського натураліста П. С. Погребняка» виступив директор УкрНДІ гірського лісівництва, професор В. І. Парпан. Він розповів про наукові доробки вченого із світовим іменем.

– Серед українських природодослідників особливо виділяється феномен П. С. Погребняка, – наголосив доповідач, – який вніс вагомий вклад у розвиток природничих наук. В лісівничій літературі він відомий, перш за все, як основоположник української лісотипологічної школи, котра ініціювала розвиток аналогічних лісотипологічних напрямків в багатьох республіках колишнього СРСР і країнах Європи, Азії, Америки. Послідовник наукових ідей Г. Ф. Морозова, П. С. Погребняк керувався екологічним принципом взаємозалежності між лісовим біоценозом і педосферою. Він обґрунтував метод екологічної ординації, на основі якого створив класифікаційну схему типів лісорослинних умов і типів лісу. Вперше екологічні принципи класифікації вчений виклав на Другому міжнародному лісовому конгресі в Стокгольмі (1929 р.) в своїй доповіді.

Класичні праці П. С. Погребняка в галузях лісівництва, лісового грунтознавства, лісової типології і екології, палеогеографії і геохімії ландшафтів стали вагомим вкладом у систему наук про Землю. Плідний творчий шлях вченого, його логістичний підхід до вивчення лісових формацій як явища географічного, екологічного та історичного є прикладом для молодого покоління лісівників, які присвятили своє життя дослідженню і охороні лісових екосистем в різних природно-географічних зонах.

З доповіддю «Про роль біосферного заповідника у вирішенні завдань сталого лісокористування» виступив директор КБЗ доктор біологічних наук, професор Ф. Д. Гамор.

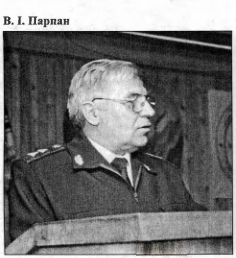
Він розповів про історію створення заповідника, досягнення, перспективи його розвитку, завдання та проблеми.

– Біосферний заповідник відіграє важливу роль у збереженні європейського природного та культурного спадку, – наголосив Ф. Гамор.

Масиви заповідника служать місцем проживання для великої кількості видів, занесених до Європейського Червоного списку тварин, рослин – вони знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі. Карпатський біосферний заповідник уже вдруге відзначений Радою Європи Європейським дипломом. Ця нагорода ще більше підносить відповідальність його адміністрації за впровадження принципів сталого розвитку на прилеглих територіях, зокрема в Рахівському районі, посиленні екологічних досліджень. Чимало слід зробити, щоб реалізувати рекомендації Ради Європи у частині розширення території біосферного заповідника та створення українсько-румунського заповідного резервату у Мараморошських горах, прийняття спеціального закону про еколого-економічну зону «Рахів».

Найбільшою цінністю заповідника є ліси. Ними вкрито 82,3% території, тобто 44 тисячі гектарів. У складі КБЗ

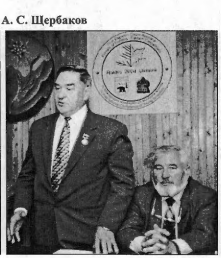
В. І. Парпан

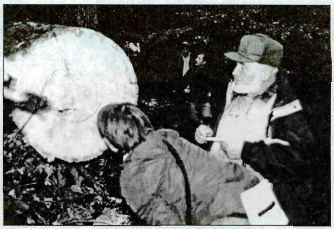
Адам Корчик

А. С. Щербаков

знаходяться 10,8 тис. гектарів ялицевих, дубових та грабових деревостанів штучного походження, 4,6 тис. га – сільськогосподарських угідь тощо. Тут представлені всі найважливіші лісові угруповання цього регіону, причому більше половини лісової площі (56%) займають листяні деревостани. Найбільш поширеними є чисті букові і мішані букові ліси з дубом, явором, ясенем та іншими деревними породами, а також чисті смерекові і смереково-ялицеві та ялицево-букові ліси. На території біосферного заповідника поширені 33 типи лісів та зростає 48 деревних порід. Домінують з великою перевагою бук і смерека. 75,5% або 33,3 тис. гектарів належать до лісів природного походження, в тому числі 14,6 тис. га відносяться до пралісів, які є найбільшою цінністю не тільки заповідника. Ці екосистеми є важливими для встановлення історії розвитку рослинного покриву нашого континенту в післяльодовиковий період. Їх вивчення є передумовою для ведення лісового господарства на природних засадах, адже тільки вони можуть служити еталонами для формування біологічно стійких і високопродуктивних лісових угруповань. Праліси, водночас з іншими природними комплексами біосферного заповідника, служать осередками збереження ряду ендемічних видів Карпат. Особливе європейське значення мають букові праліси Угольсько-Широколужанського масиву, де збереглося майже 10 тисяч гектарів лісових екосистем, у яких практично ніколи не проводилась господарська діяльність. Не менш важливе значення мають також Чорногірська, Кевелівська, Свидовецька та інші ділянки дикої природи...

П. Г. Мельник вручає грамоту Московського державного університету лісу Дмитру Сухарюку, заступнику директора КБЗ з науково-дослідної роботи

На закінчення Ф. Д. Гамор підкреслив, що конференція допоможе молодим вченим глибше зрозуміти проблеми, які існують в організації сталого лісокористування лісів Євразії, а досвід Карпатського біосферного заповідника лише сприятиме цьому.

Учасники конференції працювали у 4 секціях: «Лісознавство і лісівництво», «Лісовпорядкування та лісова таксація», «Лісові культури, селекція, генетика та шляхи збереження лісового генофонду», «Біологічне різноманіття природних лісів і заповідна справа». Було заслухано близько 30 доповідей молодих вчених.

На конференції прийнято резолюцію, в якій визначено шляхи сприяння молодим вченим в дослідженнях лісів, виробленні програми на міжнародному рівні щодо вивчення і збереження лісових екосистем в різних природно-географічних зонах...

Для гостей було організовано екскурсії в Музей екології Карпат, у масиви заповідника, Мукачівський замок. Молоді вчені побували у форелевому господарстві Трибушанського лісництва, відвідали географічний центр Європи, мандрували екопізнавальним маршрутом «До Соколиного Берда» Кузій-Свидовецького лісництва, пралісами Чорногірського лісництва, піднялися на найвищу вершину України – г. Говерлу (2061 м). Організували в провів екскурсії у природні комплекси заповідника заступник директора з науково-дослідної роботи, кандидат біологічних наук Д. Д. Сухарюк.

– Дуже радий, що вдалося побувати у заповіднику на конференції, де всі проблеми вирішуються на високому науковому рівні, – поділився думками аспірант Західно-Угорського університету Ріхард Ласло. – Ознайомився з дуже цікавими лісовими екосистемами в Кузій-Свидовецькому, Чорногірському лісництвах. Тут працюють справжні фахівці. Спасибі їм...

– Я приїхав із Фінляндії, – вступив у розмову молодий вчений з Йоенсійського університету Золтан Палії. – Вдалося подискутувати з багатьох проблем дослідження і збереження лісів, познайомитися з молодими вченими з України. Було дуже цікавс і корисно.

– Перш за все хочу подякувати за високу підготовку цього збрання, – сказав голова організаційного комітету міжнародної конференції доцент Московського державного університету лісу Петро Мельник. – Ми побачили Карпати, унікальну природу, яка тут збереглася, праліси, ознайомилися із самобутньою культурою Гуцульського краю...

Наступна конференція молодих вчених відбудеться в Сибіру, на Байкалі.

***Дмитро СУХАРЮК**,*
заступник директора
Карпатського біосферного
заповідника з науково-дослідної
роботи

Знищення природи не лише спричинює погіршення здоров'я людини, умов її життя, але й негативно впливає на суспільні прояви – як економічні, так і культурні, і загалом веде до зміни менталітету етносу, втрати його самобутності.

ГРАБІЖ В ОДЕЖАХ ДЕМОКРАТІЇ

Розмові з доктором біологічних наук, академіком Вищої школи України, заслуженим діячем науки і техніки України, професором, деканом біологічного факультету Ужгородського національного університету Віталієм НІКОЛАЙЧУКОМ, автором нещодавно виданої монографії «Екологічний стан Закарпаття. Проблеми і перспективи» за логікою речей мають передувати факти про вплив локальних явищ і процесів на глобальні.

– Так ось, засвідчують прості спостереження, красиві вирази про Карпатський край як про «перлину Європи», «Срібну Землю», «українську Швейцарію», «Гуцульські Альпи» втратили зміст. Тут треба бачити знищені ліси і як наслідок – катастрофічні паводки, брудну воду, засмічену територію. Піднята на щит концепція сталого розвитку досі залишається без місцевої практики.

Тих, хто здатен щось змінити, перерозподілити багатства на користь живій природі, й у чиїх руках важелі впливу, ще треба виростити, навчити; не лише обрати на керівні посади, але й призвичаїти рахуватися із думкою вченого світу при прийнятті виважених рішень. Завдання, бачимо, не одного дня, та приступати до нього саме пора.

Почнемо з того, що територія України дуже розорана (55% ріллі), у 2,5 раза перевищує середню розораність Європи, а заповідна навпаки – в 2,5 раза менша середньоєвропейської, за рослинністю на одну людину займає останнє місце (0,35 з них – лише 0,2 лісу), вуглецю на душу викидається втричі більше від світових показників, забрудненість атмосфери у 6,5 раза вища, ніж у США, тривалість людського життя на 10-12 років коротша, заробіток різниться у сто разів. На цьому фоні екологічне благополуччя Закарпаття, здавалось би, не викликає особливої тривоги, живильні соки черпаються повною мірою без огляду на наслідки.

Що ж підриває?, яке коріння підточується діями людини?

На Закарпатті (2% території України), підперезаному усіма відомими Європі поясами – від альпійського до рівнинного, проходить межа найвищого рангу ботаніко-географічного поділу Центральної та Паннонської провінцій, зосередженo 50 відсотків видового розмаїття рослин, 77% ссавців, 80% орнітофауни, заповідні об'єкти та пам'ятки природи, а основне – гірські ліси, букові, буково-ялицеві екосистеми. Підписана урядами Чеської, Угорської, Словацької країн, Польщі, Румунії, України та Югославії в Києві у квітні 2003 р. Рамкова конвенція визначає Карпати як надбання екологічної цінності, центр біорізноманіття, головний водозбір річок з найвищою площею пралісів, унікальними за природними, культурними та етнічними показниками. Прийнято 20 статей, спрямованих на охорону та збалансоване використання цих скарбів, на сталий розвиток сільських територій, господарств, управління водними басейнами, транспортом, інфраструктурою, туризмом тощо, оскільки Карпати мають загальноєвропейське значення, відіграють виключно важливу гідрологічну, кліматичну, економічну, ресурсну, соціальну та екологічну роль, підтримують стабільний екологічний баланс в центрі континенту.

А от самі Карпати виснажуються, зазнають небажаних змін, що їх помічає око дослідника, та не хочуть бачити інші, налаштовані на задоволення своїх потреб за будь-яку ціну. На часі вирішувати цю проблему, і методологічний підхід до її розв'язки, практичні поради з урахуванням місцевих реалій та особливостей має підказати наукова інституція, про створення якої говориться не перший рік.

– Віталію Івановичу, як визрівала думка, що науковим дослідженням треба надати прикладного значення: не стільки рекомендаційного, скільки, може, зобов'язуючого характеру?

– Заздалегідь виокремлю два моменти: ужгородські науковці, у тому числі біологічного факультету, мають солідний природодослідницький багаж: сотні публікацій, зо три десятки посібників, чимало з них – зі грифом Міністерства освіти, методичних розробок. У складі колективу – академік, шість докторів, 28 кандидатів наук, 14 аспірантів. З вивчення окремих проблем успіх незаперечний: наприклад, культивування перникових, залуження ґрунтів. Тобто через міжвідомчу науково-дослідницьку лабораторію охорони природних екосистем ведеться робота на рівних з подібними вітчизняними та світовими інституціями давно. Є відповідна біобаза, лабораторії, ботанічний сад, зоомузей, науковий гербарій. І ще: регіон – особливий, перебуває у нерозривній Карпатській та Європейській природоохоронній мережі, з уваги на це потребує окремого глибшого вивчення, з урахуванням місцевих реалій, що склалися в стихійному переплетінні необдуманих дій людини та нею ж спричинених негативних вселенських явищ, проте.

Перекажу це образно. Якщо все навколишнє середовище нездорове (що визнається), а поблизу є фахівці, налаштовані усунути цієї біди першопричину – бодай місцевого значення, вперто ігнорувати, не помічати їхніх намагання принаймні нерозумно.

У попередні роки, скажімо, було ініційовано кілька міжнародних наукових конференцій з проблематики Карпат, з них одна в 1997 році – у передодень катастрофічного паводку, повну силу якого відчула на собі Центральна Європа. Прогнозована ужгородськими дослідниками стихія стала сумною реальністю, повторилася через п'ять років. Висновки офіційної комісії з оцінки ситуації відрізнялися від думок місцевих еко-

логів щодо наслідків господарювання в карпатських лісах. І не в останню чергу через принципові підходи до використання природних ресурсів, на котрі все ще дивляться як на невичерпні, здатні принести швидке збагачення, надати економіці нових поштовхів розвитку. Заднім числом підраховано збитки, нанесені катастрофами господарству, – про шкоду, заподіяну крихкій гірській екосистемі, волію мовчати. Це ще раз свідчить про необхідність готувати на ключові природоохоронні посади людей з іншим баченням проблеми...

Біологічний факультет Ужгородського національного університету такі кадри готує, й цього року маємо перший випуск групи бакалаврів з 19 чоловік, – за спеціальністю біолог-еколог.

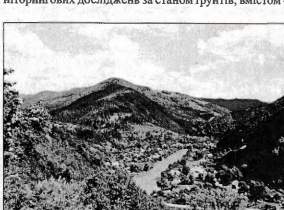
Але відповім на запитання. На території області сконцентровано найбільше в Україні (після Криму) загрожуваних видів рослин і тварин. Вивчення їх екології та біологічних особливостей необхідне для розробки методів управління популяціями з метою збереження таких видів та розробки основ раціонального природокористування. Важливо рекомендації доносити до тих, хто прийматиме відповідні рішення, враховуватиме перебачувані наслідки в широкій практиці та в усіх аспектах багатомірного життя.

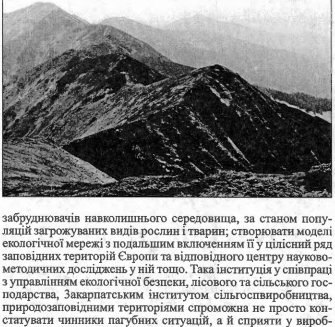
Створюються нові й розширюється територія існуючих природоохоронних об'єктів. Вони потребують інтенсифікації наукових досліджень з наступною організацією їх у трансобласну, транскарпатську та трансєвропейські екоохоронні мережі.

Функцію об'єднання роботи досліджень різних закладів та наукових груп, упорядкування напрямків діяльності може виконати Інститут екології.

Над вирішенням екологічних проблем (стан забруднення урболандшафту промисловими відходами), приміром, працюють колективи кафедр ентомології та агрономії, ботаніки при згаданій вже міжвідомчій лабораторії, кафедри зоології. Працівники тісно взаємодіють з громадськими (Карпатський екоклуб «Рутенія»), державними організаціями (управління лісового і водного господарства, екобезпеки, прикордонного контролю, курортів, Національні парки «Синевир», «Ужанський», Карпатський біосферний заповідник). Загальнорегіональні питання університетські науковці вивчають з такими поважними установами, як Національний екоцентр (м. Київ), Карпатська лісова науково-дослідна станція (м. Мукачево), Закарпатський інститут агропромислового виробництва УААН (с. Бакта), Інститут екології Карпат НАНУ (м. Львів). Вони тісно співпрацюють із науковцями зарубіжних закладів (кафедри мікробіології і біотехнології сільськогосподарського університету м. Праги та НДІ рослинництва, Чехія; кафедри екології університету ім. Лайоша Кошута, м. Дебрецен, Угорщина; кафедри біології лісів, Вандовер, університету ім. Анрі Пуанкаре, Нансі, Франція; національні парки «Словенський рай», «Татра», Дюна-Іполь та ін.).

В яких напрямках варто глибше працювати? Передусім досконало вивчати особливості функціонування природних екосистем, біорізноманіття взагалі. Розробляти основи раціонального природокористування, займатися організацією моніторингових досліджень за станом ґрунтів, вмістом основних

забруднювачів навколишнього середовища, за станом популяцій загрожуваних видів рослин і тварин; створювати моделі екологічної мережі з подальшим включенням її у цілісний ряд заповідних територій Європи та відповідного центру науково-методичних досліджень у ній тощо. Така інституція у співпраці з управлінням екологічної безпеки, лісового та сільського господарства, Закарпатським інститутом сільгоспвиробництва, природозаповідними територіями спроможна не просто констатувати чинники пагубних ситуацій, а й сприяти у виробленні рішень щодо протидії їм на високому управлінському рівні.

Питання про це неодноразово порушувалося державними комісіями, зокрема за два останні роки тричі керівництву університету доручалось створити відповідний підрозділ, оформлено необхідну документацію. Та конкретного рішення нема. Тут перекажемо висновок наукової комісії з вивчення причин паводку 2001 року та зміст перспективних заходів уникнення подібних явищ (на основі розпорядження Закарпатської обласної держадміністрації та обласної ради від 14 березня): «Порушити клопотання перед урядом України щодо необхідності створення в Закарпатті на базі Ужгородського національного університету Інституту екології басейну Тиси покликаного забезпечити необхідну наукову базу для реформи системи господарювання шляхом вивчення сучасного стану природних екосистем Закарпаття».

І дещо з рішення комісії про ґрунтовне вивчення природних і техногенних причин і характеру проходження паводків у листопаді 1998 та березні 2001 рр.: «Створити за науково-методичної підтримки НАН України на базі біологічного факультету Ужгородського національного університету Інституту екології басейну Тиси як міжгалузевий центр освіти, підготовки кадрів, координації та моніторингу стихійних природних явищ з метою оцінки закономірностей, прогнозування та захисту територій Закарпатського регіону». До сказаного додамо висновок державної експертної комісії по проведенню акредитаційної оцінки спеціальності «біологія» два роки тому (за наказом Міносвіти): «Створити за науково-методичної підтримки НАН України під егідою Міністерства освіти і науки України на базі біологічного факультету Ужгородського національного університету Інститут екології як міжгалузевий центр координації та моніторингу стихійних природних явищ з метою оцінки закономірностей прогнозування та захисту територій Закарпатського регіону». Подібне доручення розглядалося й схвалено Вченою радою університету.

Запрягаємо довго. Біда, між тим, стукає у ворота. Тиса, й ще більша водна артерія – Дунай, нагадаю, вже потерпала від забруднення важкими металами, знесеними повеневими водами з хвостосховищ румунських золотокопалень. Ужгородські біологи, зауважу, не хіміки, не виробничники-практики, спохопилися першими, взяли проби ґрунтів з верхів'я ріки, зробили аналіз, порадили, як поводитися населенню за нештатної ситуації. Ні ініціативності, ні бажання й далі бути пильними нам не бракує. Міжгалузевий статус, який відповідає ви-

могам та уповноваженням подібних інституцій у світі, тільки активізував би нашу роботу, зорганізував, чи скоріше, дисциплінував працівників різних служб на виконання запобіжних заходів. Досвід співпраці з такими службами, коли досліджуємо, вивчаємо проблему за домовленістю з ними, з тою ж екологічною безпекою, що буває найчастіше, великий. Тож треба робити наступний крок, не чекати, коли до нього змусять обставини.

– На Вашу думку, з чого варто починати, щоб природоохоронна робота вийшла на якісно нові параметри?

– Перехід на шлях сталого або невиснажливого розвитку є надто складною і тривалою проблемою, вирішення якої вимагає єдності дій політиків, законодавців, управлінців, науковців, громадських організацій, підприємців і взагалі всіх верств населення.

Та час риторичного замилювання природою Карпат, як і закликів, не підкріпленим ділом, беруть її, минув. Важливо, як споживачам, знати й усвідомлювати, що маємо, наскільки його вистачить при непомірному апетитові. Навколишнє середовище треба ділити з усім живим, не перетворювати його собі ж на осоружну домівку, місце нестерпного перебування.

Отож, про сучасний стан того довкілля побіжним поглядом, зі спробою окремі речі інвентаризувати...

У складі високогірної флори близько 833 види квіткових та вищих спорових рослин, сотня ендеміків. За останні десятиліття, копи антропогенний прес на навколишнє середовище посилився, багато з них опинилися під загрозою зникнення. У друге видання Червоної книги із Закарпаття включено 144 назви – 33% раритетного фітогенофонду України. Ці рослини зосереджені на Свидовці, Чорногорі, Мармароських Альпах, на низовині. 16 видів – жируха трилиста, зозулячні черевички справжні, жовтушник паннонський і т. д. – зникли. 113 із категорії зникаючих заслуговують на особливу увагу.

У фауні найменша частка припадає на парнокопитних. Тут найбільша на Україні популяція оленів, косуль, а ще всього 1863 та 4516 особин. Ще на початку 70-х років у Карпатах нараховувалося 2600 оленів. Подібна ситуація з хижаками: винищено масово вовків (їх у 70-х залишалося 60, тепер кількість подвоїлася). Найгірша ситуація з ведмедем: у 60-х роках – 1300 або один звір на 1000 га лісу, сьогодні їх усього 88. За тридцять років число русаків з 77 тисяч скоротилося до 19 558. Перепромисел спочатку підірвав маточне поголів'я, далі зайцям зашкодило інтенсивне застосування добрив та отруто-хімікатів. Загальний вигляд карпатської фауни птахів – лісовий, з домішкою елементів фауни окультуреного ландшафту, 280 видів. Рептилії представлені тільки 11 видами, водоймами заселені 53 видами риб, в останні десятиліття через обмілиння річок, у свою чергу спричинене вирубкою лісу, їх зменшилося. Фауна безхребетних дуже різноманітна, та вивчена недостатньо, як і комахи. До Червоної книги занесено, наприклад, міноги, плазуни (1-2 види), птахів – 65, ссавців – 21, метеликів – 58.

З нерудних копалин – це сіль, в Солотвинській улоговині – найбільше родовище у Європі (займає площу 4 км. кв.), на Закарпатті відомо їх понад 30 (Олександрівське, Добрянське, Данилівське). З будівельних матеріалів є такі, що добуваються в промисловиx масштабах тільки в цій області: лігарити, андезити, доломіти. 30 родовищ мармуру – переважно між Раховом і Ділдовим. Поширені вапняки в районі Перечина, Свалява, Довгого, Хуста. Є родовища цегляної глини – найбільші біля Великого Бичкова й Перечина, білих і забарвлених глин для мінеральних фарб, відомо їх шість. З місцевого каоліну колись робили знаменитий віденський фарфор. Родовище цеоліту (с. Сокиринця) – одне з найбільших у світі. Виявлено 50 родовищ кам'яного й бурого вугілля (на глибині від 18 до 220 м), вирленосна площа досягає 5 тис. км кв., запаси з лінгітами становлять 39 млн. тонн. Закарпаття – частина Карпатської нафтогазоносної провінції (сьогодні експлуатуються Солотвинське й Руськокомарівське родовища, запас станом на 2001 р. – 2713 млн. м куб.).

Відомі два золотополіметалеві рудники (Мужіївський, Саулях), перший розробляється з 1999 р. Поблизу с. Бігань відкрито свинцево-цинкове родовище, залізну руду виявлено у Вулканічному хребті від Ужгорода до Рахова, для виробництва алюмінію придатні алуніти в районі м. Берегово, кіновар (запаси ртуті 134 тонни) зосереджена біля с. Вишково, жодне з чотирьох родовищ сьогодні не експлуатується.

Цікавити нас у першу чергу має населення, побут, культура, ментальність, під занять якого складався під впливом природних факторів. На Закарпатті, за даними останнього перепису, проживає 1258,3 тис. осіб (2,6% населення України), з них 792,3 тис. – сільські жителі. Це найбільш густонаселений регіон (припадає 2735-2933 чоловік на одиницю площі), міста Мукачево, Ужгород, на Великоберезнянщині проживає 35 осіб на кв. км, у Волівецькому районі – 51. За чисельністю населення найбільшим (на Україні) є Тячівський район – 172389 осіб. Намітилася тенденція збільшення сільського населення, його старіння, рівень безробіття – 13,1 відсотка (по Україні – 11,1%), 47,7 відсотка працездатних мають вищу освіту.

Про рекреаційні ресурси можна сказати так: їх складають компоненти географічного середовища і об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або культурна цінність, а також лікувально-оздоровча та естетична привабливість, можуть бути використані для індустрії відпочинку. Тут треба бачити джерело прибутків, сферу зайнятості й т. п., і, звичайно ж, шляхи збереження природних екосистем. Той же лісі, який тепер дає змогу тільки за рахунок ділової деревини, «купуватимуть», що називається, на корені рекреанти, або ним помилуватися, побути серед смерек і буків. Сприятливий для літнього відпочинку період – з травня по вересень включно (температура повітря 25-30 градусів С), для зимового – з листопада по квітень, за ступенем сприятливості для туризму й оздоровлення, лікування клімат Закарпаття визначає рекреаційну спеціалізацію регіону, його пріоритети розвитку.

На Закарпатті зареєстровано 360 мінеральних джерел, 39 представлено у кадастрі мінвод України. До стандартів питних віднесено 19 типів, добовий дебіт становить 10 тис. м куб., використовується 7%. Наявні вуглекислі, сульфідні, залізисті, миш'яковисті, йодисті й бромні води із вмістом фармакологічно-активних органічних сполук, а також вода з підвищеною температурою. Більшість із них, особливо з кремнистих терм (крім родовищ поблизу с. Косино та у м. Берегово), не залучено до рекреаційної сфери, як це зроблено, скажімо, в сусідній Угорщині. Хоч природні умови для водолікування тут не гірші.

– Найцінніше із ще не названого, треба думати, приховано в природозаповідному фонді. Що скажете про це?

– Одним із перших заповідників України є Карпатський біосферний (1968 р.) площею 57880 га з відокремлених масивів, з яких 25 885 га від користування не вилучено. Завдяки кластерній територіальній структурі заповідник досить повно репрезентує ландшафтне й біологічне різноманіття Карпат: слабопорушені людською діяльністю передгірні діброви, гірські букові, мішані, смерекові ліси, криволісся, субальпійські й альпійські луки.

Майже 90 відсотків території вкрито пралісами – найбільші сущільні масиви у Центральній Європі, що мають унікальну цінність – екомоделлю для лісового господарства, для підтримки еволюційного прогресу тощо. Тут оселища для багатьох рідкісних і зникаючих видів рослин, тварин.

У Чорногірському заповідному масиві – анемона нарциссцвітна, наскельниця лежача, дзвоники альпійські, медунка Філярського, рододендрон східнокарпатський та ще з десяток рідкісних рослин. На висоті 1800 м – снігова ноpиця, зареєстрована лише тут; характерними мешканцями Чорногори є тригалий дятел, глухар, рись, ведмідь. З безхребетних чимало ендеміків: красотіл інквізитор, турун трансільванський; дювалліус рутенський. З червонокнижних комах примічено весняку велику, акантоліду сланцеву та жовтоголову. У Свидовецькому масиві – формації бука, що піднімаються до найвищої

межі – 1380 м н. р. м., у трав'яному покриві зустрічаються листовик сколопендровий, лунарія оживаюча. Тут зростає ялиця біла, вище лісового поясу – криволісся з вільхи зеленої та ялівцю сибірського. На вершинах Малої та Великої Близниць – бартсія альпійська, дріада восьмипелюсткова; лише тут в Українських Карпатах – крупка аїзовидна, очанка зальцбурзька. У Марамороському заповідному масиві з горою Попіван (1940 м) представлені альпійська тинівка, сокіл-сапсан, висока чисельність глухаря. Урочище Кузій на відрогах Свидовського хребта зі скельними виходами, смугою мармурововидних вапняків під впливом теплих повітряних мас прихистило дуби, звичайний та скельний, на значних висотах. Уваги заслуговують реліктові осередки тису ягідного. Багато орхідних: билинець комариковий, зозулинець білий, обвалений, пальчатокорінник бузиновий. Земноводні представлені саламандрою плямистою, тритоном карпатським, кумкою гірською, у південній частині масиву – сприятливі умови для юсового полоза. З хижих ссавців зрідка зустрічаються ведмідь, рись, кіт лісовий. Є тектонічні печери та покинуті штольні, обжиті 8 видами кажанів. Угольсько-Широколужанський заповідний масив на південних схилах Менчулу нараховує понад тридцять печер, найбільша «Дружба» (з довжиною ходів понад кілометр), у «Молочному камені» знайдено пізньопалеолітичну стоянку людини. На вапнякових оголеннях – унікальні тисово-букові угруповання (тису ягідного 1,5 тис. екземплярів) з участю ялівцю козячого (єдине місце зростання), найбільші за площею праліси. З рідкісних рослин – єритроній собачий зуб і т. п. Тут зустрічаються «тайгові» види: рись, довгохвоста сова, чорний дятел; звичайними «мешканцями» є олень благородний, лісова куниця, руда нориця, з рідкісних – куторка мала, горностай, чорний лелека тощо. Різноманітна фауна рукокрилих, пов'язаних з карстовими печерами: підковоноси, широкоухов, нічниці – понад 20 видів, зимою їх скупчення досягають до півтори тисячі особин. В печерах Угольки запримічено троглібіонів. Лише тут знайдено занесені до Червоної книги молюски: гранарію зерцову, серуліну зубчасту, хондриксу вівсяну. «Долина нарцисів» (257 га) у заплаві р. Хустця – унікальний об'єкт, найбільший осередок у Середній Європі нарцису вузьколистого, збереженого на рівнинному локалітеті з післяльодовикового періоду.

НПП «Синевир» (46606 га) складається із заповідної зони, зон регульованої й стаціонарної рекреації, господарської, зі значним запасом гумусу в грунтах під хвойними лісами, має сліди давньої їх експлуатації, хоч збереглися й корінні або близькі до них лісові фітоценози. Описано рідкісне для Карпат угруповання буково-ільмового яворника лунаріево-аденостилезового. На полонинах, хоч і немає постійних поселень, рослинний покрив дуже змінений внаслідок надмірного випасання худоби. У віддалених урочищах поширені бурий ведмідь, дика свиня, рись, зустрічається олень, козуля, білка, у глухих місцях та в криволіссі гніздяться глухар, тетерук, трапляється великий яструб, на торф'яні болота залітають долиною Гереблі білий і чорний лелеки, на Синевирське озеро – дикі качки.

Біосферний заповідник «Східні Карпати», схвалений ЮНЕСКО як складова частина міжнародної мережі природоохоронних територій у 1998 р., включає з польської сторони парки «Бещади», «Долина Сяну», Ціснянсько-Ветлінський, зі словацької – «Полонини», українська представлена Ужанським національним парком (39159 га). На території останнього чудові умови для розвитку літнього й зимового туризму, різних форм екологічного, аграрного, культурно-етнографічних і науково-пізнавальних турів – завдяки наявності цілющих вод, природних ландшафтів, пралісових екосистем, багатству флори й фауни, пам'яткам культурно-історичної спадщини. Має важливе наукове значення для екологічних досліджень, проблемою є забезпечення нормального гідрологічного режиму Ужа. На трьох тисячах га збереглися унікальні для Середньої Європи праліси, за останні сто років їх площа скоротилася на 40 відсотків, що й дестабілізувало екологічний баланс у басейні ріки. Під впливом вирубки цілих масивів фауна цих гір включає багато видів лісостепового комплексу.

Треба назвати заказники загальнодержавного значення – «Брадульський» (1026 га), створеного для збереження навколо полонини Попада хвойних пралісів (масиви на висоті 1500-1550 м) з біогрупами чистих кедрин; «Діброва» (712 га), де подекуди на місці природних лісів у минулому впроваджено культури модрини європейської, сосни веймутової та звичайної; «Росішний» (461 га) – з елітними ялицевими насадженнями на схилах полонини Стой.

Колись у заказнику росли ялиці з охопленням стовбура понад шість метрів.

З ботанічних перелічимо Гладиський – із місцями зростання 300-400-річної резонансової ялини й ялиці, які цінують у виробництві музичних інструментів, має селекційне, крім лісогосподарського, значення; Горгани і Тавпівшира – з пралісами сосни кедрової європейської, що збереглися з раннього голоцену; Кедринський – з локалітетами модрини польської, та Черничний, де на висоті 1400 м росте гірська сосна. Урочища Затінки й Тересянка цінні як насіннєві ділянки арніки гірської; Странзул, Задня, Кедрин – як місця зростання рідкісного лікувального плауна-баранця, модрини польської, сосни кедрової; Чорна Гора – як цікаве природне утворення, де майже 400 різновидностей судинних рослин, поширені рідкісні види ентомофауни тощо; Юліївська Гора – з найтеплішим кліматом (середня річна температура 10,2 градуса С). У Великодобронському та інших загальнозоологічних охоронюються водно-болотні види птахів, мисливська фауна (Річанський, Тур'е-Полянський, на потічку Воєводині – водоспад Шипот, 24 м), лососевих риб (Потік Оса, тут є форелевий розплідник). У Соколових скелях гніздяться орлан-білохвіст, беркут, змієїд та інші види з Червоної книги; у Зачарованій долині (150 га на схилах Бужори) – кам'яні утвори висотою до сто метрів, печера з мінеральним джерелом; водиться олень, козуля, дика свиня, борсук, куниці, із птахів – сокіл-сапсан та ін.; Апшинецький характерний хвойним пралісом, багато природних джерел, у Чорній Тисі – форель стромкова...

Пам'ятки природи: гора Високий камінь має наукове значення для вивчення розвитку рослинності в післяльодовиковий період; тут, де пролом Латориці, зустрічаються «марамороські діаманти», зупинявся Арпад з угорськими племенами; гора Яворник прихистила високопродуктивні чисті букові, мішані яворо-букові праліси, з рідкісних рослин – листовик сколопендровий, лунарія оживаюча; скелі Близниці – арктоальпійська вид (бартсія альпійська, дріада восьмипелюсткова), лише тут, в масиві Свидовця, ростуть крупка аїзовидна, очанка зальцбурзька; Атак (52 га) – з прибережними, водозахисними лісами, в заплавних умовах збереглися типові для Притисянської низовини в'язо-ясеново-дубові посадження; Великий Яворець та Обнога – з одинокими деревами тису ягідного, так само Довгий Потік; Голятин – з характерним комплексом видів тварин, пов'язаних у своєму розвитку з сосною звичайною; Тепла Яма – це резерват дубових лісів, з елітними насадженнями дуба скельного, явора, в'яза, ясеня, рідкісними для Вулканічних Карпат берекою, веронікою колосистою і т. д.; Чорне багно – унікальне верхове сфангове болото, теж з рідкісними рослинами.

З такого, некай поверхового погляду на світ живий, карпатський, можна судити, наскільки він складний, взаємопов'язаний, і яким злочином є робити його одноманітним, в кубиках і декалітрах, умовних одиницях. Між тим, не один посадовець підписує папери начебто для блага й процвітання тут живущих, а насправді – смертний вирок: горам, деревам, рослинам, тваринам, маленькій комашці, на якій теж тримається гармонійна міць ланцюга, що й нас, грішних, тримає на цьому світі. Пора дивитися на соціальні проблеми очима еколога.

– Які екологічні проблеми викликають найбільше занепокоєння?

– Карпатський регіон в останні роки зазнав багато змін, переважно негативних. Якщо хочемо створити стійкі економічні вигоди, й при цьому зберегти його самобутність, природу передусім, то маємо виявити суть тих проблем.

Збіднення фауни продовжується. В минулому антропогенні зміни природних умов впливали на великих ссавців і птахів, тепер все більше і на життя земноводних, риб, комах. Причини цьому такі: розорювання території, вирубування лісів, порушення її структури та господарювання, за якого зникають породи окремих дерев, кущі; використання осушувальних систем, випасання худоби, прокладання доріг, будівництво промислових об'єктів, розширення населених пунктів, забруднення водойм, ґрунтів та повітря, надмірна рекреація, вилучення земель під копалини, застосування пестицидів, інтенсивне полювання і т.п.

Після другого прориву дамб відстійника на гірничодобувному підприємстві у Бая-Борша (Румунія), за даними держуправління екобезпеки Закарпатської області, забрудненість води Тиси перевищувала допустимі норми по Cu в 200 разів, по Zn – 10, Pb –14, Mg – 60, Fe – 620 разів.

Інтенсифікація забруднення біогеоценозів важкими металами на Закарпатті турбує науковців біологічного факультету давно. Досліджувалися стан та вплив забруднення примагістральних геоагроценозів важкими металами, оскільки автодоріг тут багато, а це створює зону посиленої дії на екосистеми різних токсичних речовин, що містяться у викидах автотранспорту. Вчені УжНУ є учасниками спільного українсько-угорського проекту по вивченню накопичення, акумуляції та ремедіації важких металів у басейні р. Тиси. Ця проблема в наших умовах особливо гостра, бо примагістральні смуги та вся придатна для землеробства територія в пониззі зайнята присадибними ділянками й наділами певних сімей, що з року в рік споживають забруднену сільгосппродукцію. Встановлено, що у зерні пшениці й ячменю кількість свинцю перевищує фоновий вміст у 5-8 разів, у бульбах картоплі – 4-7 разів, інші плоди містять його в 5-10 разів більше норми. Дослідження закономірностей накопичення хімічних елементів у рослинах на забруднених ґрунтах дозволять виявити роль негативного впливу харчових ланцюгів на людину. Розроблюються певні рекомендації та заходи по вирощуванню екологічно чистої продукції.

За даними того ж держуправління, спостерігається незначне зменшення викидів в атмосферу від стаціонарних джерел, для порівняння: в 2001 р. – 7826,792 тонн, у 2002 – 7802,100 тонн. Найвищий рівень забруднення повітря у Свалявському, Ужгородському й Воловецькому районах (від 24 до 12 відсотків), у містах Ужгороді, Мукачеві. У середньому одне підприємство області викидало по 25,186 тонн повітряних відходів, на душу населення їх припадало по 6,214 кг. Підприємства НАК «Нафтогаз України», а це компресорні станції та їх лінійні частини, викинули в повітря 4281,625 т забруднювачів – 54,9%. Підвідомчі організації Мінтранспорту дали 13,6 відсотка від всіх викидів.

Причинами такого стану речей є застарілість техобладнання, неефективність пилозахисних установок, особливо на асфальтно-бітумних заводах, на потужних котельнях (Ужгородтеплокомуненерго, мукачівських, хустських, берегівських теплових мереж та на Перечинському й Свалявському лісокомбінатах), профілактичні роботи на компресорних станціях, кількість транспортних одиниць.

Потрібні додаткові стаціонарні пости контролю за станом атмосферного повітря в райцентрах, сумлінніша перевірка якості пального лабораторією ВАТ «Закарпатнафтопродукт-Мукачево», є необхідність на державному рівні вирішити питання виготовлення каталізаторів вихлопних газів, ввести єдиний екологічний талон тощо.

Закарпаття розташоване в найбільш зволоженому регіоні України з рівнем опадів від 600 до 2000 мм в місяць. По його території протікає 9429 річок загальною довжиною 19,96 тис. км, загальна їх густота – 1,7 км/кв. км – найвищий показник. На Тису припадає три чверті водних ресурсів, з Ужа й Латориці використовується 63,1 відсотка води внаслідок нераціонального розміщення у минулому об'єктів промислового, комунального та соціально-культурного призначення – наочний приклад того, що здатен натворити чиновник, який школярем прогулював уроки біології.

Запаси прісних підземних вод – 1096,7 тис. кубометрів на добу, в Рахівському, Міжгірському, Воловецькому, Великоберезнянському районах практично відсутні. Їх відбір у перспективі обмежений. Від забруднення водоносні горизонти, що експлуатуються, не захищені (20% вважаються умовно захищеними).

Річний стік – непостійний, 75% його припадає на паводки, коли підйоми рівнів досягають 1,5-2,5 м за 3-4 години. На рівнині через малі нахили води розливаються (спричинено найбільші збитки в 1947,1962,1974,1979,1998 та 2001 рр.), деформують русла, призводять до ерозійних процесів.

Забезпечення населення централізованим питним водопостачанням, системою каналізації, особливо там, де 30% мереж в аварійному стані, низьке; пропускна спроможність очисних споруд (95) мала, вони потребують реконструкції, оновлення технологій.

Звідси гострота ряду питань із забрудненням водойм. В області 561 сільський населений пункт. 404 основні водокористувачі з природних об'єктів зібрали майже 67 млн. м куб. та скинули 49,5 млн. м куб. води, для пиття споживто понад 26. У річки й канали потрапило 15,2 млн. кубічних метрів забруднених стічних вод, найнесприятливіша ситуація – в Ужгороді, Мукачеві. Спостереження за ними проводиться на 45 створах. На Тисі – спільно з природоохоронними органами Угорщини, Словаччини, Румунії. З метою захисту басейну Дунаю за сприяння програми TASIS в Ужгороді створено головний міжнародний центр аварійного оповіщення, визначено перелік об'єктів підвищеної небезпеки.

Незадовільний екологічний стан у водоохоронних зонах, прибережних смугах, де відсутні конкретні користувачі, а після паводків знищено прируслові насадження, утворено сотні осередків наносів та побутового сміття.

Земельний фонд (1275 тис. га, 36 відсотків сільгоспугідь, 16% від території) або 200,9 тис. га ріллі, 720,3 тис. лісів, площа заповідного фонду 79,4 тис. га) не в кращому стані. Показник вмісту гумусу за останні п'ять років зменшився на 0,14 відсотка, побільшало кислих ґрунтів. Хімічних засобів захисту рослин використано в перерахунку 1,1 кг на 1 га. Практично списано з балансу 4597 зрошених земель (в агрофірмі «Прикордонник» Виноградівського району їх залишається 875 га), осушених є 180,6 тис. га. Зсувні та селеві процеси мають місце в гірській частині області, берегова ерозія – в долинах, загальна площа ерозійних земель 37,2, а ерозійно небезпечних – 194,3 тис. гектарів, деградованих – 8,4 тис. та 14,9 тис. га малопродуктивних. Минулого року порушено 754 гектари, рекультивації потребують понад п'ятсот, відведено для несільськогосподарських потреб 71 га (в т. ч. 31 га ріллі) – в основному під будівництво та розширення промислових підприємств.

26 видів твердих корисних копалин дали поштовх гірничодобувній галузі, в 1991-94 рр. розроблялося 121 родовище, 2001-го – 25. Видобуток призводить до незворотних змін: зникає природний, виникає техногенний ландшафт, порушується захист підземних вод, активізуються геопроцеси, виникає проблема відвалів тощо. Найгірше, що пропадає родюча земля.

Обліковано 179,52 тис. тонн промислових і побутових відходів, тисячі ртутних ламп, дозволи на складування видано 1210 підприємствам та установам. У відходах першого класу (94,80 т) – ХЗЗР, рештки гальванічного виробництва, формальдегіди, сурма, їх утилізація не ведеться. Накопичуються свинцеві акумулятори, електроліт, нафтоолив. Зберігаються у п'яти районах) 242,576 тонн заборонених та непридатних для використання отрутохімікатів,

95304 т відходів складають сміття, намул каналізаційних стоків, вигреби. Частково проводять збір пластмас (плівки, ПЕТ-пляшки) ВАТ «Закарпатоблтара», м. Ужгород, ПП Кошеля, м. Свалява, макулатури, брухту, автошин – ТОВ «Закарпатпапір». 44 сміттєзвалища не відповідають вимогам екобезпеки. З уваги на наявність лікувальних джерел, рекреаційні осередки об'єкти переробки токсичних відходів недопільні.

Демографічна ситуація несприятлива, що пов'язано з соціально-економічними умовами, зростанням захворюваності за рахунок хвороб крові, патології ендокринної системи, органів дихання, травлення.

На Європейському континенті втрачено 56 відсотків лісового покриву, охороняється 2% пралісів. Тут ми маємо деякі переваги.

Ліс сприяє температурному режиму ґрунтів: під його пологом улітку на поверхні на 20-28 градусів холодніше, узимку земля замерзає пізніше, глибоко не промерзає. Такі ізоляційні властивості підстилки і гумусного шару лісових ґрунтів. Перша – ще й джерело пожривних речовин, поглинає опади, стримує стік, тож водорегулююча роль лісу – поза конкуренцією. На пасовищах, як показали заміри, стік у 8-10 разів вищий. На лісогідрологічному стаціонарі у Сваляві стигли букові ліси на кронах затримували протягом року 25,1 % опадів, на стаціонарі Хрипелів смерекові – 39,9%. У горах деревостани у 4 рази зменшують піки паводків, у сухі сезони наявність води в ріках збільшували у 12 разів. Зазначимо, листова поверхня гектара букового лісу становить шість га. При збільшенні лісистості на один відсоток середньорічний стік у басейнах рік зростає на 11,9 мм. Швидкість вітру в лісах дорівнює одній десятій його швидкості на відкритому просторі. Один гектар лісу поглинає дві тонни вуглекислого газу, киснем збагачує 10-11 млрд. кубометрів повітря, разом із травами виділяє фітонциди, що вбивають хвороботворні бактерії, грибки, збудники туберкульозу, тобто ліс – сприятливий пастеризатор повітря.

На жаль, величезні території в Карпатах займають вторинні ліси, деградовані, їх потенціал значно нижчий. То чи йти нам далі з сокирою в руках на останні бастіони природи?

– Вернімося до проблеми паводків...

– Після висновків двох комісій по вивченню причин останніх питання, чи спричинені вони масовими вирубками лісів, не знято з порядку денного.

Фактори ситуації можна об'єднати у дві групи: природні та антропогенні. Про перші – фантазії необмежені, другі треба аргументувати. Так ось: при вирубуванні лісів освітленість збільшується у 80-90 разів, зростають суми активних температур, знижується вологість повітря і т. д. Закарпаття – зливо-

небезпечний район Європи (150-300 мм на добу, двомісячна норма, річний сумарний обсяг – 10-15 млрд. кубометрів). Тут паводки – періодичне природне явище, складова нормального функціонування екосистеми, повторюються 4-5 разів на рік. Статистика з 1864 р. зафіксувала їх, руйнівних, 25 (1864, 1887, 1895, 1900, 1911, 1913, 1926, 1927, 1933, 1941, 1947, 1948, 1955, 1957, 1959, 1964, 1969, 1970,1974, 1977, 1980, 1982, 1992, 1998, 2001 рр.), з них 16 – після входження Закарпатті до України та запровадження інших засад лісогосподарювання.

На порівняно невеликій відстані (між г. Говерлою та м. Чопом – 200 км по прямій) перепад висот – від 2061 до 102 м н. р. м., з чим пов'язаний водний режим Тиси, тобто має місце швидке й одночасне скидання вод.

До того ж безсистемні вирубки призвели до виникнення одновікових деревостанів, монокультур, зменшення кількості тварин, створили сприятливі умови розмноження комах-шкідників, зникнення чагарникового ярусу, й перелік у цьому напрямі безкінечний.

Відзначимо: унаслідок господарської діяльності лісистість Карпат скоротилася наполовину (в передгір'ї – на 80-90%, а сприятливий водозбір спостерігається при 65%, не нижче), змешилися площі дубових (лише у межах лісофонду на 64 тис. га), буково-ялицевих (на 272 та 36 тис. га відповідно) лісів, збільшилися смерекові насадження, водорегулююча властивість яких у 7-17 разів нижча від пралісів. Знищено алювіальні ліси, здатні затримувати й акумулювати на рівнинах більше половини вод. Верхня межа лісів протягом тривалого пасторіального періоду опустилася по вертикалі на 200-300 м. Залишилося менше семи відсотків природної протяжності цієї межі (дані 1948 р.), площа післялісних пасовищ зросла на 331 тис га, післялісових сіножатей – на 213, антропогенних чагарників – 60 тис. га, нежитків – 113 тисяч гектарів. Спостерігається деградація й високогірних лук.

У післявоєнний період настало жахливе перевищення розрахункової лісосіки (на 50-90%), на Закарпатті працювало 107 лісозаготівельних підприємств, з 1995-го – здійснювали промисел 368 лісокористувачів, з 1998 р. – зросли так звані «санітарні рубки», особливо суцільні, явний грабіж у одежах демократії. Під зливом цих цифр баєчка про інтенсивні дощі висушує останні краплі екологічної терпимості... За кордон (2000 р.) поставки цінної деревини становили близько 20 тис. кубометрів. У 1990 р. розрахункова лісосіка була на 40% менша, ніж у 1995-му, а санітарна тоді перевищила рубку 1990-го у кілька разів. Така статистія у лісовому комплексі ведеться далі, причому у лісах повздовж потоків, річок, лісовозних шляхів, де зрубано понад 2,5 млн. кубометрів деревини. Згідно з правилами промислові рубки в горах проводити треба в зимовий період вузькими смугами (60 м). Та спостерігаємо суцільні літні рубки із трелюванням за допомогою гусеничних тракторів уздовж русел водотоків, по схилах із знищенням підросту та ерозією ґрунтів,

Забирається гравій із річок, триває забудова заплав, по берегах випасаються худобу – й усе спинується на важку економічну ситуацію...

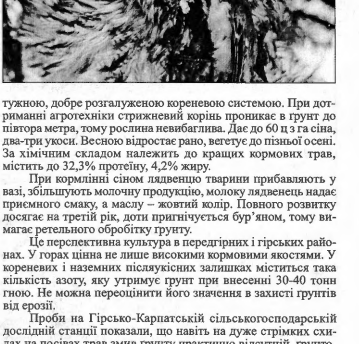
Проблема паводків багатогранна, систему протипаводкових заходів розіб'ємо на шість субсистем: гідротехнічну, за якою у верхів'ях доречні водозбірні басейни, водосховища (гаті, клаузури на Білій Тиси для сплаву лісу були з кінця XIX ст.); лісогосподарську, де виправданий принцип безперервності лісу (обгрунтований для Австрійських Альп), що виключає суцільні рубки; природоохоронну, котра передбачає поліпшення водо– й грунтозахисних функцій лісових екосистем; сільськогосподарську (з посиленням захисних функцій лук і пасовищ); еколого-освітню та організаційну, спрямовані на раціональне використання та відновлення природних ресурсів, простіше кажучи, наведення елементарного порядку на місцях (приміром, догляду за ділянками русел річок бодай у межах населеного пункту).

Значення (пагубне) має не тільки сам факт рубок, і навіть не кубомаса заготовлюваної деревини, але й спосіб (тепер суцільно лісосічний). Розподіл лісового фонду (2001 р.): Держкомлісгоспу запаси – на площі 492 тисяч гектарів, Мінагрополітики – 125,7, Міноборони – 9,8, Мінекоресурсів – 62,8, Міносвіти – 3 тис. га засвідчує рівень фахового господарювання. У найбільш доцюовому районі області зосереджено діяльність найпотужнішого ДЛГ – Усть-Чорнянського. 2000 р. обсяги рубок проміжного користування (у світовій практиці це 30%) перевищили обсяги рубок головного користування. Держкомлістсп України вимагає більше рубати лісу з метою отримання держлісгоспами доходу для покриття своєї діяльності. 1991 р. використано 10,5 млн. грн., з них лише 4 млн. грн. з державного бюджету. У 2000 р. – 14,1, з яких 3,6 мільйони гривень профінансовано центром.

Водорегулящйну здатність лісів можна досягти збільшенням лісистості шляхом створення захисних насаджень у високогір'ї, у приполонинній зоні, залісненням неугідь, й звести проблему до пошуку коштів на ці роботи.

– Торкнемося проблем в безлісих Карпат. Які пріоритети бачать тут екологи?

– Господарське значення полонин відоме. Крім ерозійних процесів, які там виникають, турботу викликає травостій альпійських пасовищ. На Закарпатті майже у всіх лучних угрупованнях – від низинних районів до високогір'я – зустрічається лядвенець рогатий, багаторічна бобова рослина з по-

тужною, добре розгалуженою кореневою системою. При дотриманні агротехніки стрижневий корінь проникає в грунт до півтора метра, тому рослина невибаглива. Дає до 60 ц з га сіна, два-три укоси. Весною відростає рано, вегетує до пізньої осені. За хімічним складом належить до кращих кормових трав, містить до 32,3% протеїну, 4,2% жиру.

При кормінні сіном лядвенцю тварини прибавляють у вазі, збільшують молочну продукцію, молоку лядвенець надає приємного смаку, а маслу – жовтий колір. Повного розвитку досягає на третій рік, дотн пригнічується бур'яном, тому вимагає ретельного обробітку грунту.

Це перспективна культура в передгірних і гірських районах. У горах цінна не лише високими кормовими якостями. У кореневих і наземних післяукісних залишках міститься така кількість азоту, яку утримує грунт при внесенні 30-40 тонн гною. Не можна переоцінити його значення в захисті грунтів від ерозії.

Проби на Гірсько-Карпатській сільськогосподарській дослідній станції показали, що навіть на дуже стрімких схилах на посівах трав змив грунту практично відсутній, грунтозахисна ефективність тим вища, чим вищі врожаї зеленої маси. На сильно еродованих грунтах і ділянках, розміщених на висотах більше за 650-700 м, конюшина червона, наприклад, легко випадає із травостою. У цих умовах використовувати ліпше травосуміш: лядвенець рогатий – 60%, тимофіївка лучна – 20%, райграс високий – 20%. Найбільш дієва міра покращення гірських лук і догляду за ними – періодична заміна пасовищного використання сінокісним...

Розмову вів Василь ЧЕРЕПАНЯ, м. Ужгород

ГОРДІЄВІ ВУЗЛИКИ ВІВЧАРСТВА

ЗАЯВКА НА ТЕМУ

За словами керівників управління сільського господарства і продовольства Закарпатської облдержадміністрації, в цьому регіоні поголів'я овець з 247,7 тис. (дані за 2001 рік) скоротилося втричі. Причина тому – низька вартість продукції в галузі. За підрахунками спеціалістів, рівень збитковості м'яса – 27,1, а шерсті – 63,3 відсотка.

Вівчарство в Україні (не тільки у Закарпатті) має всі ознаки занепаду. Десять років тому в загальній отарі країни нараховувалося майже 10 млн. голів тварин, нині ж – 564,7 тисячі.

Закарпаття – чи не єдиний в країні регіон, де переважає сільське населення (63 відсотки при 33-х в середньому, або 760,5 тис. чол.).

Цікаво й те, що земельних ресурсів тут на душу найменше – 0,34 га (у 2,5 раза) та орaниці (у 4,2 раза), аніж цих угідь припадає на кожного по Україні. Та все ж статистика нараховує понад 300 тис. індивідуальних землекористувачів, котрі газдують на 77 відсотках загальної площі. Тому без подиву треба сприйняти й подальші цифри.

Якщо населення України виробляє 60 відсотків сільгосппродукції від валу, то у цій області – за останні три роки – в межах 93-95. Можна сказати ще й так: з кожних 100 га її одержано на 427 тис. грн. – у шість разів більше, ніж мали сформовані сільгосппідприємства, або ж цей показник перевищує середній по країні на 12 відсотків.

Після реформ площі пасовищ та сіножатей у приватному секторі розширилися у 17,6 раза. Торік, приміром, поголів'я великої рогатої худоби у ньому становило 177 тис., свиней – 245 тис., овець та кіз – понад 107,3 тис. Це означає, що у розрахунку на 100 га сільгоспугідь показники наявності живності в населення вищі, ніж середні по країні: відповідно 44 корови, 191 свиня та 36 овець проти 34, 83 й 17 голів. А у Воловецькому, Тячівському, Великоберезнянському районах припадає на стогектарну площу по 80-93 голів ВРХ, овець на Рахівщині й Міжгірщині – по 88-78.

Отже, газдівський менталітет закарпатців, як то кажуть, дає про себе знати. Проте говорити про його роль у піднесенні агровиробництва – справа не з простих. По-перше, сьогодні наявні в дворогосподарствах ресурси не дозволяють їх власникам бути виробниками товарної продукції. Вирощене йде на харчування сім'ї. Тому заготівельниками та переробниками на ринках реалізується всього 15-18 відсотків м'яса й молока, овочів – ще менше.

Від населення, скажімо, два роки тому закуплено лише 1,8 тис. тонн худоби й птиці, – між іншим, дві третини загального обсягу закупок для харчової промисловості. Що засвідчує ще один печальний факт: занепад останньої в цій місцині… Сюди додамо й соціальний аспект проблеми. Підсобне господарство забезпечує зайнятість населення, вагомі доходи, та біда, що зумовлює натуральний характер сільгосппродукції.

Все ж тваринництво у Закарпатті з глибокого занепаду підводиться й сором'язливо виходить на люди саме з дворогосподарств. «Поголів'я в порівнянні з минулими роками зросло!» – хвалиться управлінці. Підтверджують це й дані статистики з ремаркою, що понад 95 відсотків м'ясо-молочної продукції вироблено в приватному секторі. Та чи зорієнтовані наші господарники на нього, цей сектор, де догріває за худобою розподілений між членами родини, обтяжених ще іншими обов'язками, серед яких – добиратися щодня в місто на основне місце роботи? Аж ніяк… ФГ, ПСП, ТОВ – за їх колективні межі думка практиків сягає зрідка.

Під ніж пускають так і нереалізованих поросятами вгодованих свиней на племінному заводі ТзОВ «Промінь» (с. Сюрте). Озираються, кому збути породистих теличок, і в ПСП «Ватра» (с. Холмок Ужгородського району), де відпрацьовано технологію вирощування молодняка (утримується 200 телят, по сотні й більше теличок та тварин парувального віку, племінних бичків), придатних для оновлення чи поліпшення цілого дійного стада. З ряду причин не тягнуться сюди за живністю селяни. Задовільняються власною, надоюють, соромно казати, по 1700 кг молока від корови; виводять з хліва, як припече, рогату годувальницю вагою 250-300 кг заїжджому забійнику-перекупнику. Не перейматься тим, що пропонують з кращого час три племзаводи, 18 племрепродукторів ВРХ і свиней, 12 – овець. Спеціалістів після розвалу м'ясо-молочних комплексів середньо-статистичні надої й вагові категорії наторожують, та важелів управління, як за часів колгоспного диктату, їх позбавлено. Не ув'язано дуже багато питань колись звичного укладу життя місцевого населення – напрацьовани-ми схемами спеціалізованого виробництва й масового збуту продукції. А робити ставку виняткова на агрозаняті за теперішніх час званих ринкових умов ризикує далеко не кожен.

Ще десь плачуть (і є чого) за розірваними економічними зв'язками. Набутки, знесені бульдозерами колгоспної пацини, згадує не всякий. Хіба окремий дивак-книжник вряди-годи висмикне з минувшини факт: сир з карпатських полонин (до речі, 37 тис. квадратних кілометрів української території!) подавали гурмавам у ресюранах Відня й Праги, Будапешта, на виставках відзначали золотою медаллю (30-ті роки XX століття)...

СЛІДАМИ ВІДГІННОГО ГОСПОДАРСТВА

Зануримося у плин часу і ми. Не так гнобило, щоб говорити про господарство на «волоському праві», чи перегін численних стад з пагорбів Балкан попасом верхами Карпатського хребта до Середньої Європи (Волоські Бескиди), куди живий товар прибував добре вгодованим. Змовчимо про трасюмас – цілорічне переміщення худоби (із зими – в літо) за літнім природним кормом. Відсічемо з генези карпатського скотарства все, що відбилося на етно-соціальній та культурній площинах; одразу перейдемо до господарської, практичної, яка щонайменше на 8, а то й 10 місяців позбавляла кожного власника дрібніших (годівля, доїння й т. п.) турбот про домашніх тварин (наймалися для цього «чередар», «воляр», «кондош»-свинопас, «чікош»-кінюх). Перекажемо ключовий висновок учених мужів – польських, чеських, словацьких і, звичайно ж, українських дослідників, котрі 1924 р. в Празі на першому з'їзді географів заснували «Слов'янську комісію (згодом трансформовану в міжнародну – авт.) по вивченню пастівництва (тепер – народної культури – авт.) в Карпатах і на Балканах». Скотарство (а його не ототожнюють з тваринництвом), твердили спеціалісти, – існує в соціальному організмі поруч із іншим заняттям місцевого населення. Особливу роль в укладі їхнього життя, поповненні доходів відігравало відгінне полонинське вівчарство...

«Божа худоба» була малозатратною. У спогадах «Про вівчарство», записаних у с. Келечині фольклористом Іваном Сеньком від своїх батьків, усе зводилося ось до чого: «Багаті мали по п'ять і більше корів, волів держали, биру… А овець держали всі, бо треба було вовну на вуйош і холошні, на гуню й рукавиці, на покрівці (тобто одяг, знамениті лічники – авт.). Перезимують овець, пострижуть і чекають мішання. Мішання – як велике свято. Мішають овець у маю місяці (початок травня)... Найме село вівчарів, домовляться, коли буде мішання. Доти вівчарі зроблять кошару. Всіх овець заженуть до кошари... Вівчарі поженуть вівці пасти, а газди беруть зорівку, солонину (горілку й сало – авт.)… А як приженуть овець на полудне, то починають доїти ам міру. Доять самі газди. Тепер дивляться вівчарі... Бо від того, скільки надоїть газда молока, залежить, скільки вівчарі видадуть йому гелет. У гелеті – вісім купок; у купці – вісім ополоників. За один ополоник надоєного на міру молока вівчарі видають гелету (відро за сезон). Одна купка – то один літер… Газди доять на міру, а жони приносять їм їсти голубців, яєшню. Під колибою міряють, хто скільки надоїв. У кого більше гелет, той першим має брати сир... Мо-локо овече, аби з нього сир зробити, клягають… Зберуть сир у будз (грудку)… У бочці лишається неварка. Неварку варять у великому котлі – і зверху спливає вурда, дуже смачна. Зберуть вурду – лишиться одна жентиця. Жентицю дають псам хлеб-тати... Сперцу вівці пасуться на толоці, а потім їх виганяють на полонину. Вівчарі трумбечуть так весело, що любо слухати. На полонині вівці пасуться десь три місяці. А потім їх знову зганяють на толоку… Пізно восени люди розбирають овець. У кого їх двадцять-тридцять, ті держуть овець на зимівках».

Додамо, що навіть узимку вівця, допоки державними установами Угорщини й Чехословаччини не заборонялися лісові випаси, обходилася підніжним кормом, або спішно нарубаним в лісових заростях «чатинням» – гілками. І навзаголи цій оповіді таке: перед міщанням – формуванням єдиної отари з розрізнених груп – овець мітили, значкували, а для контрольних надоїв «на міру» відводилося дві години, бо у тварин через такий час знову появлялося молоко, що зайвий раз вказує і на фізіологічні знання горян, і їх узвичаєну чесність. А ще власник йшов на полонину вибирати «ряд» – готову продукцію (кількість молока, переведеного на кілограм оризи). І все!

Полишимо іншим розбиратися, коли в людей трудові традиції переходили у святкові, а ритуал – в побутові навички, котрі насправді були професіоналізмом, і культура господарювання приносила матеріальні блага, ставала досвідом у запобіганні, скажімо, ерозії ґрунтів. Отару після полонини розбивали на «мараднки», щоб продовжити осінній (був ще й весняний) випас у межах сільських кадастрів. Ораницо ділили на дві половини. Наприклад, у долині р. Тереблі кожен селянин намагався її мати на протилежних берегах, що виконували роль природного кордону між «цариною» і «толокою». Щороку їх міняли місцями. «Царину» засівали, й змагалися за право кошарування на своїй толоці. Після такого угноєння урожай на діляниці збільшувався у три-чотири рази!

Щось подібне для поліпшення травостою робилося й на полонинах. Ще на зламі минулих років двох століть почала складатися система догляду за раціональним використанням гірських пасовищ – безлісих вершин Карпатського хребта, окраїн верхньої межі лісів, смуг криволісся, та місць вирубок, загальною площею 147 тис. га, з яких 73 300 га припадає на Закарпаття. Було введено податок, кошти від якого йшли для розчистки пасла від чагарниччя, купин, регулювалася кількість поголів'я, щоб не виснажувалися полонини, переважно дерновані, які виставлялися щорав на «аукціціо» – конкурсний розподяк права на випас конкретної ділянки. Інтереси громади тут представлялн «депутат» (полонинник), який набирав «салаш» – одержував згоду від власників з достатньою для отари кількістю овець, наймав вівчарів, вирішував, де залишати «кішниіцо» – клаптик сінокосу як кормового резерву, спірні питання і т. д. Пастівницькі спілки набули поширення й керувалися рядом офіційних розпоряджень. «Верховинська акція» спонукала владу до створення експозитур (управлінь), що опікувалися розвитком скотарства й поліпшенням породи тварин. У селах Синевир, Колочава, Ганичі, Кваси, Канора, Нижні Ворота діяли спецгосподарства. У Богдані – чотири кооперативи. На полонинах Менчул, Квасівська, Рогнеска, Красна, Рівна – державні молочарні. А приватних в 20-х роках XX ст. було вісім, у 30-х – вже 78. Тоді на конкурси у Братиславі свою продукцію виставляли сировари 15 закарпатських сіл. Лише у Мараморoській жупі перед Першою світовою війною зафіксовано 264,5 тис. голів овець. Селяни Костилівки гнали отари,

яка в різні роки складала від півтори до двох тис. голів, наймали 15 вівчарів. У с. Вари проводилося щорічно по сім торгів худобою, дещо раніше з Кошар Березького комітату до Австро-Угорщини вивозилося по 26 тис. овець…

Цікаво, від чийого старожила ми не чули історій про криваву жертву – шашлики, інші вибагливі приготування з баранини. Закарпатці цінували овечку за молоко. «Цаповиці» з шерстю до 30 см, вагою 40 кг давали 40 літрів; «рацька», вона ж «волошка», «стара вівця» – 45, й доїли її півроку, на ряд) одержували 9 кг бринзи. Завезені до експозитури у Великій Бакті для поширення каракулеві вівці (100 кг м'яса, 4-5 кг вовни) населення не сприйняло через малі надої.

До пори, до часу традиційне відгінне скотарство, зазначають аналітики, функціонувало в умовах життєздатного господарського механізму, бо суцільна насильна колективізація тут закінчилася в 1950 році. Й тоді вона зазнало деформацій. Літописці червонопрапорних успіхів ще знайдуться, вони підтвердять цифрами й фактами, тому при командно-розподільній системі господарювання ставалося таке. Дано вказівку збільшити поголів'я – й в колгоспах появлялися тисячі. Сказано зменшити падіж – тварини оздоровлювалися. Результати в галузі, безперечно, були «приголомшливі». Та наскільки вперед просунулися ми в загальнолюдських вимірах?

На пам'ять спадає бурхлива кампанія висвітлення в пресі комсомольських суботників по заготівлі того ж ««чатиння» – гілкового корму для худоби, і не від нужди, бо сіно гнило, а для дутих цифр «розширення кормової бази». А ще везли на санях на полонину агітбульбригаду з професійними співачками, місцевим поетом і лектором на полонину. Серед літа! Такі сани міг тягнути хіба вітчизняний трактор з отакенними гусеницями. На гірське пасовище (!), де коней лісові управи випасати не рекомендували (чи не з огляду на їхні залізні підкови, що ранили землю?). Сліди тих, котрі несли вівчарям культуру з допомогою тягача, вражали! Ось баяніст заграв, десяток дівчат закружляли перед вівчарем (його напарник у колибі тим часом краяв будз, з котрого так і не засолено гуцульську бринзу), і картина з одним глядачем була не соц, – а цілком реалістична! Для сміливості всі пускали чарку по колу, а вівці згромадилися у кошарі – такий інстинкт у них для самооборони…

Люди, треба віддати їм належне, розуміли за писані для них розпорядження, й у міру лініві, щоб все виконувати. Тож з традицій щось вціліло. Щоправда, колективізація позбавила істинної колоритності свято «мішання», бо втрачався всякий практичний зміст його проводити. Та навіть за найбільшого наступу (на цей раз у прямому значенні слова – бульдозерного, на парники ранньої капусти в Зарічі, ягідники в Широкому, 70-ті роки) на підсобні господарства, жителі гірських сіл овець тримали. Психологія «мати овець, щоб було собі на бринзу», наклала дивний відбиток й на наші дні. Ці тварини в кожного – для повноти життя, не більше. «У мене їх п'ять», – зізнається райцентрівський інтелігент, особа дуже зайнята й дуже забезпечена, в т.ч. й зв'язками, тож прикупити до столу все свіженьким, чи одержати натурпродукт прямісінько з села – для нього не проблема…

У с. Дубовому (в досі непоголошеній столиці колгоспного вівчарства) Тячівського району бережуть як реліквію ще й іншої «традиції» перехідний «цекапереєвський» прапор, залишений за триразову перемогу в соцзмагзнні дубівчанам навічно. Населення вже забуло про це, та ось пам'ятає, що без вівці не буде статків на власному обійсті. За переказами, десь тут, в околицях, ріс дуб, під котрим місцеві жителі, «русини» й «раці», вирішували, чиїй отарі де пасти. На тому місці виникло Дубове, а порівняно недавно з'явилася вулиця Гагаріна, на якій в будинку під № 131 тепер діє районне полонинське управління. Що по вулиці імені космонавта – звичайна випадковість. Але не випадково, а в числі перших продуманих заходів, покликаних відродити вівчарство, створено таке управління. Крім інших функцій, воно вирішує всі спірні питання щодо меж випасів. І вже не «під дубом», а в рамках закону про землекористування. Із сказаного зробимо бодай символічний висновок. Одні весь цей час топталися на місці, а другі – розвинули космічну галузь до таких висот, що в їхню честь називають вулиці

Закономірно, що у відповідь на запитання «чому відстало вівчарство?», – ми почули тут ось такий ексклюзив:

«Пречудові були виробничники. І мали всі умови (техніку, міндобрива, ветобслуговування), щоб продукції щораз більшало. За рахунок чого, – думав держплан. Тепер той, хто займявся вівчарством, не обмежується виробництвом. Зрештою, все стає на свої місця. Вівчарі – непогані спеціалісти по догляду за тваринами, випасу, переробці, як було споконвіків. І є тих овець власниками, вони хай бережуть свою вигоду, бізнесову, комерційну…»

Свої інтереси (інтереси дворогосподарства) ті відстоюють, тримають акурат стільки овець, щоб не було надмірної мороки за нинішнього попиту на дієтичні продукти харчування та сировину для легкої й переробної промисловості. Хто ж *годбас про самі передумови попиту*?

ПРОГРАМНІ ПУНКТИ РОЗВИТКУ

За цьогорічними даними, у Закарпатті в господарствах усіх форм власності – 127,8 тис. овець. Зокрема в традиційних для вівчарства районах – Рахівському (27 тис.), Міжгірському (16,5), Хустському (10,5) та Іршавському (18 тис.). Ці показники говорять багато про що, але чи про небажання самого населення, в двори якого повернулися отари, тримати овець більше?

За різних обставин та ситуацій вживалися певні заходи, щоб надати галузі нових поштовхів до розвитку. Чим вони були природніщими, тим діяли потужніше. Штучні та надумані, як *показала недавня практика, теж не без результатів*, щоправда, скоромнуцих…

На згадуваній уже Тячівщині – найчисельнішим за населенням районі Закарпаття – програмний документ – постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо розвитку та державної підтримки вівчарства на 2003-2010 роки» доповнили промовистими пунктами: «перейти на пасовищне утримання овець»; підвищити «ефективність використання полонин» та «молочну продуктивність гірсько-карпатської породи»; «у гірських селах налагодити виробництво овечого молока, сиру, бринзи і вурди». Наведено тільки ключові заходи розвитку вівчарства з програми, затвердженої розпорядженням голови Тячівської райадміністрації і складеної з урахуванням положень «Концепції сталого розвитку Закарпаття», схваленої рішенням сесії обласної ради два роки тому. Голова РДА передумовою її життєздатності вважає той факт, що вдалося вирішити практично всі спірні земельні питання, врегулювати проблеми з випасом на території місцевих громад.

Знято соціальну напругу, спричинену через малоземелля. Витрачено багато зусиль і часу, та люди переконалися: в кожного є можливість ефективно вести своє господарство, незалежно від форм власності, зорієнтованості.

Створено (уперше в області) районне полонинне управління з центром у Дубовому з достатніми важелями впливу на господарників, там є практики- організатори, фахівці, які предметно займаються виведенням вівчарства з кризового стану.

Тож район майже вийшов на прогнозовані цифри поголів'я овець – 32 тисячі голів (в наявності 31 670). Подальший розвиток вівчарства сприятиме зайнятості населення, збільшенню доходів у сільських сім'ях. Міркують над розбудовою інфраструктури, зокрема прокладанням доріг на полонину Шпанська, Бедевельська, складено кошторис на 18-кілометровий її відтинок, шукають інвесторів для поновлення виробничих ліжників, інших товарів на базі колишніх підсобних та сувенірних цехів. Питання про це заслуховувалося на засіданні колегії.

Справді, коли ціни на вовну – 2-2,5 грн. за кілограм, треба шукати покупця; м'ясо теж приймають неохоче й дешево, – про вигоду тримати вівцю говорити не доводиться. Два роки тому виділені району з державного бюджету кошти для підтримки товаровиробників фактично не надійшли, а торік доплата за маточне поголів'я (822 голів) становила всього 15 125 грн. (області – 108,4 тис. грн.).

На початок 2003 р. у Тячівському районі в особистих господарствах населення утримувалося 91 відсотків овець (927 голів – у сільськогосподарських підприємствах). В ході процесів реформування, паювання землі й майна чисельність поголів'я овець зменшилася в 12 разів, за цей час (з 1990 р.) в приватному секторі їх збільшилося всього в 1,7 раза. Відповідно й вироблено торік 58,6 тонн вовни.

У планах – розвивати вівчарство м'ясо-вовно-молочного напрямку, поповнювати місцеві отари українсько-гірсько-карпатською грубововною породою тварин (найцінніший генофонд зосереджено в племінному репродукторі ФГ «Ростока», с. Нижня Апша); для їх поліпшення використовувати баранівплідників волоської породи словацької селекції (продуктивність цих маток на 15-20 відсотків вища). За рахунок цього виробництво сиру та вурди (по 7 кг на вівцю) в районі досягне до 117 тонн.

Передбачено науково обгрунтовану систему годівлі (причому випас забезпечить 70-80 відсотків загальної потреби в зелених кормах), а також повернення до практики використання післяукісних та площ під зернові (після збору врожаю – «осінній» випас), окультурення полонин.

Велику увагу в районі приділено становленню сервісних служб на нових умовах (селекція, профілактика, ветеринарне обслуговування, індивідуальне бонітування поголів'я). Зважаючи на теперішні ціни на препарати, медикаменти, кошти з державного бюджету направлятимуться насамперед на такі цілі. З урахуванням урядових заходів підтримки вівчарства розроблено схеми доплат на підставі довідок за утримання не менше 40 вівцематок і ярок (40 грн.), за приріст їхнього поголів'я власникам десятьох овець – до 50 грн. за кожну додатково голову; відшкодування витрат племпідприємствам на захист тварин від хвороб, а ще – за виробництво овечого молока (починаючи з наступного року – по 50 коп. за кілограм).

Програма розвитку та державної підтримки вівчарства в Тячівському районі включає пункти щодо ресурсо-зберігаючої технології виробництва, переробки та формування ринку продукції традиційної галузі, надання малим господарствам певних послуг. Наприклад, створення підприємств з племінної роботи, стриження овець, виробництва готових продуктів з подальшим їх фасуванням до одноразової тари й реалізації, поставок дістичної ягнятини зацікавленим закладам і експорту молодої баранини. Йдеться, отже, про новітніші промисли, втім, скоріше – призабуті старі.

За подібних обставин й вівчаря назвати «крутим» – не велике перебільшення. Іван Галацій, Дмитро Омелян, Михайло Декет, Михайло Мадяр – всі з с. Дубового, в договорі з районним полонинським управлінням величаються орендарями (а їх тут вісім чоловік, бо селище розгалужене присілками) гірських пасовищ. Вносять плату – по 3,7 грн. за гектар, вирішують, скільки площі брати й для якої кількості овець, на яких

умовах, про що домовляються з власниками. Конкуренція, бачимо, чимала. І не лише тут. По дві отари формується в Топчині та Нересниці, по три – в Тарасівці й Ганичах. Іван Пітух тримає сам 150 овець, що вражає кожного, коли їх женуть окраїнами Тячева в урочище Мортош.

За словами голови районного полонинського управління Михайла Бігуниця, торік укладено 49 подібних договорів, цього літнього сезону, оскільки поголів'я щороку зростає (104,7 відсотка), й кожна сільська громада зацікавлена в привільніших випасах худоби, їх однозначно побільшає. Від працівників (у штаті четверо, серед них – досвідчений спеціаліст по вівчарству Юлія Керецман) окрасять фахових порад, додатково послуг, в тому числі й організаційних, юридичних консультацій, й такої важливої правничої як грошова оцінка землі. Тож постає вимога розвивати свою інфраструктуру, вишукувати для цього і можливості, і кошти. Вперше для цього буде використано 4 тис. грн., сума на сезон скромненька, зважаючи на далекосяжні плани за наукової підтримки зайнятися поліпшенням стану полонин, за що не бралися у лінші часи й господарства-мільйонери. Але тепер все суттєво помінялося. Полонини розподілено між сільськими радами для випасання худоби населення. І окремих господарств – «Угарська», с. Нижня Апша, райспоживспілка, й фермерських – «Шаса», с. Нересниця, ФГ Василя Сасина та «Берть», с. Руське Поле, ФГ «Нересен» Михайла Плахти. Кінець урочища Стара (164 га), полонини Яворина, Куртяска (80 та 185 га) орендують жителі райцентру; Молочну – вівчарі з Ганичів та Нересниці; з промовистими назвами – Бойкиня, Конево, Корчуванець – газди з Тарасівки…

В управління з проханням влитнути на вівчарів, що минулого року порушували порядок випасу в урочищі «Матійова яма» (полонина Шпанська), прийшли Василь Вакій, Дмитро Чорій, Василь Кучерявий з с. Криве – власники десяти й більше овець. Територіальна громада орендує там 86 га (півгуна), гроші сповна заплатила й миритися з марнотратством не збираються. Михайло Бігуниць, до речі, керівник колишнього господарства, відзначеного згаданим вже прапором, таким перемінам радий. Наприклад, не виникає проблеми у активістів, які згадали тепер про дідівські порядки, вивести людей на полонину, щоб пасовище звільнити від ям, очистити від заростей. Під пильним доглядом всі орендовані ділянки площею понад 4 тисячі га (додаймо 6,615 полонинних, під пасовищами всього – 11570 га).

Цього року в Дубовому проведено свято «Весняний полонинний хід» – вже третє поспіль. Такі заходи (символічний відгомін «мішання», доїння «на міру») дозволяють вівчарям не лише згадати давні традиції пастівницького ремесла, почерпнути з них практичні знання. Але й слугують доброю нагодою обмінятися досвідом у вирішенні проблем, поставлених товаровиробниками до кінця не сформованими ринковими відносинами. Своєрідний клуб за інтересами на лоні природи збирає впливових осіб у цій галузі.

Можна об'їздити усю Тячівщину, навідати багатьох фермерів. Та найдетальніше про становлення вівчарства на нових засадах розповість Дмитро Опріш. Про нього вже чула уся Україна, він торік відзначений призом та дипломом Асоціації фермерів та інших землевласників України як конкурсант на звання кращого сільгоспвиробника.

Фермер з Нижньої Апші пережив 16 судових позовів, поки врегулював межі землекористування. Вісім його односельчан, що теж хотіли так господарювати, затії зреклися хто 1988-го, хто вже торік, а деякті із вівчарів подалися у «чистий бізнес». Урочище «За ростокою» (200 га в заплаві р. Тиса) – його клопітне господарство.

Лікувальне молоко здає в місцевий протитуберкульозний диспансер. Для 112 корів орендує вигін в Берегівському низинному районі, на заливних землях Чорного Мочару (рівнинні випаси, їх – майже 8 тис. га – колишні державні землеробні установи віддавали в оренду 78 селянам). Тримає півсотні свиней, з десяток коней – все це дозволяє покривати збитки вівчарства. Овець – 660 голів. І з ними клопіт найбільший.

Того року вовну перекупили підприємці з Косова, а раніше з її збутом були труднощі, зв'язки з Чернігівською фабрикою практично обірвалися. Баранину завдяки густій мережі місцевих ресторанів, торгових точок реалізувати ще можна. А буває, що заготівельники з сусідніх областей самі пропонують ціну, і тут треба добре міркувати, як тримається, принаймні знати, чи не побували вони, чи не наповнили вже вантажівки в селах Глибокий Потік, Широкий Луг, Калини, Красна, де раді будь-яким пропозиціям. Молочні вироби розходяться по домовлених місцях, на цій ділянці конкуренція послаблена, бо населення з ними на базар не поспішає – дешеві харчі споживає радше сама.

Усе це, втім, для ФГ «Ростока», де серцевиною господарства є племінний репродуктор, – проблеми не основні. Про реалізацію полішшого поголів'я Дмитро Опріш говорить неохоче, адже спочатку самому хочеться мати численну отару з елітних тварин. Примітну вівцю нині в базарний день у Нересниці – селі, в якому ніколи не забували про знамениті торги, купували й продавали живність за всяких часів, віддають за 120-130 грн. Справжній попит на гірсько-карпатську породу прийде з часом, коли вівчарство для більшості жителів гірського краю не буде просто «любительським».

Поворот до цього начебто намітився. У всякому разі зникли бюрократичні перепони в оформленні паперів довільного характеру. Електросистема, приміром, обійшлася йому в 25 тисяч грн., сума для господарства відчутна, – зате без нервування, без «оббивання високих порогів».

Практична допомога відчувається в наданні ветеринарних послуг, тут районне управління сільського господарства й продовольства дотримується пунктів програми розвитку вівчарства (йдеться про щорічне бонітування зоотехніками-селекціонерами разом з науковцями, про профілактичні заходи, про виділення коштів (до 100 грн.) на одну племінну вівцематку і т.п.). Обходиться фермер робочими руками сім'ї, близьких родичів. А от для стриження овець наймає сторонніх. Різниця між виплаченими грошима, затратами на їжу, сумою, одержаною за вовну, – копійчана. Відсутність тих людей, підприємств, установ, які готові приймати продукцію взамін (або принаймні на умовах стабільних цін – постачати зерно, пальне, техніку), шкодить господарству найбільше.

Прогнозована, ніби добре обдумана за зиму оборудка, що обіцяє бути вигідною, весною принесе одні витрати, тож доводиться від неї спішно відмовлятися. Мудре рішення, в осені дає гіркі плоди, бо скачок цін залежить не від того, що вродиться на полі, випасеться на полонині. От де би потрібно попрацювати владі, щоб сформувалася за державної підтримки, якоїсь пільгової політики певна інфраструктура. Банки з позичкою для сільгоспвиробників. Постачальники техніки на вигідних умовах.

Залишається поки що розраховувати на власні сили. Та важливим є те, що в Карпатському краї вівчарство – сіль повсякденного життя горян – все ж отримало можливість відродитися…

Василь ЧОРНОГІРСЬКИЙ
м. Ужгород

С. СТОЙКО, Д. КРУК,
Інститут екології Карпат НАН України,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів

РОЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КАРПАТ У ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ГУЦУЛІВ, БОЙКІВ І ЛЕМКІВ

У міру акселерації техногенного впливу на навколишнє середовище виникли якісно нові завдання перед природно-заповідним фондом (ПЗФ). Якщо в минулому заповідні території виконували здебільшого функцію «пасивної» охорони природи («in situ», то зараз актуальною стає нова парадигма поліфункціонального їх значення – біогенетичного, екологічного, логістичного, економічного, екодидактичного, ландшафтно-естетичного, соціального. Серед соціальних функцій особливо вагомим є збереження етноісторичної та етнокультурної спадщини. Природне середовище, з яким екологічно і економічно зв'язане людське суспільство, у значній мірі детермінує історичний процес етногенези. На багатьох історико-географічних прикладах це з'ясував відомий етнолог Лев Гумільов. У монографії «Етносфера: історія людини і історія природи» він відзначав, що взаємодія етнічних груп із природними ландшафтами відбувається протягом всього тривалого періоду етногенезу і в значній мірі детермінує їх етнографічні особливості.

Процес взаємодії та взаємозалежності людини і природи був завжди двосторонній. З одного боку, людина, використовуючи природні ресурси, забезпечувала свій добробут, з другого – вона відчувала всебічний вплив природного середовища на формування духовної сфери та психологічної суті. Зокрема тісно взаємозв'язані людина і природа у гірських регіонах, що відзначаються специфічними ландшафтно-екологічними умовами та певними рисами консервативну жителів-горян.

Значення ПЗФ для збереження етнокультурної спадщини особливо важливе для Карпатського регіону, в якому історично живуть три етнічні групи – гуцули, бойки, лемки. Субетнос гуцулів сформувався у помірному та холодному кліматі букових, буково-хвойних, хвойних лісів та полонинських ландшафтів високогір'я (Чорногора, Горгани, Скибові Карпати, Мармароські гори та прилеглі райони). Бойки зв'язані з ландшафтами букових та хвойно-букових лісів Бескид, частково Горган, Скибових Карпат, що відзначаються лагіднішим кліматом. Лемки заселяють тепліші у кліматичному плані ландшафти дубових і букових лісів в західній частині Бескид та їх передгір'ї.

Протягом століть в етнічних групах Карпат виробилась згармонізованість співіснування з гірською природою і тому вони не піддалися асиміляції з боку інших панівних народів та зберегли національну самобутність. Завдання ПЗФ полягає у підтриманні цієї згармонізованості, яка забезпечує сталий розвиток горян у соціально-економічному та екологічному аспектах.

Ландшафтно-географічна детермінованість наклала специфічний відбиток не лише на спосіб життя, форми природокористування і природозбереження етнічних груп, на їх ментальність, але і на етнокультурну сферу (побут, народну творчість, фольклор, народні звичаї, традиції), а, отже, і на духовну сферу.

Багатовіковий монокультурний характер лісового господарства в Карпатах, подібно як і в інших гірських регіонах, був причиною денатуралізації природних ландшафтів, що зумовило не лише збіднення генофонду рослинного і тваринного світу, але позначилося і на етнокультурній спадщині людської популяції. Для збереження цієї спадщини важливе значення мають великоплощинні заповідні об'єкти – біосферні заповідники, національні природні парки, ландшафтні регіональні парки. Вони включають як природні, так і окультурені ландшафти із населеними пунктами, в яких відбувається процес етногенези.

1. НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ЕТНОСУ ЙЕТНІЧНИХ ГРУП ТА ВПЛИВУ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕТНОГЕНЕЗУ

Для кращого розуміння сутності етносів з'ясуємо деякі наукові положення, що стосуються процесу їх формування, тобто етногенези. За даними етнологів, етнос – це культурно-духовна спільність людей, спорідднена між собою походженням, ментально-архетипними ознаками, які виступають носієм певних духовних цінностей, своєрідних культурних і психологічних ознак, мови та матеріальної культури. Формування цих характеристик здійснюється протягом історичної доби у певному природному і окультуреному середовищі, у різноманітних ландшафтно-географічних умовах. Спостерігається чітка залежність формування етносів від навколишніх ландшафтних систем.

Оригінальність і різноманітність ландшафтних систем повинна оцінюватися в історико-географічному аспекті як одна з важливих ознак формування етносу. Якщо розглядати етнос як складову соціосфери Землі, то він явище не тільки соціальне, але й результат інтегрального еколого-економічного впливу різноманітного природно-географічного середовища. Вплив суспільного розвитку на становлення етносів має ендогенний характер, а природно-географічного середовища – екзогенний, який проявляється упродовж історичного періоду етногенези.

Етногенеза – це сукупність соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що зумовлюють виникнення етнічних груп та їх подальший розвиток. Кожен етнос має свою історію в часі і географічному просторі. Етнічна історія – це реальний процес змін та подій, яких зазнав етнос з часу свого виникнення до сьогодення в усій їх різноманітності й повноті. Рівночасно – це наукова галузь, що вивчає даний процес у сукупності його найбільш значних подій, які збереглися у народній пам'яті та знайшли розвиток у різних письмових джерелах. Історія етносу у різних формах відбивається у пам'ятках його духовної і культурної творчості та матеріальних здобутках. Це наглядно проявляється в оригінальній духовній і матеріальній культурі різних етнічних груп у Карпатах.

Однією з найважливіших цінностей духовного життя етносу є його мова та говірки. Етнічна мова – це явище неповторне, яке несе в собі духовно-інтелектуальні та культурні надбання етносу за багато тисячоліть його існування. Тому зникнення будь-якої етнічної мови – величезна втрата для людства. Зараз у світі під впливом монокультурної тенденції в різних

регіонах спостерігається процес зникання мов багатьох національностей. Тому, пам'ятаємо, ООН оголошувала 2002 р. – роком збереження мов усіх народів і народностей.

Своєрідною живою історією етносу є також етнічна мораль. Це сукупність традиційно закріплених духовних цінностей, норм і правил життя, історично вироблених етносом і призначених регулювати його вчинки та дії. Етнічна мораль зумовлена не лише духовною сферою етносу, але в значній мірі також конкретними природно-географічними обставинами, взаємодією суспільства і природи, характером домінуючих різновидів господарської діяльності, перебігом головних подій його історичного шляху, релігійною сферою.

Через етнічну проявляється мораль загальнолюдська, що базується на засадах прав кожної людини на життя та добробут. Вона є складовою духовної культури етносу, яка через внутрішню ментальну суть підсвідомо формує етнічні архетипи.

Етнічна мораль тісно пов'язана з етнічною самосвідомістю. Остання розрізняється за своїми параметрами як самосвідомість окремих етнічних груп, а також як самосвідомість усього етносу. Тобто етнічна мораль проявляється в індивідуальному та колективному аспектах. Індивідуальна етнічна самосвідомість як духовна суть може ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись частково від усіх інших. Це неповторне, індивідуальне явище, яке включає етнічну мову, фольклор, звичаї, символіки, історію етносу, його культурні, мистецькі та матеріальні пам'ятки тощо. Колективна етнічна самосвідомість найбільш адекватно віддзеркалюється й найповніше охоплюється у його суттєвих рисах терміном «етнічна ментальність».

Кожний етнос має свою «етнічну батьківщину», яка включає всі елементи природи – сукупність особливостей ландшафту, клімату, флори й фауни, що позначилися на його формуванні, і на фоні яких відбувалися найважливіші доленосні події процесу етногенезу. В свою чергу етнічні групи мають регіональну етнічну батьківщину.

В основі етногенезу етнічних груп лежить етнічна ідеологія. Це сукупність теоретичних концепцій, доктрин, програм, в яких під певним кутом зору оцінюється історія етносу, тлумачаться особливості його характеру й свідомості, формується ставлення до інших етносів, обґрунтовуються завдання, найімовірніші та бажані шляхи й напрямки розвитку. Етнічну ідеологію формує найбільш свідома, культурно і політично активна частина етносу – його інтелігенція.

Якщо етнічна історія націлює народ до його минулого, відтворюючи і зберігаючи цінності етнічної моралі, багатство етнічної мови, надихаючи етнічну самосвідомість ментальними та архетипними змістами, то етнічна ідеологія націлює етнос у майбутнє. Щоб його забезпечити, необхідно зберегти природне середовище, в якому формувався етнос та проходила етногенеза різних етнічних груп. Особливо вагоме значення це положення має для гірських систем, природа яких накладає певний регіональний екологічний і економічний відбиток на формування етнічних груп. До таких гірських систем у Центрально-Східній Європі належать Українські Карпати.

2. ЗАВДАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЕТНІЧНИХ ГРУП

Роль Карпатського біосферного заповідника (28920 га), Карпатського (50300 га) і Вижницького (7978 га) національних природних парків та Національного природного парку «Гуцульщина» (50000 га) в збереженні етнокультурної спадщини гуцулів.

Згадані заповідні об'єкти охоплюють значну територію гуцульського краю. Етнічна група гуцулів найбільш численна і в етногенетичному аспекті найбільш виразна. Гуцули заселяють обширну територію верхів'я басейну річок Тиса, Прут, Білий і Чорний Черемош, Лімниця Надвірнянська та Бистрицька. Значна частина гуцулів проживає у Марамароських горах у басейні річки Вишау (Вишави) в прикордонній зоні Румунії. Цей типовий гірський субетнос історично пристосувався до життя в суворих гірських умовах. Рільництво, садівництво, городництво поширене лише у передгір'ї. У гірських районах основне заняття сільського населення – скотарство, вівчарство, а також праця в лісовому господарстві, лісовій та деревообробній промисловості. Займаючись на полонинах протягом століть вівчарством, гуцули удосконалили виробництво молочних продуктів. Для потреб вівчарства була виведена спеціальна порода собак – біла вівчарка. У лісовій промисловості гуцули удосконалили будівництво спеціальних запруд (гатей), дерев'яних мостів та сплав деревини бокорами. Шляхом схрещування вони вивели спеціальну породу гуцульських коней, добре пристосованих до гірських умов. На жаль, під час колективізації сільського господарства популяція гуцульських коней зникла. Лише у 2001 р. гуцульські коні повернулися на свою батьківщину. Завдання ПЗФ полягає у сприянні збереження генофонду цих тварин, що мають важливе народногосподарське значення.

Своєрідні умови гірських ландшафтів мали також певний вплив на архітектурну творчість Гуцульщини, зокрема на дерев'яну архітектуру. Про це свідчать оригінальні дерев'яні церкви та дзвіниці, які збереглися в Ясінях (церква в місцевості Плитовате з 1780 р.; Струківська церква, 1824 р.), Дилятині (1620-1630 рр.), Дорі (17 ст.), Косові (1895 р.) та в інших гуцульських селах. Оригінальні також гуцульські укріплення – гражди, які характерні для гірських населених пунктів.

Далеко за межами України відомі гуцульські килими, художні вишивки, гуцульські писанки, різьб'ярські, шкіряні та інші вироби народних умільців.

Дирекціям парків слід всіляко сприяти розвитку народних промислів, збереженню народних звичаїв, фольклору, традицій гуцульського краю. Рівно ж потрібно підтримувати традиційні форми землеробства, скотарства та вівчарства на полонинах.

Роль національних природних парків «Синевир» (40400 га), «Сколівські Бескиди» (24702 га) та Надсянського (19428 га) регіонального ландшафтного парку у збереженні етнокультурної спадщини бойків.

Етнічна група бойків заселяє в межах Бескид гірські райони Львівщини, а в межах Горган – гірські райони Івано-Франківщини та частково Закарпаття (Міжгірський район). Як відзначає етнограф С. Рябій-Карпінська, існує гіпотеза, що бойки – нащадки давнього слов'янського племені білих хорватів, які жили в Карпатах і яких Володимир Великий приєднав до Київської Русі.

Бойківщина славиться видатними культурними та політичними діячами. Тут, в Дрогобичі, народився Юрій Дрогобич (Дрогобицький), професор, а згодом ректор одного із найстаріших у Європі університетів у Болоні. У с. Кульчиці на Дрогобиччині народився гетьман Петро Конашевський-Сагайдачний, а в Нагуєвичах – Іван Франко.

Бойки відрізняються від інших субетносів своїм діалектом (бойківська говірка), народними звичаями і традиціями, ментальністю, дерев'яною архітектурою. На території Надсянського регіонального ландшафтного парку у селах Велика Яблунька, Нижня Яблунька, Турів збереглися побудовані у бойківському стилі сакральні пам'ятки архітектури – церкви і дзвіниці з 18-19 ст. В с. Турка існує музей Бойківщини, в якому зібрана багата колекція матеріальної культури. На жаль, у повоєнні роки при тоталітарному комуністичному режимі субетнос бойків зазнав істотних втрат. У 1945-1946 рр. на прабовережжі Сяну із дев'яти прикордонних сіл (Дідове, Локіть, Соколики та ін.) було депортовано 10640 чоловік, що підірвало економічну ситуацію у цій місцевості.

Надсянський регіональний ландшафтний парк, який входить до складу Міжнародного польсько-словацько-українського біосферного заповідника (208059 га), розташований на етнографічній межі між лемками і бойками. Національні парки «Сколівські Бескиди» і «Синевир» знаходяться в центральній частині бойківського краю. Тому ці заповідні об'єкти мають велике значення для збереження етнокультурної спадщини бойків. Завдання національних парків «Синевир» та «Сколівські Бескиди» полягають у збереженні етноісторичної та етнокультурної спадщини бойківського краю.

Роль Ужанського національного природного парку (39159 га) у збереженні етнокультурної спадщини лемків.

На території України лемки заселяють верхів'я басейну річки Уж у Закарпатті. Значна частина лемків живе також у Східній Словаччині – на Пряшівщині. На жаль, тут п'ять лемківських сіл було відселено у зв'язку з побудовою гігантського водосховища «Старина» у Західних Бескидах. Найбільша група лемків, понад 150 тис. осіб, проживала на території Польських Бещад у прикордонній зоні з Україною. Після Другої світової війни, в 1945-1948 рр., під час так званої «Операції «Вісла» польським урядом, за згодою із комуністичним режимом колишнього СРСР, було насильно депортовано 130600 горян-лемків. Ця трагічна подія підірвала етнічні, культурні та економічні основи життя всього субетносу. Тому за-

раз важливе етнографічне, культурне та політичне завдання національного парку полягає у збереженні «останніх могікан» з багатостраждальної групи лемків. На території парку є 20 лемківських сіл, в яких живе 15 тис. осіб.

Духовну і матеріальну культуру лемків досліджував В.Кубійович. Як відзначав відомий історик, лемки характеризуються «прив'язаністю до рідних Бескидських гір та своєрідним консерватизмом способу життя, тому не піддалися асиміляції та зберегли свою самобутність. Субетнос відзначається своїм діалектом. Лемківські говори належать до карпатської групи південно-західного діалекту української мови. В останні роки цьому краю присвячена спеціальна колективна монографія «Лемківщина. Матеріальна культура» (Львів, 1991), у якій подана історія, господарська інфраструктура та культура лемків.

Лемківщина – батьківщина відомих наукових та культурних діячів. В селі Збій, в словацькій частині Лемківщини, народився філософ-просвітитель Петро Лодій, професор Львівського і Краківського університетів та Петербурзького педагогічного інституту, а в селі Тополя на Пряшівщині – народний будитель Олександр Духновичь. Нащадками лемківських родів були відомий композитор о. М. Вербицький (автор музики гімну України), відомий співак Н. Менжинський та інші діячі культури.

На території Ужанського національного парку збереглися з 17-18 ст. цінні дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури в селах Ужок, Сіль, Кострино, Сухий, Гусний. На Ужоцькому перевалі та полонині Черемха збереглися історичні пам'ятки Першої світової війни.

Завдання Ужанського НПП полягає у збереженні етноісторичної та етнокультурної спадщини малочисельної групи лемків та забезпеченні сталого розвитку гірських ландшафтів, де проходила її етногенеза.

З природним середовищем, отже, пов'язаний процес етногенезу. Тому біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки слід розглядати як «національні природні реліквії», цінні не лише у біотеографічному, ландшафто-екологічному, але і в етногенетичному плані. Багатофункціональне призначення ПЗФ в цьому контексті полягає у підтриманні згармонізованого співіснування суспільства з природним довкіллям, яке виробилося протягом віків. Поруч із збереженням природної спадщини, пріоритетним завданням ПЗФ є збереження історико-культурної спадщини етнічних груп і етносу загалом. Це буде вагомим внеском заповідної справи в культурну сферу українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гирусов З. Основные исторические этапы взаимодействия общества и природы / Общество и природа. М.: 1981. – С. 56-57.
2. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. М.: Экспресс, 1993. – 544 с.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с.
4. Кубійович В. Лемки. Енциклопедія Українознавства. Т. 4. Париж-Нью-Йорк, 1962. – С. 1275-1280.
5. Лемківщина. У 2-х томах. Т 1. Матеріальна культура. Львів, 1999. – 359 с.
6. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Тандем, 1997. – 368 с.
7. Одинцький О. І., Ровенчак І. І., Скрипник Я. П. Етнографія. М 1:1000000/ /Навч.-краєзнавчий атлас Чернівецької обл. – Львів: ВНТЛ, 2000. – С.16.
8. Ровенчак І. І. Етнографія. М: 1500000//Навч.-краєзнавчий атлас Львівської обл. – Львів: ВНТЛ, 1999. – С.14.
9. Ровенчак І. І., Тиводар М.П. Етнографічна карта. М:750000// Закарпатська область. Атлас – М.: КГК, 1991. – С. 25.
10. Рябій-Карпінська С. Бойки. Енциклопедія Українознавства. Т 1. Париж-Нью-Йорк, 1965. – С. 149-150.
11. Стойко С. М. Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної і культурної спадщини в Україні. Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. Вип. 6. – С. 65-70.
12. Турчак О. Депортація лемків. В кн.: Лемківщина. Т 1. Матеріальна культура. Львів, 1999. – С. 105-118.

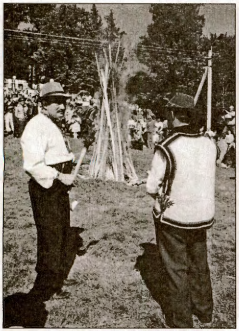

ФОТО
Мирослава
ОБЛАДАНЮКА

СВЯТО ГУЦУЛЬСЬКОЇ БРИНЗИ

(м. Рахів)

ЧАР ПОЛОННИНСЬКОЇ ВАТРИ

1. Путила (Буковина)

Щороку в останню неділю травня на стадіоні «Карпати» в селищі міського типу Путила на Буковині відбувається улюблене горянами свято «Вихід на полонини». Завжди гуцули сіл Ульма, Бродина, Ізвореле Сучавські (Румунія) прибувають на це традиційне свято на запрошення українських сусідніх громад та керівників Путильського району.

Про цю подію нам докладно розказав Іван Терен, один з керівників Путильського району:

– Перша писемна згадка про Путилу датується 1501 роком.

З давніх-давен у нашому краї живуть українці-горяни, яких називають гуцулами. З-поміж іншого населення України вони вирізняються способом господарювання, побутом, одягом, говіркою, звичаями і традиціями.

Самобутній і традиційний весняний полонинський обряд для жителів гірського Путильського району перетворився у регіональне колоритне і улюблене горянами свято «Вихід на полонини»…

В останню неділю травня столиця буковинської Гуцулії – Путила – красується, мов писанка. З усіх кінців району та області, а останнім часом ще й з-поза її меж, в основному з Сучавського повіту Румунії, поспішають численні гості, щоб прилучитись до наших традицій і звичаїв.

На центральній площі селища збирається люд і рушає походом до місцевого стадіону «Карпати». Гомін перепонених трибун на мить заступає густий, розложистий гук трембіт, що сповіщають: свято вже ось!

Посеред громади спалахує суперництво – хто буде сьогодні ватагом.

Колись такої честі надавали кращому голові колгоспу за найпомітніші успіхи. Нині ж право ватагувати виборює газда з фермерів, селянських спілок, сільських громад, який має найвагомішний здобуток у розвитку тваринництва. Обраного людьми достойника запрошують у коло і вручають належні йому атрибути – топірець, тобівку та факел, що символізують відвагу, достаток і спадковість поколінь.

Ватаг піднесить хліб-сіль всім гостям свята.

Потім по-господарськи напучує полонинників чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, бажає щасливого літування та успішного повернення до рідних домівок.

Влада і почесні гості нагороджують кращих тваринників грошовими преміями, грамотами та цінними подарунками.

До ватага підводять баського коня, на якому він їде «збирати» чабанів з усіх полонин району, водночас велить запалити в центрі свята символічну ватру – щоб її тепло зігрівало тваринників протягом усього полонинського періоду. Від ватри ватаг запалює свій факел і кличе за собою чабанів у високі гори. Кінний ескорт мчить повз людське зібрання. Барвисті прикраси коней, палахкі і яскраві кольори національного вбрання вершників майорять на зеленому вітрі й неповторно милують поглядом присутніх.

Усе яскравіше пломеніє полонинська ватра, здійнаючи до небес міріади іскринок-жаринок, теплом сповиючи людські душі. Під звуки троїстих музик у танець поринають молоді легіні. А на подібчих доріжках повільним ходом рушають автомобілі, на яких виразно поставлені декоративні фрагменти полонинського літування.

За ними – валка прикрашених возів з полонинським начинням: на високогір'ї й бездоріжжі – це єдиний транспорт, що забезпечує життєві потреби тваринників, перевозить молочну продукцію та інші необхідні вантажі.

Мрії і любов тут єднаються. А молодість увінчується весільними рушниками… ось воно плине, грає, звихрюється – гуцульське весілля. Його життєдайний колорит, етнографічні особливості викликають захоплення. Весільні танцюють, а на кужбі полонинські умільці варять гуцульську кулешу. На столи подають святковий будз та гуслянку, щоб пригостити гостей і господарів. Не перевестися на Гуцульщині звичай – поділити кусень хліба з ближнім чи подорожнім…

А якби минулося без майстрів та любителів сцени? Гляньте: вони вже заполонили, здається, увесь довколишній простір танцем, співом, читанням поезії, жартами…

І кружляє до пізнього вечора народне гуляння!

Горяни пишаються, що столиця буковинської Гуцульщини, Путила, занесена до Каталогу ЮНЕСКО. Тут, на берегах Черемоша і Путилки, знімалися фрагменти відомих шедеврів кіномистецтва – «Тіні забутих предків», «Білий птах з чорною ознакою», «Пісня буде поміж нас».

Традиції і звичаї предків не загубилися, а живуть і передаються в поколіннях. З роками змінюється стиль і зміст їхнього облаштування та незмінним залишається дух горян, витворений у гармонійному існуванні людини й природи, віра в перемогу добра над злом.

Свято «Вихід на полонину» – це маленька частка вдячності полонинникам за нелегку працю, вияв поваги та захоплення їх наполегливістю, стійкістю, життєдайною силою.

Юрій ЧИГА
(Румунія)

2. Рахів (Закарпаття)

Вересень приносить у Рахівські гори не лише золоту оздобу, але й святкове розмаїття фестивалю «Гуцульська бриндза», який барвистим рушничком урочистого дійства щороку оперезує Рахів.

І цього року фестивальне вогнище зібрало у це гуцульське містечко численних представників обласної, районної, міської громадськості і влади, гостей із-за кордону, добрих сусідів-друзів з гуцульських районів Івано-Франківщини, Чернівеччини, головних винуватців цього дійства – тваринників, які повернулися з полонини, де цілісінькі літо доглядали громадську худобу.

Поряд з найвищою вершиною Українських Карпат Говерлою, географічним центром Європи – символами Рахівщини– є ще зелені полонини з ситими отарами, трембітою і цілющим овечим сиром та вурдою, коновками-гелітками, повними густого молока.

Ділові сторони фестивалю-ярмарку, де рахів'яни показали себе не лише як працьовиті, старанні і добрі газди, висвітлили інші грані – святковість, розмаїтя народних виробів, гостинність людей цього краю. Іскри полонинської ватри, закличні мелодії трембіти і звабливі троїсті музики, барви рушників і лiжників зveселили серця господарів і гостей, запалили їх вогнем добра, злагоди, взаємопорозуміння, вірою і надією.

Фестивальне вогнище зігріло всіх, хто був присутній на святі, як зігрівало і тваринників у високогір'ї. Крізь полум'я полонинської ватри проглядалися не лише труднощі, проблеми для перспективного розвитку тваринницької галузі, але й шана мужнім людям, які працюють на полонинах, велика любов – за вправність, старанність, за те, що правдивє вівчарське ремесло не забуте.

Іван ВОЛОЩУК
(Україна)

МІСТА БЕЗ ПТАХІВ І ДІТЕЙ

Леонтій САНДУЛЯК,
доктор медичних наук,
професор Чернівецького факультету
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
м. Чернівці

На прикінці XX століття слово «екологія» стало найбільш популярним. Разом з тим за кількістю неправильного, недоречного вживання його, мабуть, можна занести до книги рекордів Гіннеса. Це і невинне журналістське «екологія душі» і обіцянки кандидатів у депутати різних рівнів «боротися за екологію» тощо. В медичному лексиконі це стосується терміну «екологічні» та «екологічно залежні» хвороби. Але в медицині дані дефініції мають, або повинні мати юридичні наслідки. Бо Конституція України гарантує своїм громадянам «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» (ст. 50). Та право тільки тоді гарантоване, коли його можна захистити в суді. Саме встановлення діагнозу «екологічне» або «екологічно залежне захворювання» може бути підставою для судового захисту цього конституційного права. А тому настала потреба створити класифікацію екологічних та екологічно залежних хвороб. В Україні ця робота започаткована працею проф. Д.Д. Зербіно «Екологічна патологія та екологічна нозологія: новий напрямок у медицині».

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНО ЗАЛЕЖНІ ХВОРОБИ

Екологічними можна назвати тільки хвороби, спричинені антропогенним (техногенним) забрудненням природного довкілля фізичними, хімічними, біологічними або інформаційними чинниками (факторами). Під інформаційними факторами маємо на увазі забруднення радіо- та телеефіру передачами, що пропагують насильство, зомбують слухачів та масово впливають на психіку людей. Наприклад, передачі А. Кашпировського та А. Чумака, що можуть спричинити психічні захворювання або загострити вже наявні.

Екологічно залежні захворювання мають усталено відомі етіологію і патогенез. Це, наприклад, – захворювання щитовидної залози, хвороби крові, алергічні, онкозахворювання, туберкульоз, СНІД тощо, але брудне довкілля сприяє їх розвитку як безпосередньо, так і опосередковано через генетичні зміни та зміни в системі імунного контролю. Так, не виключена можливість, що в результаті забруднення довкілля раніше не патогенний вірус змінив свої властивості, став вірулентним і накликає СНІД – чуму XX та XXI століття. Таким же чином можна пояснити різке підвищення захворюваності наприкінці XX століття на туберкульоз. Причому це підвищення спостерігалось у тій чи іншій мірі в усіх соціальних групах населення. Так само загальновідомим є зв'язок між станом імунної системи та онкохворобами.

Оскільки у виникненні екологічних та екологічно залежних хвороб вирішальне значення має стан довкілля, необхідно дати чітке визначення цього поняття.

ДОВКІЛЛЯ – це середовище проживання, в тому числі і соціальне, та виробничої діяльності людини. Довкілля може бути природним, соціально-політичним та техногенним. Природне довкілля (в широкому розумінні) – це космічний простір, а у вужчому – біосфера. Тобто, зовнішня оболонка Землі, яка охоплює частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери, що взаємозв'язані складними біохімічними циклами міграції речовин і енергії. Не змінене природне довкілля здатне до саморегуляції. Занечищене – може втратити цю здатність. Соціально-політичне довкілля – це форми спільної діяльності людей, єдність способу життя тощо. Техногенне довкілля – житло, транспорт, знаряддя праці, промислові та енергетичні об'єкти, зброя, домашні і свійські тварини, сільськогосподарські рослини.

Людина і довкілля утворюють різного рівня антропоекосистеми. Під терміном «людина» мається на увазі не лише одна істота, індивід, а і угруповання (спільнота) людей, популяція та біологічний вид Homo sapiens або людство загалом.

Окрема людина із зовнішнім середовищем складає найпростішу екологічну систему – моноцен, в якій зовнішнє середовище окреслене поняттям монотопу. Суттєво зауважити, що зовнішнє середовище (монотоп) є цілком індивідуальне. Бо це частина довкілля, що безпосередньо контактує з епітелієм шкіри, слизових оболонок і сприймається рецепторами органів чуття індивідуума.

Популяція або угруповання виду Homo sapiens складають єдину систему (демоцен) із середовищем свого існування – довкіллям (демотопом). Довкілля, на відміну від зовнішнього середовища, є спільним для всієї популяції. А тому екологічні хвороби мають епідемічний характер. Найчастіше це – неінфекційна епідемія. Прикладом можуть бути «хвороба Мінамата» та «чернівецька хімічна хвороба». При цьому занечищення довкілля діє на все живе, а не тільки на людину.

Напевно, перша екологічна недуга відома як «хвороба Мінамата». Таку назву має місто на заході Японії, розташоване на березі мілкої затоки. В 1953 році тут захворіли «дивною» хворобою кішки. Тварини стали рухатись, спотикаючись, іноді кидатись у море, наче збирались його перетнути. А через три роки виникла неінфекційна епідемія цієї невідомої недуги і серед людей, захворіло декілька тисяч рибалок. Хвороба не була заразною та виявилась надзвичайно грізною. Вона майже не піддавалась лікуванню, вражала мозок, порушуючи інтелект та координацію рухів, а також зір, слух, мову. Смертність сягала 35 %. В 1959 році була встановлена причина хвороби – уражалися всі, хто вживав у їжу продукти моря: риби, молюски, креветки. В тканинах риб виявили великі перевищення граничної допустимих концентрацій ртуті, яка попадала в затоку з розміщеного поруч хімічного заводу. Цікаво, що у водах затоки концентрація хлорної ртуті, як і інших токсичних сполук, не виходила за межі дозволених японським санітарним законодавством норм.

У 1960 році японці описали «йокаїтську астму» (назва – від м. Йокаіті), що спричинялась двоокисом сірки; в 1966 році – хворобу «itai-itai» (у перекладі: ой-ой), що спричинювалась кадмієм, а через рік – хворобу «Юшо», етіологічним чинником якої виявилися поліхлоровані феніли.

У серпні 1988 року незвичайна, раніше невідома хвороба спіткала чернівецьких дітей. В 1995 році МОЗ України офіційно закріпило за цією хворобою запропоновану в 1994 році професорами Д.Д. Зербіно та Ю.М. Нечитайло назву «чернівецька хімічна хвороба».

На прикладі цієї недуги ми робимо спробу доказати, що «чернівецька хімічна хвороба» за своєю етіологією, значенням соціального опосередкування в діагностиці та особливостями клінічної картини є екологічною недугою, дати оцінку дім влади в екстремальних екологічних умовах та обґрунтувати відповідний понятійний апарат.

Першим лихо відвідало родину М.: 01.08.1988 року 9-річна Олеся зовсім облисіла. Другий випадок облисіння дитини трапився 23.08.1988 р., третій – 28.08.1988 р. Починаючи з 16.09.1988 р., щоденно реєструються випадки невідомої хвороби, переважно дітей 1-5 річного віку. За фенотипічними ознаками 90 % цих дітей були світловолосими та голубоокими. Хвороба починалася катаральними явищами дихальних шляхів, іноді обструктивним бронхітом, ангіною тощо. Діти ставали дратівливими, погано спали, появлялося відчуття страху, в деяких – страхітливі видіння, так звані галюцинації зоологічного змісту. Крім того, окремі хворі скаржились на болі в животі, рідше – в нирках. На другий-третій тиждень хвороби протягом одного-трьох днів відбувалося суцільне облисіння дітей, так звана тотальна алопеція. У вересні зареєстровано 20 випадків страшної, насамперед своєю загадковістю, хвороби, а в жовтні – вже 73 випадки. До кінця року зареєстровано 112 випадків тотальної алопеції. Відмічено поодинокі випадки облисіння домашніх та диких тварин. У листопаді-грудні місто покинули горобці, голуби та ворони. Почалася паніка. Люди кинулись вивозити із міста дітей: штурмували залізничні та автобусні вокзали, з боєм проривались до авіакас. За короткий час близько 40 із 56 тисяч дітей стихійно вивезено за межі міста та області. Страшна картина: місто без дітей і пташок. Основна причина паніки – відсутність об'єктивної інформації про лихо, що спіткало місто. Такою була типова поведінка в екстремальних умовах партійного та державного керівництва в тоталітарній державі.

Наведена клінічна картина хвороби є узагальненою і далеко неповною. О.С. Банг (на той час заступник керуючого Чернівецьким облздоровідділом з лікувально-профілактичної допомоги дітям, котрий безпосередньо займався організацією надання допомоги потерпілим і є найбільш поінформованим та досвідченим педіатром) стверджує, що у вересні та першій половині жовтня 1988-го батьки хворих дітей інших скарг, окрім як на раптове облисіння, не висловлювали. Облисіння виявлялося, як правило, ранком: при розчісуванні волосся відділялося пасмами та повністю випадало протягом 2-3 днів. Воно залишалось тільки на межі з гладкою шкірою у вигляді смужки шириною до 1 см. Волосся брів, вій та на інших частинах тіла не випадало. Волосини голови, які ще не встигли випасти, були сухими, крихкими. Коріння їх були оголені. Місце відлому виглядало як чорна крапка, а при розгляді через збільшувальне скло спостерігалось вертеноподібне розбухання кореня з відкладанням чорного пігменту. В більшості випадків лікарі також спостерігали блідість та сухість шкіри і видимих слизових оболонок; невелику гіперемію кон'юктиви очей та дужок зева; рихлість мигдаликів; «лакованість» та рожевий колір нігтів, іноді білі смужки на них.

Тільки шляхом збирання анамнезу (опитування) було виявлено, що 96% хворих за 2-3 тижні до облисіння мали катар верхніх дихальних шляхів: кашель, пощипування та незначні болі в горлі. Також лише частина дітей за 2-3 тижні до облисіння була дратівливою, погано спала та мала безпричинні страхи, і тільки в 10 хворих були галюцинації.

Скарги на галюцинації та болі в області печінки, шлунково-кишкового тракту і нирок стали майже обов'язковими з другої половини жовтня, виходячи із інформації, що стала поступати з московських та київських клінік, де хворі діти пройшли глибоке та всебічне обстеження.

Всі уражені невідомою хворобою діти відносились до таких, що мали другу групу здоров'я. Тобто: часто і тривало хворіли різними хворобами та були чутливі до впливів зовнішнього середовища. За підсумковими даними, після поглибленого обстеження хворих сучасними методами в клініках Москви і Києва, стало відомо, що 88.5% уражених дітей мали захворювання печінки, жовчовивідних шляхів та шлунково-кишкового тракту; 54.4 % – хронічні захворювання органів дихання та ротоносоглотки; 32.1 % – психо-неврологічні захворювання; 16 % – ендокринні та алергічні недуги; 43.6 % – хвороби інших органів і систем. Тобто кожна облисіла дитина мала по 2-4 хронічні хвороби. Всього на облік взято 166 хворих дітей. Із них тільки 112 – тотальною алопецією; 31 – з кущовим облисінням; 23 – без облисіння.

Результати загальних, біохімічних та імунологічних аналізів також не виявили якихось специфічних відхилень. Картина комплексу клініко-лабораторних проявів хвороби не мала аналогів у світовій медичній практиці.

У зв'язку із спалахом невідомої хвороби 9.11.1988 р. Рада Міністрів України створила урядову комісію по розслідуванню причин недуги на чолі з першим заступником її голови. Як виконавці в комісії брали участь співробітники 57 установ АН СРСР, АН УРСР, АМН СРСР, МОЗ СРСР, МОЗ УРСР, МВС, Держхімпрому СРСР, Держкомгідромету СРСР та інші. За два місяці в Чернівцях побувало 236 наукових консультантів та експертів. Крім спеціалістів з медичних відомств та закладів СРСР та УРСР, різні версії причин хвороби виясняли: біологи, ветеринари, фізики, хіміки, геологи, комунальники, метеорологи, прокурори, працівники Міністерства внутрішніх справ та цивільної оборони тощо. Було проведено епідеміологічний аналіз та розглянуто близько 20 версій виникнення захворювання: вірусна, бактеріологічна, мікологічна, прививочна, медикаментозна та зоологічна. Як можливі причини хвороби вивчались версії радіаційного ураження; викид в атмосферу шкідливих речовин місцевими заводами та занесення полютантів із сусідніх регіонів; автомобільна версія; версії занечищення води та харчових продуктів; військова версія та версія хімічного забруднення довкілля, в т.ч. шину через талієм.

Експерти ВООЗ вважають, що раптовий спалах хвороби, яка вважається «новою», часто приписується невідомому інфекційному агентові. Але при виясненні етіології слід брати до уваги фактори хімічної природи. Нозологічна форма може вважатися незвичною, якщо хвороба: а) ха-

рактеризується патогномонічними ознаками, які відсутні при відомій хворобі; б) включає неспецифічні клінічні риси, ознаки і симптоми, клініко-лабораторні та інші дані, які не підпадають під категорію відомої хвороби; в) присутня як група випадків хвороби, яка зазвичай зустрічається рідше; г) присутня як епідемічна хвороба невідомої етіології. Всі ці критерії були притаманні невідомій хворобі чернівецьких дітей.

Її дослідники діяли за принципами, пізніше рекомендованими експертами ВООЗ.

На підставі клінічної картини захворювання дітей та позитивних результатів аналізів біоматеріалів і об'єктів довкілля як офіційні комісії, так і окремі дослідники дійшли висновку, що основною причиною хвороби дітей у Чернівцях була інтоксикація талієм в сполученні з іншими солями важких металів, а саме: бору, селену, кадмію, свинцю, ртуті, алюмінію тощо.

Московські науковці В. Ломоносов та А. Фітін вважають, що викид талію та бору відбувся з труб одного із цегельних заводів, що домінують над містом і в сажі яких вони виявили великі концентрації солей цих металів. При виробництві цегли використовують кам'яне вугілля та аргеліт, які зазвичай містять солі талію. Солі бору потрапили в труби цегельного заводу, скоріше всього, із глиноподібних токсичних пиламів, що накопичилися на одному із заводів військово-промислового комплексу. Як правило, ці токсичні відходи виробництва вивозилися для зберігання в отрутохімікати могильники Ленінградської області. Літом 1988 року їх вивезли із заводу, але до місця призначення отрутохімікати не прибули. А. Фітін вважає, що «винахідливі» господарники «прилаштували» їх як сировину для виготовлення цегли. При термічній обробці цих сумішей утворився комплекс летючих солей важких металів, які «посипались на голови» мешканців Чернівців. Ця гіпотеза підтверджується локалізацією зон ураження.

Таким чином, «чернівецька хімічна хвороба» – це результат впливу на людину занечищеного, в першу чергу талієм, природного довкілля. Тобто, її слід розглядати як екологічну недугу.

Насамперед екологічні захворювання мають характер неінфекційної епідемії, на нашу думку, екологічний фактор діє на всю популяцію. І ми згідні з Р.Д. Тукаєвим, що є не розумним визнання частини захворювань населення в зонах масового радіаційного або хімічного ураження соціоекогеніями (фобіями).

При екологічних хворобах хімічної етіології прояви недуги залежать від дози чинника на кілограм маси тіла та стану організму. Тому клінічно «чернівецька хімічна хвороба» проявилась, основним чином, у дітей 1-5-річного віку, в першу чергу ослаблених різними хронічними недугами. Але це не значить, що на інших дітей і дорослих хімічний фактор не діяв. Соціальне середовище не може не впливати на сприймання реальності та прийняття рішень в екстремальних умовах, яким є спалах раніше невідомого екологічного захворювання.

Хімічні фактори занечищення довкілля діють на все живе, а не тільки на людину: як вже згадувалось, під час спалахів хвороби Чернівці покинули птахи нижнього ярусу перебування та спостерігались поодинокі випадки облисіння домашніх і диких тварин. В.І. Білоус та В.В. Білоус в цей час виявили значні концентрації талію в овочах, фруктах та листі дерев.

Як показав досвід вивчення «хвороби Мінамата», спричинювати екологічні хвороби може і накопичення етіологічного фактору в окремих ланках трофічного ланцюга.

Другою характерною ознакою екологічних хвороб є їх загадковість та «новизна». Тобто наявність клінічних рис, ознак і симптомів, клініко-лабораторних та інших даних, які не підпадають під категорію відомої хвороби. Нехарактерні патогномонічні ознаки екологічних хвороб зумовлені комплексною або комбінованою дією етіологічних чинників («чернівецька хімічна хвороба») або накопиченням та трансформацією їх у трофічних ланцюгах («хвороба Мінамата»).

Типовою є і реакція суспільства на спалах екологічної недуги: спроба винуватість занечищення довкілля приховати інформацію або дезінформувати громадськість та самоорганізація зацікавленої територіальної громади.

Таким чином, екологічні хвороби – це хвороби, спричинені антропогенним (техногенним) занечищенням природного довкілля фізичними, хімічними, біологічними або інформаційними чинниками (факторами). А екологічно залежні захворювання – це хвороби з усталено відомими етіологією і патогенезом, але забруднене довкілля сприяє їх розвитку як безпосередньо, так і опосередковано через генетичні зміни та зміни в системі імунного контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банит А.С. В погоне за тенью. Хроника черновицкой алопеции. – Черновцы: ЗОК «Полиграф", 1999. – 87 с.

2. Білоус В. І., Білоус В. В. Талотоксикози (Чернівецька хімічна хвороба). – Чернівці: Місто, 2002. – 355 с.

3. Зербіно Д.Д., Резник Л.Н., Бабак І.Д., Цвіль В. І. Чернівецька хімічна хвороба. //Материалы симпозиума «Актуальные вопросы внутренней медицины, медицинской этики и образования". – Киев, 1994. – С. 279.

4. Зербіно Д.Д. Экологическая патология и экологическая психология: новое направление в медицине. // Архив патологии. – 1996, № 3. – С. 10-14.

5. Зербіно Д.Д., Сердюк А.М. Чернівецька хімічна хвороба: нове екологічне захворювання?: (Нариси з епідеміології, клініки, етіології. Версії виникнення, документи). – Львів: Місіонер, 1998. – 280 с.

6. Ломоносов В., Фитин А. Еще один взгляд на трагедию Черновцов // Наука и жизнь. – 1991, № 1. – С. 26-29.

7. Нечитайло Ю.М. Методологічні підходи до оцінки екозалежної патології // Хірургічні проблеми і екологія: Матеріали симпозіуму з міжнар. участю. – Чернівці, 1995. – С. 90-91.

8. Принципи изучения болезни предположительно химической этиологии и их профилактика. Гигиенические критерии состояния окружающей среды. – ВОЗ, Женева, 1990. – 76 с.

9. Сандуляк Л.І. Меморандум про хімічну хворобу дітей у м. Чернівці // В кн.: «Екологія і культура» під ред. В.С. Крисаченка. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 235-239.

10. Тукаев Р. Д. Постановка проблемы экологических болезней. Подходы к этиопатогенезу, систематике и диагностике экологических болезней химической природы. – Медицина труда и промышленной экологии. – 1996, № 11. – С. 21-28.

11. Фитин А.Ф. и др. Комплексное отравление детей отходами производства, приведшее к алопеции // Медико-экологические проблеми охраны здоровья матери и ребенка: Материалы Всесоюзной научно-практ. конф. 13-14 июня 1990 г. – Черновцы, 1991. – С. 70-71.

Іван МЕНЧУЛ

РЕЦЕПТИ ОЗДОРОВЛЕННЯ ЗЕМЛІ

КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПЕЙЗАЖ

Якщо брати до уваги ґрунтові та кліматичні показники, то Закарпаття – об'єкт ерозійний.

Хіба що дрімучим лісом вкриті площі та окремі латки на низині умовно можна вважати захищеними від згубного природного процесу. Зате «зуби точать» на них самі люди. Після господарської діяльності людини, засвідчує практика, ударів стихії вже не витримують й ці залишки вцілілої території.

А загалом гори й доли, у тому числі третина сільськогосподарських угідь, належать до категорії ерозійно небезпечних, на яких або розвивається, або загрожує початком руйнація землі при неправильному її використанні.

Що ж то за причина такої біди? А для кожного регіону своя...

На Притисянській низовині, в зоні потенційного затоплення як місцевим поверхневим стоком вод, так і транзитним із верхів'я річок і потічків, панує берегова ерозія.

У передгір'ї через слабкі аерацію та водопроникність ілювіального пласту ґрунт сильно розмивається й змивається зі схилів.

А в пасмах гір (65 відсотків території) одночасно проявляються й змагаються між собою всі можливі види ерозії, мають місце й такі грізні, як селі та зсуви. Там нараховують до сотні селевих водостоків і сухих ущелин, що на перші перетворюються після злив і тривають від кількох хвилин до 1–2 годин. За такий час навіть невеликі потоки виносять до 2 тис. кубометрів селевої маси. Вони здебільшого далеко за населеними пунктами, й перешкодами на їх шляху є лісомеліоративні чи організаційно-господарські заходи й лише зрідка – гідротехнічні споруди.

Працівники Закарпатської геологічної експедиції на карту області нанесли майже дві тисячі зсувів. До пори їх механізм безді́є, а в рух приводить той фактор, що крізь ґрунт до водотривкого пласту проникає волога й відіграє там роль «мастила», тож найменше порушення рівноваги (внаслідок будівництва чи й просто господарської діяльності, не кажучи вже про природні струси) має сумні наслідки. Найбільше це явище проявилося поблизу села Волосянка на Великоберезнянщині, де прямими причинами треба вважати неполадки в спеціальних дренажних спорудах на схилах: під ними утворилися ділянки із застоєм води. Деформація поверхні досягає 2-3-метрової глибини, порушено полотно автодоріг, газопроводи, інші комунікації.

СТВОРЕНЕ ТИСЯЧОЛІТТЯМИ ВТРАЧАЄТЬСЯ ЗА ДОБУ

Щорічно із земель на схилах змивається 233,8 тис. кубічних метрів ґрунту, а в мокрі, літа – 935 тисяч кубометрів. Причому найінтенсивніше – у місцях крутизною від 7 до 10 градусів, де в умовах критичного малоземелля (всього 0,16 га ріллі на одного жителя) вони розорюються, а це прискорює ерозійні процеси. Сільськогосподарська освоєність території Закарпаття становить 36,7 відсотка. Тож гірка реальність у тому, що створене природою тисячоліттями ерозія може зруйнувати за добу.

Як визначено Закарпатським філіалом Інституту землеустрою, в області нараховується 37,2 тисячі гектарів ерозійних сільськогосподарських угідь – 8 відсотків від їхньої загальної площі, враховуючи 7,7 тисячі га ріллі.

Люди протидіють цьому лиху підручними засобами (укріплюють схили, будують дренажні системи, насаджують дерева). Після вкорінення багаторічної рослинності змив ніби припиняється. Та як показує практика, біологічний спосіб від дальшого руйнування ґрунту захищає не завжди. У багатьох випадках ефективніше схили терасувати, гідротехнічні споруди з бетону та каменю дозволяють теж затримувати дощові води на час, необхідний для повного їх всмоктування ґрунтом. Десь доцільно засипати яри або облаштувати у них водойму. В комплексі запобіжних заходів велике значення має лісовий покрив та належний догляд за ним, обмеження прокладання різних комунікацій.

У розробленій науковцями Програмі захисту земель від водної ерозії та інших видів деградації на період до 2010 року рекомендовано організаційно-господарські, агротехнічні та лучно-меліоративні й гідротехнічні прийоми боротьби. Коштів на одні не вистачає, а інші, хай недорогі, повністю не застосовуються.

І ДАМБИ, І ЛІСОМЕЛІОРАТИВНІ НАСАДЖЕННЯ

Програма в два періоди передбачала побудувати 46,4 км дамб уздовж річок, 39 км берегоукріплень, кільканадцять загат-перепадів, трубчатих переїздів та водоскидні споруди.

Малопродуктивні землі з часом мали покрити плантаційні ліси (понад сто гектарів), лісомеліоративні насадження на площі 1060 га та стокорегулюючі (230 га). Понад

14 тисяч гектарів деградованих земель, використання яких економічно недоцільне, а екологічно небезпечне, підлягають консервації, переважно шляхом залуження.

У результаті катастрофічних паводків – листопадового 1998-го та березневого 2001-го років – в області двічі були залиті водою понад 40 тис. га сільгоспугідь, з них – 29 тис. га ріллі. Затопленими й пошкодженими виявилися землі приватного сектору, рекультивація яких за сьогоднішніх умов винятково проблематична. Площі (розраховані в Програмі з уваги на крайню межу ерозії та фінансову спроможність їх оздоровити в триста гектарів) враз під дією цих двох ударів розширилися до 5 тис. га, які й належить тепер рекультивувати.

ВОДНИЙ ФОРУМ

У середині березня 2004 р. в Ужгороді відбулася третя сесія Водного форуму в басейні р. Тиси, заснованого в Будапешті галузевими міністерствами п'ятьох країн. Як зноу зазначувалося, у Закарпатті потерпіли 12 районів та м. Хуст, всього 255 населених пунктів, де повністю зруйновано 1669 будинків, а частково – 33,5 тисячі, й з них відселено майже 11 тисяч осіб. Тоді на Закарпаття негайно прийхав Міністр з питань надзвичайних ситуацій наш земляк Василь Дурдинець, а з робочою поїздкою побував Президент Леонід Кучма, який підписав Указ про оголошення окремих районів Закарпаття зоною надзвичайної екстремальної ситуації. Торік в рамках єдиної міжнародної протипаводкової стратегії Угорщина допомогла з оснащенням 12 гідрометеостанцій. На усунення наслідків повені держава виділила 10 млн. грн. субвенцій, на рік нинішній передбачається в сумі 15 млн. грн., а потреба – цілих 70 млн.

Тож фінансові потоки нелегко відводити від нагального відновлення життєво важливих об'єктів, у тому числі 32-х комунальної власності (школи, лікарні) на роботи в полі. Паводком пошкоджені й гідротехнічні споруди, які захищали сільськогосподарські угіддя.

МЕЖІ ОРАНИЦІ

Попри всі ці складнощі два роки тому обласною радою затверджено «Регіональну програму земельної реформи в Закарпатській області на 2001-2005 роки». Поставлено завдання поліпшити якісний стан угідь, підвищити їх продуктивність та включити в сільськогосподарський оборот землі, які раніше не використовувалися, а також запобігти розвитку ерозійних процесів, зберегти й відтворити родючість змитих грунтів. Для цього потрібно де розкорчувати чагарники й дрібнолісся, де зібрати каміння, а де – провести розпушування дернових земель, їх охорону й рекультивацію порушених ділянок.

Малородючі еродовані грунти потребують різних захисних заходів (протиерозійних, гідротехнічних, лісомеліоративних) залежно від ступеня змитості, крутизни схилу, використання ділянки. Замовником на їх виконання виступає обласне управління земельних ресурсів. На роботи передбачено 3125 тис. грн., з них із Державного бюджету – 1750 тис., за рахунок коштів, що надходять в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, – 1375.

ПІДСУМКОВІ ЦИФРИ

Упродовж двох останніх років на території Закарпатської області попри всі негаразди поліпшено сільськогосподарські угіддя площею 3,6 тис. га на загальну суму 3,7 млн. грн.

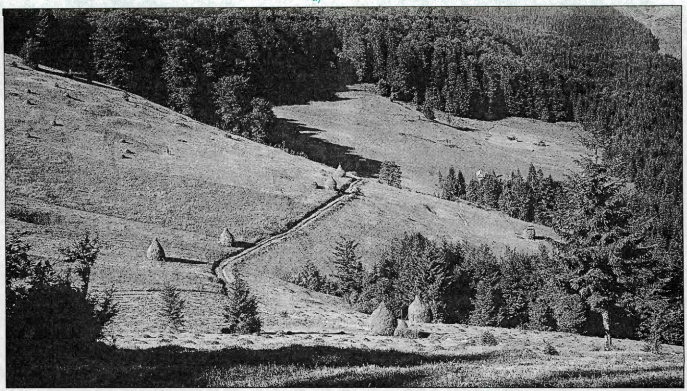
Побудовано протиерозійних споруд протяжністю 5,5 км й вартістю понад 980 тис. грн. за рахунок коштів Державного бюджету та відшкодувань втрат сільськогосподарського й лісогосподарського виробництва.

За цей час поліпшено й пасовища загальною площею 732 га на суму 1,3 млн. грн. Намічені на папері заходи, проте, на уражених ділянках землі не завжди виконувалися послідовно, бо, по-перше, бракувало коштів, по-друге, організаторські сили й техніку направляли насамперед на соціально-важливі об'єкти, що бралися під особливий контроль. Та розмова про відновлення порушених водною стихією мостів чи інших комунікацій продовжувалася на сесії обласної ради. Депутати розглянули й затвердили Положення про обласний фонд у новій редакції, головне призначення якого – цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Того року з нього використано понад 300 тис. грн. Рішенням сесії також затверджено перелік цих заходів, що фінансуватимуться з фонду в 2004 р., кошти зосереджено для робіт по 14-ти об'єктах (майже вдвічі менше, ніж торік) , в той же час суму збільшено до 1095,67 тис. грн.

У структурах обласного виробничого управління меліорації та водного господарства з початком весни сформовано аварійні бригади й накопичено запас матеріалів для безпечного пропуску можливих паводків. На Рахівщині успішно реалізується українсько-швейцарський проект «Експлуатація гірських річок та потічків на території Закарпатсь-

кої області», з листопада – проект ТАСІС «Оцінка ризику й управління повенями в Закарпатській області» (вартістю майже три млн. євро).

Про закарпатські землі, ушкоджені водною ерозією та зсувами, говорилося й на засіданні спільної колегії екологів з представниками управління земельних ресурсів. До розмови було запрошено й науковців, які запропонували своє бачення вирішення проблеми. Приміром, нагадали про використання рахівського фосфатного борошна, яке і розкислює грунти, і сприяє тому, що на луках поліпшується травостій – надійний природний бар'єр на шляху водної ерозії.

За дотриманням вимог природоохоронного законодавства при користуванні земельними ресурсами торік проведено 449 перевірок, за порушення до адміністративної відповідальності притягнуто 142 посадовців. Проводився аналітичний контроль складу та властивостей грунтів. Було зафіксовано три аварійні ситуації забруднення – це через два прориви продуктопроводу ДП «ПрикарпатЗахідТранс» у районі сіл Рафайлово і Велика Бігань та нафтопроводу «Дружба» у с. Підполоззя. На черзі й вирішення питання визначення збитків та втрат, нанесених родючому пласту грунту при розробці та транспортуванні лісу.

ХІМІЧНА МЕЛІОРАЦІЯ

Згідно з рішенням *сесії* Закарпатської обласної ради, щоб не допустити подальшої деградації родючості землі, для вапнування кислих грунтів та на інші запобіжні заходи з обласного бюджету щороку (з 2003 по 2005 роки) передбачено виділяти по 400 тис. грн. Подібні обласній програмі хімічної меліорації земель мають і райони.

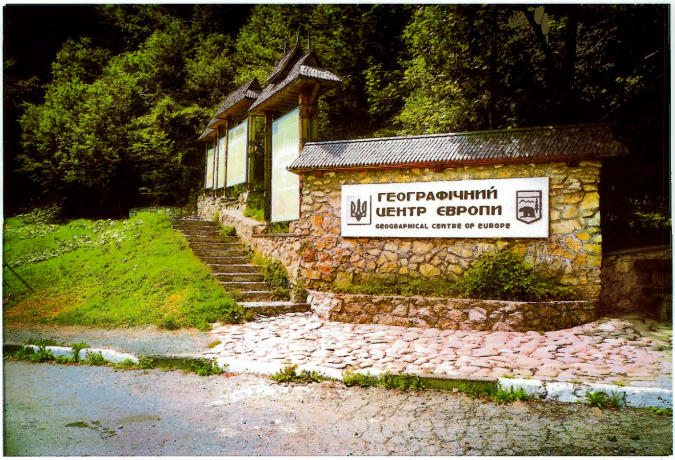
За рахунок цих коштів як мінімум фінансуються роботи в господарствах різних форм власності (щоправда, це є відповідна проектно-кошторисна документація). Через головне управління сільського господарства і продовольства Закарпатської облдержадміністрації оплачується сам вапняк, поставникам (після належних актів виконання меліоративних заходів) компенсують витрати, пов'язані з його транспортуванням. Приміром, торік Приборжавському заводоуправлінню будівельних матеріалів перераховано 105 тис. грн. На програму хімічної меліорації та культуртехнічних робіт із районних бюджетів надійшло 1,3 млн. грн.

Зокрема, свої землі змогли поліпшити Закарпатський інститут АПВ УААН, фермерське господарство «Шош», товариство з обмеженою відповідальністю «АТАК» Берегівського району, де на ці цілі загалом освоєно 70 тис. грн.; ФГ «Ластівка», ТОВ «Нове життя», «Баркасово», «Агро-Лучки» Мукачівського (399 тис. грн.); ТОВ «Україна», «Виноградар», «За нове життя» Іршавського (50 тис. грн.); радгосп «Виноградівський», ПСП «Ардовецьке» Виноградівського (250 тис. грн.); ПСП «Ватра», «Ластівка», «Кантрі», агрофірма «Леанка» Ужгородського (405 тис. грн.) районів та ФГ «Салдобош» на Хустщині (19 тис. грн.).

Щоб повністю виконати програму, планується обсяги хімічної меліорації землі нарощувати (до 25-30 тис. га) за рахунок мінімізації затрат праці й коштів, задіяння місцевих ресурсів ВАТ «Приборжавське заводоуправління будівельних матеріалів» (Іршавський район), а також Новоселицького родовища в Перечинському районі, де розробкою покладів кальціємістких порід (вапняку) займається ТзОВ «Моноліт». Щоправда, в кар'єрі останнього потрібні додаткове оснащення дробилок, потужніша електропідстанція вартістю понад 500 тис. грн., і тоді виробництво вапняку становитиме 50-60 тонн на добу.

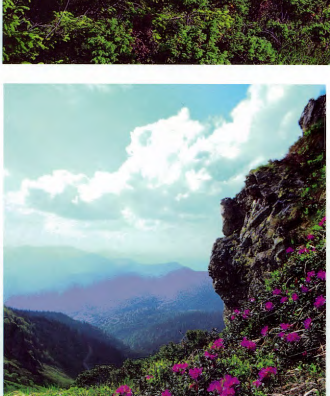
Справа, як кажуть, того вартує. За визначенням центру «Облдержродючість», на дерново-опідзолених грунтах та буроземах внесення вапняку та сиромолотих мергелів забезпечує збільшення врожаю зернових культур на 6-8 центнерів з гектара. Реалізація заходів обласної програми хімічної меліорації грунтів зменшить кислотність, отже, підвищить родючість земель, що позначиться на виробництві продуктів землеробства. Цю вигоду бачить теперішній газда переданих йому у власність паїв...

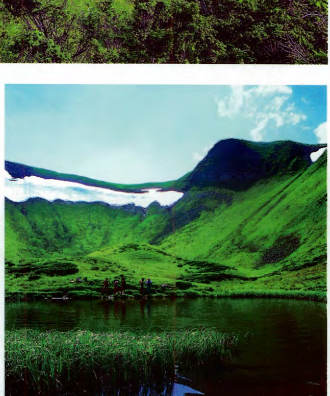
м. Ужгород

ГЕОГРАФІЧНИЙ
ЦЕНТР ЄВРОПИ
GEOGRAPHICAL CENTRE OF EUROPE

Цикл публікацій доктора біологічних наук, професора Ф.Д. Гамора із проблем захисту гірських екосистем Карпатського регіону від стихійних природних явищ і процесів, який нараховує близько 80 наукових праць, умовно можна поділити на три частини. Першу складають публікації стосовно реалізації у Карпатах стратегії сталого розвитку, розробки спеціальних економічних та правових механізмів вдосконалення господарської діяльності в горах. До другої належать праці, присвячені аналізу причин виникнення в горах катастрофічних стихійних явищ та розробці заходів щодо їх попередження. До третьої частини відносимо матеріали, приурочені збереженню біорізноманіття та розвитку заповідної справи як важливої компоненти екологічного балансу в Карпатах.

Юрій ЧОРНОБАЙ,
доктор біологічних наук, директор Державного природознавчого музею НАН України
м. Львів

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА Ф.Д. ГАМОРА У ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ ЕКОСИСТЕМ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ВІД СТИХІЙНИХ ПРИРОДНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ

На фото: Ф. Д. Гамор (другий справа) серед наукових працівників Карпатського біосферного заповідника

У 2004 р. Вчена рада Інституту агроекології та біотехнології Української академії аграрних наук та Науково-технічна рада Карпатського біосферного заповідника висунули цикл наукових праць (наукові основи захисту екосистем Карпатського регіону від стихійних природних процесів та явищ) колективу авторів у складі Ф. Д. Гамора, С. В. Гоновського, І. П. Ковальчука, О. Г. Ободовського, М. І. Ромащенка, Г. І. Рудька, Д. П. Савчука, В. А. Сташука та О. І. Фурдичка на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки.

1. СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЯК ПЕРЕСТОРОГА СТИХІЙНИМ ЯВИЩАМ У ГОРАХ

Висновки міжнародних конференцій глав держав та урядів світу у Ріо-де-Жанейро (1992) і Йоганнесбурзі (2002) про те, що у багатьох регіонах планети панує бідність та безробіття, природні катаклізми завдають все більшої шкоди у різних точках земної кулі, а цивілізація невпинно рухається до глобальної екологічної катастрофи, та необхідність у зв'язку з цим запроваджувати усюди, особливо в горах, стратегію сталого розвитку, лежать в основі багатьох публікацій Ф.Д. Гамора. У статтях «Про деякі регіональні аспекти запровадження стратегії сталого розвитку» (1998), «Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку» (1998), «Міжнародна науково-практична конференція «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (1999), «Концепція сталого розвитку Закарпаття» (2002), «До концепції сталого розвитку гірських територій України» (2002), «Гірським регіонам – сталий розвиток» (2003) та в багатьох інших публікаціях всебічно проаналізовано проблеми та перспективи сталого розвитку у Карпатах.

Сталий розвиток у названих працях розглядається не тільки як механізм підвищення життєвого рівня горян та збереження природних екосистем, але і як надзвичайно важлива передумова зменшення імовірності виникнення у горах катастрофічних стихійних явищ. Ф. Д. Гамор концептуально виходить із того, що вирішення глобальних екологічних та соціально-економічних проблем – малоймовірне без реальних дій в кожній країні та конкретному регіоні. Причому, така діяльність повинна базуватися на глибокому аналізі стану навколишнього середовища, соціально-економічної ситуації. Автор із великою стурбованістю констатує, що в Україні дуже мало робиться кроків, аби термін «сталий розвиток» хоча б увійшов до лексикону законодавців та урядовців, щоб названі проблеми активно досліджувалися науковими установами, пропагувалися засобами масової інформації, запроваджувались у нормативно-правові документи та навчальні програми освітніх закладів, щоби у рамках сталого розвитку ішла підготовка керівних кадрів народного господарства. Тому пропонує в першочерговому порядку підготувати і прийняти на законодавчому рівні національну стратегію сталого розвитку, яка має лягти в основу державної політики в галузі охорони та використання природних ресурсів, розробки державних програм соціально-економічного розвитку.

У цьому контексті особливими мають бути підходи до розв'язання проблем сталого розвитку у гірських регіонах,

які не тільки характеризуються багатим ландшафтним та біологічним різноманіттям, але й формують клімат та водний режим для значних прилеглих територій.

Гірські регіони характеризуються значною екологічною вразливістю, легко піддаються руйнації під впливом антропогенних факторів. Тому тут, як ніде інде, непродумане господарювання викликає багато негативних наслідків. Для Українських Карпат, де проживає 6,1 млн. чоловік, ці проблеми є особливо актуальними.

Для обговорення та підготовки пропозиції щодо їх розв'язання Ф.Д. Гамор організовує проведення на базі Карпатського біосферного заповідника двох важливих міжнародних науково-практичних конференцій: «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (1998) та «Гори і люди (у контексті сталого розвитку)» (2002). У чотирьох томах, виданих і редагованих Ф.Д. Гамором, матеріалів цих конференцій вперше в Україні проведено фундаментальний аналіз теоретичних і практичних аспектів сталого розвитку гірських регіонів, розроблено важливі рекомендації, які активно використовуються у практичній роботі. Наприклад, за цими рекомендаціями була розроблена і прийнята Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, а також Концепція сталого розвитку Закарпаття. Верховна Рада України визнала за необхідне розробити Державну програму сталого розвитку гірських районів України тощо.

Ці розробки є серйозним вкладом у розвиток не тільки монтології (науки про гори), але й природничих, економічних та суспільних наук, це раз привертають увагу урядів та громадськості до проблем гірських територій.

Важливе науково-методичне та практичне значення мають розроблені Ф.Д. Гамором інноваційні проекти еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини (опубліковані у статтях «В інтересах регіону та держави» (1995), «Чи могли б Карпати прийняти зимову олімпіаду» (1996), «Новий погляд на майбутнє Карпатського регіону» (1997) та інші). На основі цих розробок прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998–2005 рр.» (1998 р.), яка з метою «... збереження унікальних природних екосистем, освоєння потужного рекреаційного потенціалу, що має загальнодержавне значення» зобов'язує відповідні органи центральної виконавчої влади здійснити комплекс необхідних заходів для забезпечення еколого-економічного та соціального розвитку високогірного краю. Важливість цього документа полягає і в тому, зауважує Ф.Д. Гамор, що в ньому вперше в Україні на державному рівні прийнято рішення, у якому чітко зафіксовано поняття «еколого-економічного та соціального розвитку» конкретної території, причому на перше місце тут поставлена не економіка, а екологія. Це, по суті, один з перших проектів на Україні, який реалізує ідею екологічно зорієнтованого сталого розвитку в одному з найбільш унікальних та надзвичайно паводконебезпечних гірських регіонів.

Продовжуючи реалізацію цієї ідеї, Ф.Д. Гамор розробляє «Концепцію створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» як моделі сталого розвитку гірських регіонів» (2000) та проект відповідного закону, який публікує у пресі («Чи стане Рахівщина гірським курортом? Або про ідею експериментальної еколого-економічної зони «Рахів» (2001)). Суть цього проекту полягає в тому, щоб на частині території Рахівського району, на яку поширюється дія Закону України «Про статус гірських населених пунктів України», запровадити у формі експерименту, на певний період часу, податкові та митні пільги, створити особливий режим кредитування та іноземного інвестування для підприємств та організацій, що безпосередньо здійснюють природоохоронні заходи, запроваджують екологічно-безпечні технології в промисловості та сільському господарстві, займаються розвитком туризму і рекреації та виробництвом екологічно чистих продуктів харчування. В такий спосіб, вважає автор, можна вирішити багато екологічних та соціально-економічних проблем у цьому регіоні. Створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» може стати не тільки полігоном для відпрацювання моделі сталого розвитку гірських регіонів України, а й зоною збереження унікальної природи Карпат, важливим екостабілізуючим, протипаводковим фактором у верхів'ях басейну Тиси та початком відродження закарпатської Гуцульщини як одного з міжнародних центрів розвитку туризму і рекреації в Україні.

У багатьох публікаціях Ф.Д. Гамор приділяє значну увагу розробці наукових основ сталого лісокористування («Наукові основи сталого лісокористування Українських Карпат» (2002), «Для збереження карпатських лісів» (2000), «Майбутнє лісів Закарпаття» (2002), «Карпатським лісам – швейцарські стандарти» (2003) тощо).

На основі аналізу європейського досвіду та проведених на базі пралісів Карпатського біосферного заповідника спеціальних досліджень пропонується запровадити в Карпатах систему ведення різновікового лісівництва, із збереженням постійного лісовкриття гірських схилів, відмовитись або різко обмежити суцільні вирубки лісів.

На думку автора, такий спосіб ведення лісового господарства дозволить забезпечити стале функціонування лісових екосистем, а, отже, сприятиме:

- збереженню біорізноманіття у лісах як однієї з основних складових сталого розвитку;
- дотриманню високої продуктивності лісів;
- збереженню відновної здатності лісових екосистем та підтриманню їх життєздатності;
- збільшенню потенціалу до виконання тепер і в майбутньому екостабілізуючих, економічних та соціальних функцій всього біогеоценозу Карпатських гір.

Для цього пропонується внести необхідні зміни до Лісового кодексу України та до інших нормативних актів, що регламентують лісогосподарську діяльність, причому всі ці документи мають бути спрямовані на обмеження або заборону суцільних рубок на гірських схилах, проведення лісозаготівельних робіт, переважно у сніжний період року, безумовне запровадження екологічно-безпечних технологій, заборону на створення монокультур тощо.

Дуже важливо розробити і запровалити систему еколого-освітніх та навчально-виховних заходів, спрямованих на формування екологічного мислення та подолання психології «лісоруба» у свідомості багатьох керівників та значної частини населення.

Крім того, пропонується провести роботу по забезпеченню оптимальної лісистості в межах елементарних водозборів, залісіненна непридатних для сільськогосподарського використання земель та поступової заміни монокультур на різновікові мішані ліси.

Рекомендується особливу увагу звернути на верхню межу лісу. Тут слід відмовитись у більшості випадків від створення штучних насаджень, особливо за рахунок посадкового матеріалу, вирощеного або відібраного в нижніх частинах лісового покриву. Ця помилкова практика, яка останніми роками застосовується, на думку автора, крім значних витрат може ні до чого не привести. Замість цього треба провести планомірну роботу з обмеження випасів на верхній межі лісу, запроваджувати загінну систему випасів, передбачувати кошти на компенсацію втрат власників худоби від зменшення навантаження на гірські луки. Досвід Карпатського біосферного заповідника показує, що обмеження випасів у високогір'ї без великих затрат призводить до повного відновлення верхньої межі лісу.

Пропонується також, з метою запровадження екологічно безпечних технологій у лісозаготівлях, організувати на Україні виробництво необхідної лісозаготівельної техніки. Наприклад, висловлюється думка про вивчення можливості випуску на базі автомобіля «КРАЗ» мобільної повітряно-трелювальної установки, а на Харківському тракторному заводі – організувати виробництво легких маневрених колісних трелювальних тракторів.

2. АНТРОПОГЕННІ ФАКТОРИ І СТИХІЙНІ ЯВИЩА

У серії публікацій «Антропогенні фактори і стихійні явища у Карпатах» (1999), «Міжнародна науково-практична конференція «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)» (2000), «Коли регіон екологічно вразливий» (1998), «Чому виходять ріки з берегів» (1999), «Від паводку до паводку» (2001), «По Карпатах ходить...трактор» (2000) та інших здійснено критичний аналіз причин виникнення катастрофічних стихійних явищ у горах. У першу чергу акцентується увага на тому, що гори відносяться до найбільш екологічно вразливих територій, які завжди були місцем виникнення різноманітних катастрофічних стихійних явищ, що призводили до величезних людських і матеріальних втрат. Українські Карпати не є винятком з цього правила. А останні катастрофічні повені (1998, 2001 рр.) та зсуви у Закарпатській та Чернівецькій областях знову нагадали про це, і це раз привернули увагу до аналізу не тільки наслідків катастроф, а й до поглибленого вивчення причин їх виникнення.

У статтях наголошується, що основними причинами катастрофічних явищ у горах є природні катаклізми. Процеси, що проходять у земній корі та в навколоземному просторі, є основою більшості стихійних явищ і процесів. Різними науковими дисциплінами виявлені і описані закономірності цих катаклізмів. Але при аналізі останніх паводків у Карпатах, на думку автора, допущено однобокий підхід до їх оцінки. В офіційних документах недооцінюється роль антропогенних чинників у формуванні цих процесів. У названих публікаціях особливо наголошується, що в результаті багатовікової інтенсивної господарської діяльності в Карпатському регіоні порушено екологічну рівновагу. Робиться висновок про те, що велика і нерівномірна кількість опадів, а також антропогенний прес на гірські екосистеми ведуть до негативних змін біогеоценотичного покриву та розвитку ерозійних процесів, виступають головними чинниками таких небезпечних для гір явищ, як повені і паводки, селі і зсуви із катастрофічними наслідками. Причому, в останні десятиріччя, ці явища не тільки значно почастішали, а й з часом приносять все більше і більше шкоди економіці України та сусідніх європейським країнам.

Аналізуючи екологічну ситуацію під час паводків 1998 та 2001 років на Закарпатті, автор підкреслює, що основний водозбір Тиси та інших рік формується у гірських масивах, де протягом агрокультурного періоду пройшли суттєві зміни рослинного покриву та розвинулись величезні ерозійні процеси. Найбільших змін зазнали лісові екосистеми, які виступають основним водорегулюючим фактором у гірських регіонах. Зокрема наголошується, що лісистість Українських Карпат зменшилась майже на половину і в гірській зоні складає лише 53,5 відсотка, знизилась на 200–300 метрів верхня межа лісу. У багатьох місцях, особливо в районі Полонинського хребта, знищено криволісся, яке служило форпостом гірських лісів. На площі понад 100 тисяч гектарів створено смеречники, які менше ніж природні ліси утримують вологу. Порушено вікову структуру деревостанів. Сьогодні в їх складі більш ніж на 70 відсотків становлять молодняки і середньовікові насадження, водорегулюючі роль яких набагато нижча, ніж у пристигаючих та перестійних лісах. Для підтвердження цього наводяться дані спеціальних досліджень, в результаті яких встановлено, що на водозборах з пристигаючими, стиглими і перестійними деревостанами річковий стік майже у два рази є меншим, ніж у молодняках та середньовікових насадженнях, а на суцільних вирубках паводковий стік зростає у чотири рази. Практичний досвід регіону розміщення Угольсько-Широколужанських пралісів Карпатського біосферного заповідника що гіпотезу добре підтверджує, бо при всіх історичних паводках тут збитки були набагато меншими, ніж у сусідніх водозборах, де інтенсивно продовжуються суцільні вирубки лісів.

Аналізуючи роль антропогенних факторів у виникненні стихійних явищ у горах, Ф.Д. Гамор виокремлює екологічно шкідливі технології у лісозаготівлях. Практика, що домінує у лісовому господарстві, це підтверджує. Адже (часто-густо всупереч існуючим правилам) площі суцільних рубок перевищують допустимі норми (а здійснюються вони

не тільки шляхом рубок головного користування, але і під виглядом суцільних санітарних та лісовідновних рубок), і дуже часто проводяться навіть у водоохоронних смугах.

Подаються цифри, що засвідчують: навіть після прийняття Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» у Закарпатті в 2000 році суцільними рубками пройдено 2037 га із 2552 га, де проводились лісозаготівлі. Крім того, лісосіки розміщуються не упоперек, як рекомендують науковці, а вздовж схилів. Трелювання деревини здійснюється переважно гусеничними тракторами, в тому числі і по гірських потоках. Із лісу зникли екологічно безпечні методи спуску деревини з гір (ризи, тафлі, коні, повітряно-трелювальні установки), мало будується лісових доріг, не випускається необхідна лісозаготівельна техніка тощо. Таке господарювання призводить до того, що при перших же дощах на місці трелювальних волоків, які вздовж і впоперек розрізають схили гір, утворюються селеві потоки. За тракторного трелювання деревини обсяг експлуатації ерозії ґрунту складає щонайменше 200 — 300 кубічних метрів з кожного гектара. А якщо мати на увазі, що ерозія ґрунтів у лісовій зоні пов'язана переважно із суцільними рубками, які проводяться у Карпатах на значних площах, то стає очевидним, яку негативну роль відіграє цей вид діяльності у горах. Не випадковим у зв'язку з цим є висновок, що шкода, яку спричиняє навколишньому середовищу порушення оптимальних гідрологічних умов лісових масивів, в економічному вимірі може бути більш істотною, ніж вартість вилученої із лісового біоценозу деревини.

Аналізуючи дестабілізуючий ефект в гірських екосистемах господарської діяльності в аграрному секторі, Ф.Д. Гамор привертає увагу перш за все до розорювання крутосхилів та до перевипасу худоби на гірських луках. Негативним є і той факт, що під ріллю у Карпатському регіоні освоєно понад півмільйона гектарів земель. А розорюваність територій у гірській та передгірській агрокліматичних зонах складає 20 відсотків. Відсутність ґрунтозахисних технологій та широке застосування у недалекому минулому так званих культуртехнічних робіт призвело до того, що, наприклад, лише у Закарпатській області, за далеко не повними даними, утворилось близько 100 тисяч гектарів змитих та розмитих ґрунтів. На місці цих земель, внаслідок площинного змиву та глибинних розмивів, утворюються яри, промоїни, які стають місцем нових селевих потоків. У високогір'ї Карпат, де розміщено близько 100 тисяч гектарів полонин, внаслідок безсистемного випасу худоби сьогодні домінують біловусові пустища та щавельники. Високогірні схили порізані хаотичними тракторними дорогами та величезною кількістю різноманітних стежок, утворених туристами та перегоном овець та корів, які також підсилюють ерозійні процеси та зменшують водозатримуючі функції високогірних лучних екосистем, де випадає найбільше опадів протягом року.

Звертається увага і на те, що підсилюють водний стік та ерозійні процеси сотні кілометрів нафто- і газопроводів та ліній електропередач, прокладені у горах. Підраховано, що гірськими річками та потоками щорічно виносяться десятки мільйонів кубічних метрів твердих наносів.

У результаті бездумного господарювання під час зливових дощів із гір разом із водою пливе величезна кількість ґрунтів, каміння та побурочних решток, – їх лісозаготівельники чимало залишають вздовж берегів річок і потоків.

Ф.Д. Гамор із великою стурбованістю наголошує, що ця земляно-дерев'яна маса не тільки піднімає рівень води, але і рве мости та інші гідротехнічні споруди, замулює днища рік та змінює їх русла. Ось чому такими великими є збитки від паводків та селів, і через певні проміжки часу доводиться витрачати значні кошти на відбудову зруйнованих об'єктів, проводити регулювання русел річок та нарощувати дамби.

Узагальнюючи результати багаторічних досліджень, Ф.Д. Гамор обґрунтовує висновки про те, що Карпатський регіон належить до найбільш екологічно вразливих у Центральній Європі. Карпатські гори відзначаються складною геологічною будовою та комплексом несприятливих гідрометеорологічних умов, є місцем виникнення різноманітних стихійних явищ. Маючи густу мережу річок та потоків, вони належать до регіонів з підвищеною водністю. Разом з тим, як наслідок багатовікової господарської діяльності, тут порушено екологічну збалансованість, що водночас з великою та нерівномірною кількістю опадів і глибокими змінами у структурі біогеоценотичного покриву обумовлює природні катаклізми.

Констатуючи, що виникнення катастрофічних паводків, селів і зсувів залежить від природних факторів, які в значній мірі поглиблюються глобальним забрудненням атмосфери, лісогосподарською, аграрною та інженерно-комунікаційною діяльністю людини в горах, що зменшення негативних наслідків стихійних явищ без переорієнтації народногосподарського комплексу у бік розвитку екологічно безпечних видів діяльності й міжнародної підтримки зацікавлених сусідніх країн малоймовірне, Ф.Д. Гамор пропонує здійснити комплекс заходів на міжнародному, державному та регіональному рівнях. Ці заходи, які схвалені на організованій ним міжнародній науково-практичній конференції «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)» (1999 р.), передбачають: розробку міжнародних програм вивчення процесів формування катастрофічних явищ у Карпатських горах; організацію системи екологічного моніторингу лавино-, селе-, зсуво- і паводконебезпечних ділянок; формування банку інформації з метою прогнозування стихійних явищ та опрацювання запобіжних заходів. Рекомендується урядам країн Карпатського регіону здійснити переорієнтацію народногосподарського комплексу у горах у бік розвитку екологічно безпечних видів діяльності, забезпечити запровадження податкових та митних пільг для тих суб'єктів господарювання, які в лісовому та сільському господарствах використовують екологічно безпечні технології. Для цього пропонується у басейнах

гірських рік створити спеціальні еколого-економічні зони.

До найважливіших заходів, які необхідно здійснити, Ф.Д. Гамор відносить також заборону або обмеження суцільних вирубок лісів на крутосхилах, зменшування їх розорювання та перевипасу худоби на гірських луках, відмову від безсистемного прокладання гірських доріг, відновлення у витоках гірських річок водосховищ тощо.

Для системного вирішення проблем зменшення катастрофічних стихійних явищ пропонується розробити і прийняти цілий ряд законодавчих та інших нормативно-правових актів, зокрема Закони «Про гірські ліси» та «Про внесення змін до Закону «Про статус гірських населених пунктів в Україні». Рекомендується перетворити туристично-рекреаційну індустрію в один із пріоритетних напрямків розвитку Карпатського регіону, розробити для цього національну програму освоєння рекреаційного потенціалу Карпат. Розв'язання проблем комплексного протипаводкового захисту населених пунктів слід деталізувати у відповідній загальнодержавній програмі.

3. ЗАПОВІДНА СПРАВА ЯК ЕКОСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР У КАРПАТАХ

Лейтмотивом багатьох публікацій Ф.Д. Гамора є обґрунтування необхідності розвитку заповідної справи та збереження біологічного і ландшафтного різноманіття. При цьому заповідна справа розглядається як важливий екостабілізуючий фактор у Карпатському регіоні («Про деякі аспекти збереження біорізноманіття на природоохоронних територіях Карпат» (1997), «Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат» (1997), «Щодо розширення території природо-заповідного фонду Карпатського регіону» (2000) та ін.).

Підкреслюється, що в умовах загострення екологічної ситуації у горах роль природно-заповідного фонду (ПЗФ) важко переоцінити.

Всебічно аналізуючи стан і проблеми розширення територій заповідних об'єктів, дослідник наголошує, що сучасна мережа ПЗФ в Карпатському регіоні складає близько півмільйона гектарів, або 8,6 % від його загальної площі.

Для України, де заповідність становить всього 4,07 відсотка, це ніби і не малий показник. Але на фоні інших гірських регіонів Європи цей процент природоохоронних територій тут є досить низький. Найбільша площа заповідних об'єктів зосереджена в Івано-Франківській області, а в Закарпатті їх майже на третину менше.

Загалом у природно-заповідному фонді Карпатського регіону зосереджено 1523 об'єкти, серед них 1 біосферний, 2 природні заповідники, 7 національних природних парків, 2 регіональні ландшафтні *парки*, 174 заказники тощо. Дуже важливо і те, що на вищі категорії заповідності (заповідники і національні природні парки) припадає 4,28 %, або майже половина від площі всього природно-заповідного фонду. Це добре. Але викликає стурбованість те, що на інші категорії (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, тощо) припадає переважна більшість природоохоронних територій, які зустрічаються нерідко лише у звітних даних. У багатьох з них без будь-якого обмеження ведеться господарювання, яке часто призводить до дуже негативних наслідків. Наводиться приклад, коли під маркою такого господарювання майже повністю вирубані ліси у ландшафтному заказнику загальнодержавного значення «Брадульський» площею понад 1000 гектарів. Спеціальні експедиційні дослідження стану природно-заповідних об'єктів Закарпатської області показали, що про частину з них навіть не знали керівники господарств, у віданні яких вони знаходились. Для більшості із них відсутні охоронні зобов'язання, граничні знаки тощо. Тому звертається увага природоохоронних органів на те, що треба реально оцінювати існуючий стан природоохоронних територій та їх вплив на стабілізацію екологічної ситуації у Карпатському регіоні.

Виходячи із цього, автор рекомендує проводити роботу по розширенню мережі природно-заповідного фонду. Пропонується її оптимізацію здійснювати за рахунок організації великих за площею поліфункціональних природно-заповідних об'єктів – біосферних заповідників та національних природних парків.

Ф.Д. Гамор вважає, що в першочерговому порядку доцільно зосередитись на розширенні Карпатського біосферного заповідника та існуючих національних природних парків. Одночасно треба відмовитись від практики створення у кожному селі чи районі свого «національного» парку. Адже національний природний парк – об'єкт загальнодержавного значення, який має репрезентувати певні природно-кліматичні зони та національно-культурні особливості того чи іншого регіону. Крім того, «карликові» національні парки через тривалий період їх становлення, фінансові, матеріальні і особливо кадрові труднощі часто не оправдовують надії їх організаторів, адже вони не в змозі в повній мірі виконувати передбачені законодавством функції.

Враховуючи це, Ф.Д. Гамор вважає, що найбільш оптимальним було би у кожній області Карпатського регіону створити потужні природоохоронні території із відповідною науковою і туристично-рекреаційною інфраструктурою.

Для Закарпаття, у верхів'ях басейну Тиси, це міг би бути Карпатський біосферний заповідник, для Івано-Франківської області, у верхів'ях Пруту, – Карпатський національний природний парк, для Чернівеччини, у басейні Черемошу, – Вижницький національний природний парк, а для гірської частини Львівської області, у верхів'ях басейну Дністра, – національний природний парк «Сколівські Бескиди».

Інші природоохоронні території мають входити у загальну екологічну мережу своєрідних коридорів між цими великими за площею об'єктами. Така схема важлива і тому, що модель біосферного заповідника та національного природного парку дозволяє забезпечити охорону природи та інтереси місцевого населення. Їх функціональне зонування в найбільш повній мірі розв'язує проблему збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, розвитку інфраструктури для туризму і рекреації та бережливого використання лісових ресурсів.

На думку Ф.Д. Гамора, розширення, із врахуванням наведених вище принципів, на 20 відсотків природно-заповідних територій у Карпатському регіоні має суттєво вплинути на обмеження вирубок лісу, на стабілізацію екологічної ситуації, зменшити імовірність виникнення катастрофічних стихійних явищ у горах.

У монографіях «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (1997), «Заповідники і національні природні парки України» (1999), статтях «Карпаты – не только горы» (1999), «Карпатський біосферний заповідник як модель сталого розвитку у гірських регіонах» (1998), «Карпатський біосферний заповідник: збереження та стале використання» (2003), «Гармонія людини і природи» (2003) та інших проведено грунтовний аналіз та оцінку ролі Карпатського біосферного заповідника як ключового об'єкта природно-заповідного фонду в Карпатському регіоні у збереженні біорізноманіття та підтриманні екологічного балансу у горах.

Важливо і те, що завдяки зусиллям автора три рази уряд та Президент України приймали рішення (1990, 1993, 1997 рр.) про розширення території Карпатського біосферного заповідника, в результаті його площа збільшилась із 12,7 до 53,6 тис. гектарів. А це позитивно позначилось на його екологічних функціях. В 1992 році він включений до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, а в 1997 і 2002 рр. нагороджений Радою Європи Європейським дипломом.

У аналітичних публікаціях професора Ф.Д. Гамора наголошується, що Карпатський біосферний заповідник повністю репрезентує ландшафтне та біогеографічне різноманіття української частини Східних Карпат. У його складі розміщено 8 масивів, які представляють природні екосистеми від Закарпатських рівнин до високогір'я Карпат. Майже 90% території заповідника вкрито лісами, серед яких значну частину займають праліси. Особливо підкреслюється, що власне праліси (дубово-букові і букові, буково-ялицеві, буково-ялицево-смерекові) становлять найбільший європейський інтерес та відіграють значну клімато- та водорегулюючу функції. Особлива роль належить Угольсько-Широколужанському масиву, в зоні розміщення якого при всіх катастрофічних паводках у Карпатах не спостерігалось суттєвих руйнувань. Не менш важливі значення мають також *Чорногірські, Ґевентіївські, Свидовські, Мармароські* та інші ділянки дикої природи, де ніколи не проводилася господарська діяльність, і які надійно охороняються у заповідниках.

На основі названих публікацій розроблено проект організації території та охорони природних комплексів Карпатського біосферного заповідника, який, як і передбачає Севільська стратегія для біосферних резерватів ЮНЕСКО, забезпечує виконання цих трьох основних комплексних функцій, тобто функції збереження генетичних ресурсів видів, екосистем і ландшафтів, по-друге, виступає осередком сталого економічного та соціального розвитку в Карпатському регіоні і здійснює наукове та матеріально-технічне забезпечення демонстраційних проектів екологічної освіти та виховання. Крім того, здійснює дослідження і моніторинг на місцевому, національному та глобальному рівнях, які випливають з потреб охорони природи та сталого розвитку.

Карпатський біосферний заповідник територіально включає три необхідні елементи, які передбачає сталий розвиток, тобто у своєму складі він має заповідні зони, що надійно охороняються для збереження біологічної різноманітності, моніторингу мінімально порушених екосистем, проведення нешкідливих досліджень та іншої діяльності, що мало впливає на природні екосистеми (наприклад, екологічна освіта), визначені в кожному масиві буферні зони, які прилягають до абсолютно заповідних ділянок і використовуються, як правило, для рекреації, екотуризму, екологічної освіти та з метою прикладних та фундаментальних досліджень.

У складі заповідника великими є зони антропогенних ландшафтів та регульованого заповідного режиму, в яких здійснюється традиційне господарювання, тобто ведеться сільське і лісове господарство, розміщені поселення людей. Саме тут відпрацьовується модель регульованого природокористування, місцеві громади співпрацюють з адміністрацією біосферного заповідника з метою управління та довгострокового використання ресурсів цієї території.

Робиться загальний висновок про те, що модель Карпатського біосферного заповідника в повній мірі відповідає міжнародним стандартам, є достатньо гнучкою і дає можливість приймати творчі рішення в різних ситуаціях і таким чином надійно виконує екостабілізуючу роль у цьому регіоні.

ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

1. Гамор Ф.Д. (співавтори Стойко С.М., Стеценко М.П., Негря І.П. та ін.) Міжнародне значення біосферних заповідників та перший в Європі чехо-словацько-польсько-український біосферний заповідник «Східні Карпати» // Соціально-екологічні та економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи на Україні. Тези доп. науково-практ. семінару 17-19 березня 1992 р. – Рахів, 1992 р. – С. 101-102.

2. Гамор Ф.Д. (відп. ред.) Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду.Тези доп. міжнар. науко.-практ. конф., присвяченої 25-річчю Карпатського біосферного заповідника, 11-15 жовтня 1993 р. – Рахів, 1993 р. – 290 с.

3. Гамор Ф.Д. В інтересах регіону та держави//Зелені Карпати. 1995, № 3-4. – С. 6-16.

4. Гамор Ф.Д. (співавтори Шелягг-Сосонко Ю.Р., Андрієнко Т.Л.) Міжнародні екологічні програми в Українських Карпатах // Зелені Карпати. 1996, № 1-2. – С. 2-3.

5. Гамор Ф.Д. За єдиним еталоном // Зелені Карпати. 1996, №1-2. – С. 4-5.

6. Гамор Ф.Д. (співавтори Олещенко В.І., Стойко С.М., Шелягг-Сосонко Ю.Р. та ін.) Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. К.: Інтерекоцентр, 1997. – 711 с.

7. Гамор Ф.Д. (відп. ред.). Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат. Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 550-річчю м. Рахова, 25-27 вересня 1997 р. – Україна. Рахів, 1997 р. – 419 с.

8. Гамор Ф.Д. (співавтори Стойко С.М., Шелягг-Сосонко Ю.Р.) Програма міжнародного співробітництва із збереження біологічного різноманіття та забезпечення сталого розвитку Карпат //Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат. Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвячені 550-річчю м. Рахова, 25-27 вересня 1997 р. – С. 94-201.

9. Гамор Ф.Д. Про деякі аспекти збереження біорізноманіття на природоохоронних територіях Карпат // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат. Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвячені 550-річчю м. Рахова, 25-27 вересня 1997 р. – Україна. Рахів, 1997 р. – С. 273-276.

10. Гамор Ф.Д. (відп. ред.) Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку // Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника, 13-15 жовтня 1998 р. – Україна. Рахів, 1998 р. – Т. 1 – 378 с, т. 2 – 345 с.

11. Гамор Ф.Д. Про деякі регіональні аспекти запровадження стратегії сталого розвитку // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника, 13-15 жовтня 1998 р. – Україна. Рахів, 1998 р. – Т. 2. – С. 23-26.

12. Гамор Ф.Д. Карпатський біосферний заповідник як модель сталого розвитку у гірських регіонах // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку. Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника, 13-15 жовтня 1998 р. – Україна. Рахів, 1998 р. – Т. 2. – С. 23-26.

13. Гамор Ф.Д., Воїнцю І.І. Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку // Регіональна економіка. 1998, №4 (10). – С. 193-198.

14. Гамор Ф.Д. (відп. ред.). Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні

(повені, селі, зсуви) // Мат. міжнар. наук.-практ. конф. 21-24 вересня 1999 р. – Україна. Рахів, 1999 р. – 399 с.

15. Гамор Ф.Д. Антропогенні фактори і стихійні явища у Карпатах // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви). Мат. міжнар. наук.-практ. конф. 21-24 вересня 1999 р. – Україна. Рахів, 1999 р. – С. 70-75.

16. Гамор Ф. (співавтори Андрієнко Т., Артеменко В., Біляк М. та ін.) Заповідники і національні природні парки України. – К.: Вища школа, 1999. – 231с.

17. Гамор Ф.Д., Волощук І.І. Міжнародна науково-практична конференція «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку»// Укр. ботан. журн. – 1999. – Т. 56, № 2. – С. 225-228.

18. Гамор Ф., Поликова О. Карпатський біосферний заповідник. Погляд у майбутнє // Лісовий і мисливський журнал. 1999, № 6. – С. 20-21.

19. Гамор Ф.Д. Стихію легше попередити, ніж прибираючи // Карпатський край, 1999, №1-3 (119). – С. 103-105.

20. Гамор Ф.Д., Волощук І.І. Міжнародна науково-практична конференція «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви) // Укр. ботан. журн., 2000. – Т. 57, №4. – С. 463-468.

21. Гамор Ф.Д. Міжнародні аспекти збереження біорізноманіття Карпат // Збереження і моніторинг біологічного і ландшафтного різноманіття в Україні. К.: Національний екологічний центр України, 2000. – С. 55-58.

22. Гамор Ф.Д. Щодо розширення території природно-заповідного фонду Карпатського регіону // Національні природні парки: проблеми становлення і розвитку. Мат. міжнар. науково.-практ. конф., присвяченої 20-річчю Карпатського національного природного парку, 14-17 вересня 2000 р. Україна. Яремче, 2000 р. – С. 56-61.

23. Гамор Ф.Д. Концепція створення спеціальної еколого-економічної зони «Рахів» як моделі сталого розвитку гірських регіонів // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія «Економіка». 2000. – Випуск № 4. – С. 85-89.

24. Гамор Ф.Д. (співавтори Ніколайчук В.І., Ковальчук А.А., Крочко Ю.І. та ін.) Заключення наукової комісії по вивченню причин паводку 4-8 березня 2001 року в Закарпатській області та перспективних заходів по уникненню таких катастрофічних явищ у майбутньому. Ужгород: «Ліра», 2002. – 57 с.

25. Гамор Ф.Д. (співавтори Ільїнський В.І., Мікловда В.П., Передрій О.С. та ін.) Концепція сталого розвитку Закарпаття.Ужгород: Закарпаття, 2002. – 69 с.

26. Гамор Ф.Д. (відп. ред.) Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Мат. міжнар. конф., 14-18 жовтня 2002 р. Рахів, 2002 р. – Т. 1. – 509 с, т. 2. – 603 с.

27. Гамор Ф.Д. До концепції сталого розвитку гірських регіонів України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Мат. міжнар. конф., 14-18 жовтня 2002 р. Рахів, 2002 р. – Т. 1. – С. 26-29.

28. Гамор Ф. Д. (співавтори Парпан В.І., Шпарик Ю.С., Бюрґі А., Коммарот Б., Цінг Ан., Сухарюк Д.Д.) Наукові основи сталого лісокористування Українських Карпат // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Мат. міжнар. конф., 14-18 жовтня 2002 р. Рахів, 2002 р., т. 1. – С. 433-437.

29. Гамор Ф.Д., Гірським регіонам – сталий розвиток // Регіональна економіка, 2003, №1 (27). – С. 277-282.

30. Гамор Ф. Науковці за сталий розвиток Українських Карпат//Зелені Карпати, 2003, №1-2 (17-18). – С. 1-5.

31. Гамор Ф. Д. Карпатський біосферний заповідник: збереження та стале використання // Природні ліси в помірній зоні Європи/ цінності та використання. Міжнар. конф. в Мукачеві, Закарпаття, Україна, 13-17 жовтня, 2003. Бірменсдорф – Рахів, 2003. – С. 22-23.

32. Гамор Ф.Д. (співавтори Белей М.І., Бодмер Г.К., Брендлі У.Б. та ін.) Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника. WSL, Бірменсдорф, 2003. – 192 с.

33. Hamor F. D. Commarmot B. (etc.) Natural Forests in the Temperate Zone of Europe – Values and Utilization. International conference in Mukachevo, Transcarpathia, Ukraine, October 13-17, 2003. Rakhiv, Carpathian biosphere reserve; Birmensdorf, Swiss Federal Research Institute (WSL). – 276 pp.

34. Hamor F. D. Rola reservatow w rozwoju turystyki ecologicznej u Karpatach Ukrainskich. Uwarunkowania uzytkowania turystycznego Lasov i terenow zadrzewionych zbior materialow pokonferencyjnych. Gdansk, 2003. – P. 282-286.

ПУБЛІКАЦІЇ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

1. Гамор Ф.Д. Гірські жителі легко дихають, але важко живуть. Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку // Голос України, 1988, 9 жовтня.

2. Гамор Ф.Д. Чи могли б Карпати прийняти Зимову Олімпіаду? // Голос України, 1996, 9 квітня.

3. Гамор Ф.Д. Еколого-економічна зона // Дніпро-Славута, 1997, №4.

4. Гамор Ф.Д. Новий погляд на розвиток Карпатського регіону // Новини Закарпаття, 1997, 27 травня.

5. Гамор Ф.Д. (інтерв'ю І.І. Волощуку) Карпатський Єврорегіон підтримує Рахівщину // Голос України, 1997, 12 липня.

6. Гамор Ф.Д. На сторожі природи Карпат // Новини Закарпаття, 1998, 10 жовтня.

7. Гамор Ф.Д. (интервью В. Рудюку). Катастрофическое наводнение в Закарпатье вызвано силошной вырубкой леса в горах? // Факты, 1998, 19 ноября.

8. Гамор Ф. Д. Повінь – явище техногенне. Людина причетна до виникнення стихії // Старий замок, 1998, 26 листопада.

9. Гамор Ф.Д. Коли регіон екологічно вразливий // Урядовий кур'єр, 1998, 8 грудня.

10. Гамор Ф.Д. Чому виходять ріки з берегів? // Голос України, 1999, 26 січня.

11. Гамор Ф.Д. Землетруси, повені, селі...// Старий замок, 1999, 16 вересня.

12. Гамор Ф.Д. Антропогенні фактори і стихійні явища у Карпатах // Новини Закарпаття, 1999, 21 вересня.

13. Гамор Ф.Д. Щоб уникнути катастрофічних паводків, радикальні заходи необхідні // Старий замок, 1999, 4 листопада.

14. Гамор Ф.Д. (интервью В. Закревскому) Карпаты – это не только горы // Зеркало недели, 1999, 20 ноября.

15. Гамор Ф.Д.(интервью В. Рудюку) В Закарпатье "урезот" полторы тысячи оползней. Ученые – экологи знают, как избежать беды, но послушают ли их? // Факты, 1999, 8 декабря.

16. Гамор Ф.Д. Перетворимо Рахівщину у центр туризму і рекреації // Новини Закарпаття, 2000, 25 січня.

17. Гамор Ф.Д. (інтерв'ю І.І. Волощуку) Як здоров'я, зелені легені Європи // Зоря Карпат, 2000, 15 квітня.

18. Гамор Ф.Д. По Карпатах ходить ...трактор // Урядовий кур'єр, 2000, 10 червня.

19. Гамор Ф.Д. Міжнародні аспекти збереження біорізноманіття Карпат // Новини Закарпаття, 2000, 8 серпня.

20. Гамор Ф.Д. Зона краси, зона турбот // Урядовий кур'єр, 2001, 10 лютого.

21. Гамор Ф.Д. Від паводку до паводку // Урядовий кур'єр, 2001, 17 березня.

22. Гамор Ф.Д. (интервью В. Рудюку) Впервые в современной истории Закарпатья Тиса затопила даже горный Рахов // Факты, 2001, 3 апреля.

23. Гамор Ф.Д. (интерв'ю І. Ільїнського) Життя Карпатам дають ліси // Президентський вісник, 2001, 7 квітня.

24. Гамор Ф.Д. Екологічна рівновага. У ній порятунок Карпатських лісів, а відтак і життя всього краю // Сільські вісті, 2001, 28 квітня.

25. Гамор Ф.Д. Чи стане Рахівщина гірським курортом? Або про ідею експериментальної еколого-економічної зони «Рахів» // Зоря Рахівщини, 2001, 31 серпня.

26. Гамор Ф.Д. Чи курсуватиме до «центру Європи» пасажирський потяг // Урядовий кур'єр, 2002, 18 січня.

27. Гамор Ф.Д. Краєвид мрію про гірський потяг // Голос України, 2002, 2 березня.

28. Гамор Ф.Д. За сталий розвиток гірської Рахівщини. Туристична рекреація – майбутнє регіону // Старий замок, 2002, 14 березня.

29. Гамор Ф.Д. Як поліщуки господарювали у Карпатах? // Старий замок, 2002, 11 квітня.

30. Гамор Ф.Д. Ритування гірських лісів, або шанс для екосистеми // Голос України, 2002, 22 травня.

31. Гамор Ф.Д. Роздуми щодо сталого розвитку гірських територій України // Новини Закарпаття, 2002, 16 липня.

32. Гамор Ф.Д. Майбутнє лісів Закарпаття // Урядовий кур'єр, 2002, 17 серпня.

33. Гамор Ф.Д. Горя і люди // Урядовий кур'єр, 2002, 24 вересня.

34. Гамор Ф.Д. Для відзначення міжнародного року гір // Новини Закарпаття, 2002, 12 жовтня.

35. Гамор Ф.Д. Для збереження біорізноманіття Карпат//Новини Закарпаття, 2003, 13 березня.

36. Гамор Ф.Д. Карпатським лісам – швейцарські стандарти // Урядовий кур'єр, 2003, 23 травня.

37. Гамор Ф.Д. (интерв'ю Ю. Бабійчеку) Идея створення Карпатської конвенції народилася в Карпатському біосферному заповіднику // Природа, 2003, 2 вересня.

38. Гамор Ф.Д. Еліта європейської лісознавчої науки на Закарпатті // Новини Закарпаття, 2003, 11 жовтня.

39. Гамор Ф.Д. 35 років на сторожі природного спадку // Новини Закарпаття, 2003, 11 листопада.

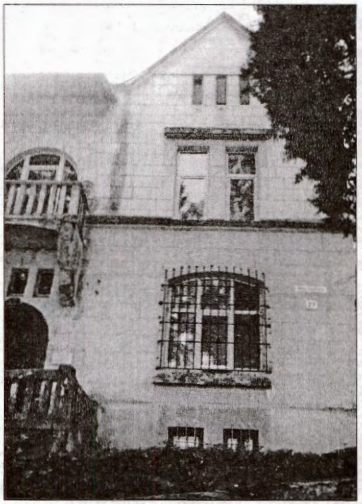
40. Гамор Ф.Д. Гармонія людини і природи // Урядовий кур'єр, 2003, 12 листопада.

Сергій ВЕРБИЦЬКИЙ, завідувач відділом сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики НАН України;

Анатолій СТАСЮК, начальник Карпатської дослідно-методичної сейсмологічної партії;

Ольга ЩЕПІЛЬ, завідувач сейсмічної станції «Львів».

СЕЙСМІЧНІЙ СТАНЦІЇ «ЛЬВІВ» – 105 РОКІВ

Інструментальне вивчення землетрусів у Карпатському регіоні почалося з 1899 року, коли при Львівському політехнічному інституті групою науковців під керівництвом професора Вацлава Ляски організовано сейсмічну станцію. Тут були встановлені два горизонтальні сейсмометри Бош-Омарі з періодом T = 30 сек і збільшенням V = 10, орієнтовані на реєстрацію сильних землетрусів. Одночасно проводився збір та обробка архівних матеріалів про історичні сейсмічні події. Були відстежені письмові згадки про відчутні шестибальні землетруси на території Прикарпаття (1670 р. – с. Шкло і 1875 р. – м. Великі Мости), а також про макросейсмічні впливи на території України від потужних румунських землетрусів 1230, 1790, 1802 та 1838 років. У 1941 році, під час німецької окупації, приміщення Львівського політехнічного інституту було зайняте під військовий госпіталь і сейсмічна станція свою діяльність припинила.

У 1948 році Геофізичний інститут Академії наук СРСР почав роботи по організації сейсмічних спостережень в іншому місці, на околиці Львова. З цією метою був орендований будинок по вулиці Ярославенка, 27 і переобладнаний під сейсмостанцію.

Тут встановлено два горизонтальні сейсмометри Никифорова. Службу часу забезпечував маятниковий годинник із хвилинним контактором. І з 25 жовтня 1949 року, після тривалої перерви, сейсмічна станція «Львів» відновила регулярну реєстрацію землетрусів. Через рік прилади Никифорова замінені комплектом сейсмометрів Д.П. Кирноса, а маятниковий годинник – морським хронометром.

У 1951 році на базі сейсмічної станції створено сейсмічний сектор як науковий підрозділ Львівського філіалу АН УРСР (керівник – доктор технічних наук С.В. Євсєєв). У процесі розвитку сейсмічних спостережень станція була укомплектована стандартними сейсмометрами загального типу (СВКД) із типовою формою частотної характеристики. Крім того, для кращої якості запису перших вступів сейсмічних хвиль додатково працював вертикальний сейсмометр ВЕГИК разом із гальванометром М-25/4. Для чіткої реєстрації поверхневих низькочастотних хвиль в 1968 році на станції встановлено довгоперіодну сейсмічну апаратуру (сейсмометр СВК-Д та довгоперіодний гальванометр типу SPG-4). Це обладнання працювало нестабільно і було з часом замінене на широкосмугові сейсмометри загального типу (СВК-Д та СГК-Д), що дало можливість розширити частотний спектр реєстрованих сигналів у бік більших періодів (майже до 20 сек). Сигналізатор звуковим сигналом повідомляв персонал сейсмічної станції про реєстрацію сейсмічної події.

З метою вивчення розподілу штормів по Атлантичному, Тихому та Індійському океанах сейсмічна станція «Львів» складала бюлетені мікросейсмічних коливань, які скеровувались в Інститут земної кори РАН, м. Іркутськ. Сейсмічна станція «Львів» також брала участь у Міжнародній програмі кон-

тролю за ядерними вибухами на полігонах Семипалатинська та Невади в сімдесятих роках минулого століття.

З початку 90-х років в Інституті геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України ведуться дослідження по розробці цифрових автоматизованих станцій. Завдяки розвитку та широкому впровадженню цифрових технологій у відділі сейсмічності Карпатського регіону в 1998 році під керівництвом кандидата фізико-математичних наук С.Т. Вербицького розроблений та виготовлений дослідний зразок цифрового автоматичного сейсмометра DAS-03, який був установлений на сейсмічній станції «Львів». Цифровий сейсмометр за технічними параметрами не поступається зарубіжним аналогам і має своє програмне забезпечення для первинної обробки сейсмічних подій. Автоматичний комплекс (DAS-03 + СМ3-КВ) розрахований на проведення спостережень при вирішенні регіональних сейсмологічних задач. За всіма технічними параметрами він дозволяє надійно реєструвати як слабкі, невідчутні для людей, сейсмічні події, так і максимальні рухи в широкому частотному діапазоні (0,02-24 гц).

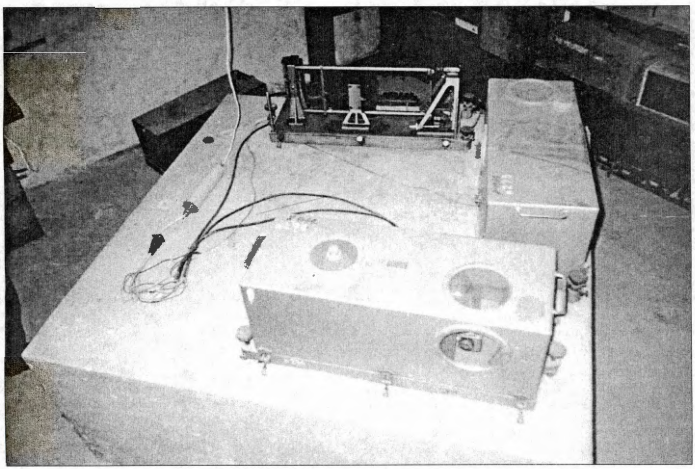
Для порівняльних характеристик паралельно з DAS-03 працює англійський цифровий сейсмометр GURALP. Сейсмічна інформація, одержана в цифровому вигляді, дає можливість застосувати обчислювальну техніку, що значно поліпшує оперативність обробки.

Обробка сейсмічної інформації здійснюється згідно «Інструкції про порядок проведення і обробки результатів спостережень на сейсмічних станціях ЄССС» по всіх комплектах установленої апаратури з метою визначення основних параметрів землетрусів: ідентифікація фаз, відстань до епіцентру, азимут на епіцентр, глибина вогнища, сила землетрусу в епіцентральній зоні. Результати обробки у вигляді бюлетенів та каталогів, в рамках міжнародного обміну, подаються в профільні інститути Росії, Молдови, Польщі, Румунії, Угорщини та Словаччини. Протягом останніх двох років здійснюється тісна співпраця по обміну терміновою сейсмічною інформацією з Європейсько-Середземноморським сейсмологічним центром (EMSC, Франція).

Сейсмічна станція «Львів» брала участь у службі термінових донесень про катастрофічні й сильні землетруси світу, а також про місцеві та близькі землетруси. Інформацію про відчутні карпатські землетруси ми подаємо в Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України (Національний центр сейсмічних даних); Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (оперативний штаб); Управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення Закарпатської області (оперативний черговий); Управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення Львівської області (оперативний черговий).

Сьогодні на базі сейсмічної станції функціонує регіональний сейсмологічний центр, основним завданням якого є вдосконалення та розвиток автоматизованої мережі сейсмічних спостережень у Карпатському регіоні.

м. Львів

Постамент з сейсмічними датчиками.

В. Фесюк
м. Луцьк

ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

або

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ СУЧАСНОГО СТАНУ ВОДОКОРИСТУВАННЯ МІСТ УКРАЇНИ

Згідно з даними Держводгоспу, в Україні в 90-х роках XX ст. на міське водокористування припадає 65% його загального обсягу. В містах сконцентрована майже вся господарсько-побутова і більше 90% виробничої сфери водокористування. Тут зосереджено майже всі потужності замкнутих гідрологічних циклів (повторного і зворотного використання води), очисних споруд і основна частина забруднених стоків.

Більшість міст (169) розташована на річках басейну Дніпра, в басейні Сіверського Дінця – 6 і місто, Дністра – 57, Південного Бугу – 38, Дунаю – 26, Західного Бугу – 14, на малих ріках басейну Вісли – 6, Причорномор'я – 21, Приазов'я – 34 міста. Майже 80% міст «гніздяться» на річках, а для 95 міст джерелами водопостачання є об'єкти, розміщені за їхніми межами. Більша частина міст розташована в районах зосередження основних запасів підземних вод Дніпровсько-Донецького, Волино-Подільського та Причорноморського артезіанських басейнів. Меншою мірою ними забезпечені райони розвитку тріщинних вод Українського кристалічного масиву, Донецької, Карпатської і Кримської складчастої областей.

Сумарна величина стоку річок України 50% забезпеченості становить 87,3 км³, без Дунаю. При-цьому в межах України формується лише 53 км³ води. Величина шару річкового стоку змінюється від 10 мм у Херсонській області до 630 мм у Закарпатті. Понад 75% запасів підземних вод сконцентровано в межах Волино-Подільського та Дніпровсько-Донецького басейнів. Згідно даних Держкомгеології, в Україні використовується близько 6 км³ води на рік, тоді як запаси її становлять 23 км³ на рік. В перерахунку на одного жителя це становить 1,75 тис. м³/рік, що ставить Україну в ряд найменш забезпечених водою держав Європи.

Практично із 25 обласних центрів лише в 7 містах господарсько-питне водопостачання здійснюється в основному за рахунок підземних вод. Ці міста розташовані в зоні значного зволоження з сприятливими гідрогеологічними умовами (Львів, Луганськ, Тернопіль, Луцьк, Хмельницький, Полтава, Суми). В 8 містах, розміщених у зоні меншого зволоження, де запаси підземних вод обмежені, господарсько-питне водопостачання базується на використанні, в основному, поверхневих вод. Це – Запоріжжя, Миколаїв, Вінниця, Сімферополь, Житомир, Черкаси, Кіровоград, Івано-Франківськ. В інших 9 містах господарсько-питне водопостачання змішане – з підземних і поверхневих вод. Це, перш за все, міста-мільйонери (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк) і крупні міста – Херсон, Чернігів, Чернівці, Рівне, Ужгород. Вони розташовані в найрізноманітніших умовах за ступенем зволоження й запасами підземних вод. Останнє, очевидно, і зумовило змішане господарсько-питне водопостачання, оскільки при такій високій концентрації водокористування ні поверхневі, ні підземні води, окремо взяті, не покривають існуючих потреб.

Питоме господарсько-побутове водопостачання в містах Південно-Західного економічного району становить 346 л/добу, Південного – 435 л/добу, Донецько-Придніпровського – 464 л/добу на одну людину (що в 11-15 разів більше, ніж у сільській місцевості). Показники господарсько-питного водопостачання теж чітко корелюють з рівнем урбанізації по економічних районах України (61%, 77%, 79% відповідно). Загалом рівень питного і господарсько-побутового водокорис-

тування в міських поселеннях відповідає будівельним і санітарним нормативам. Хоча в багатьох містах розвинутих європейських країн він суттєво нижчий: в Амстердамі – 204 л/добу, Барселоні – 272 л/добу, Відні – 276 л/добу, Гамбурзі – 221 л/добу, Лісабоні – 210 л/добу і т.д. У житловому і комунальному господарстві України втрати води при транспортуванні і в процесі її використання становлять 36-40% водозабору, тому реальна величина питомого водопостачання на 1 міського жителя суттєво менша задекларованої.

Зроблений аналіз міського водокористування свідчить, що процес урбанізації і пов'язане з ним збільшення кількості населення, інтенсивний розвиток і збільшення концентрації промислово-виробничих функцій, територіальне зростання міських поселень роблять міста ареалами найвищої зосередженості гострих водогосподарських і екологічних ситуацій, які в кінцевому результаті негативно позначаються на здоров'ї населення, ефективності праці, побуті і відпочинку, завдають значної шкоди народногосподарському комплексу.

За показником відношення обсягу використання поверхневих вод до місцевих водних ресурсів лише 16 областей вкладаються в ліміт водних ресурсів місцевого поверхневого стоку, а в 8 областях і Автономній республіці Крим цей показник у 1,3-12,6 разів перевищує об'єм місцевого стоку. Особливо велика диспропорція в південних областях: Одеській (в 4,2 раза), Херсонській (в 12,6 раза), Запорізькій (в 6,8 раза). В той же ж час Закарпатська область використовує потенціал місцевих ресурсів поверхневого стоку на 2%, а Івано-Франківська – лише на 7%. Не менш ілюстративно виглядає і відношення об'єму використання підземних вод до експлуатаційних запасів. Величина цього показника (більше 100%) свідчить про повний відбір експлуатаційних ресурсів і використання для водопостачання статичних (вікових) запасів. Така ситуація найхарактерніша для Миколаївської області (водозабір становить 193% експлуатаційних запасів), Донецької (166%), Кіровоградської (149%), Дніпропетровської (148%) областей і т.д.

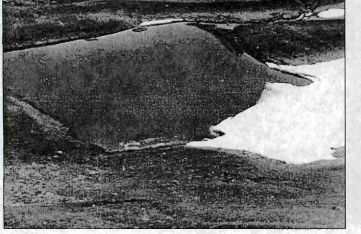
Тобто місцеві водні ресурси вже не зовсім достатні для водозабезпечення міст України. Ця проблема поки що не дуже гостра для міст західної та північної частини України з достатнім зволоженням, невисоким поширенням водомістких галузей промисловості (електроенергетики, хімічної промисловості, металургії). Але вже перетворилася в кризову ситуацію з водопостачанням для індустріального півдня і сходу, а особливо для міст, віддалених від головної водної артерії – р. Дніпра, розташованих у зоні недостатнього зволоження, з розвинутим комплексом водомістких галузей промисловості. Тому для цих міст здійснюється внутрішньобасейнове і міжбасейнове перекидання стоку.

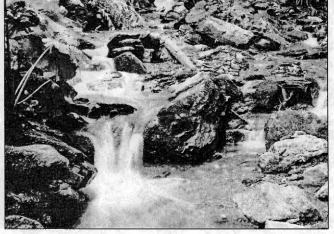
Навіть у більш-менш водозабезпечених областях сьогодні води вже не вистачає на розведення стоків. Так, за 1999 рік в Україні скинуто 7,2 км^3 стічних вод різного ступеня очистки і 0,24 км^3 зовсім не очищених стоків. Для підтримання гідрохімічної рівноваги в водних екосистемах ці стоки потрібно розводити в кратності від 1:1 до 1:10, а часом навіть і більше. Якщо порівняти цю цифру з загальним обсягом місцевого стоку (53 км^3, а в маловодні роки ще менше: 75% забезпеченості – 41,4 км^3, 95% забезпеченості – 20,7 км^3), то стає очевидною хіткість позиції потенціалу водозабезпечення народного господарства України.

Ще складніша ситуація з використанням підземних вод. У третині областей України має місце переексплуатація підземних вод, що спричинює формування депресійних воронок підземних вод, підтягування до них некондиційних забруднених вод четвертинних відкладів і високомінералізованих вод докрейдових відкладів, просідання грунту, виникнення зсувних і суфозійних явищ.

Згідно з матеріалами Держжитлокомунгоспу, сьогодні більше 240 міських поселень споживають воду, фізико-хімічне і бактеріальне забруднення якої перевищує допустимі норми.

У середньому за рік промислові підприємства України скидають 7,4 км^3 стічних вод, з яких 44% не відповідають санітарним нормам очистки, а комунальні підприємства – ще 3,7 км^3, з яких не відповідає 40%. Найвища частка забруднених стічних вод в їх загальному обсязі характерна для: Харківської (67%), Івано-Франківської

(44%), Сумської (37%), Дніпропетровської (30%), Луганської (27%) областей. Тобто основна частина забруднених стоків надходить з підприємств чорної металургії, хімічної і нафтохімічної промисловості, комунального господарства. З промисловими стічними водами на комунальні очисні споруди, які не розраховані на очистку промстоків, щорічно понад нормативи надходить 846 т заліза, 65 т міді, 43 т цинку, 27 т нікелю, 12 т хрому, 12 кг ртуті, 42 тис. т нітратів, 1,2 тис. т нафтопродуктів, 178 т жирів. В 141 місті і 35 селищах міського типу 650 тис. м^3/добу стічних вод очищаються лише на спорудах механічної очистки, а більше 370 тис. м^3 скидається взагалі без очищення. Ці стічні води відрізняються високим БПК, містять значну кількість завислих речовин, нафтопродуктів.

У зв'язку з прогресуючим забрудненням поверхневих і підземних вод особливої гостроти набуває питання господарсько-питного водопостачання. Критичний стан із водозабезпеченням населення питною водою нині оцінюється як такий, що загрожує національній безпеці держави і потребує кардинальної зміни.

Специфічною ознакою екологічного неблагополуччя водоресурсних джерел є загострення санітарно-гігієнічної та епідеміологічної ситуації, особливо на півдні країни. Унаслідок використання бактеріально забрудненої питної води щороку виникають спалахи захворювань на холеру, кишкові інфекції. Варто згадати і щорічні епідемії холери на півдні України (Миколаїв, Херсон), які теж пов'язані із забрудненням водного середовища. Проблема бактеріального забруднення останнім часом характерна не лише для поверхневих вод, але й для підземних.

Отже, якість очистки води залишає бажати кращого. У наш час в системах водопідготовки не видаляються до 35-60% пестицидів, фосфору, миш'яку, інших важких металів та їх солей; не до кінця з'ясовані механізми і наслідки впливу хлорорганічних похідних на організм людини. Діючі технології водоочистки і водопідготовки явно не задовільняють санітарно-гігієнічних вимог до якості води. Ми схильні вбачати дві причини цього нетитішного явища: прогресуюче забруднення водних джерел і технологічна відсталість споруд водопідготовки.

Необхідною умовою оптимізації водокористування є підвищення рівня екологічної безпеки функціонування водно-господарського комплексу. Висока насиченість території потенційно небезпечними виробництвами призводить до збільшення кількості аварійних та несанкціонованих скидів забруднених стоків у поверхневі водойми, що є джерелами комунального водопостачання. Основною причиною зростання аварійності є замортизованість обладнання та порушення правил його експлуатації. Замортизовано 26,4% комунальних каналізаційних мереж, в аварійному стані перебувають ще 13%. За даними Держкоммістобудування, 48% насосних агрегатів КНС замортизовано, 46% потребує повної заміни, тобто працює на межі виникнення аварійних ситуацій. Середньостатистична аварійність на кожній КНС сягає 3 одиниць на рік. Останнім часом сталися аварії на водопровідно-каналізаційних комплексах Харкова, Сум, Маріуполя, Сімферополя, Севастополя, Одеси, Миколаєва, Рівного, Калуша, Дніпропетровська, Ізюма, Первомайська. В результаті були забруднені річки: Дніпро, Сіверський Донець, Псло, Сейм, Південний Буг, Дністер, Інгулець, Саксагань, Устя та інші…

Сумна статистика, яка спонукає на найвищому рівні замислитись над завтрішньою апокаліптичною перспективою!

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук З. В., Мольчак Я.О., Хвесик М.А. Еколого-економічні основи водокористування в Україні. Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 364 с.

2. Коротун І.М., Коротун Л.К., Коротун С.І. Природні ресурси України. – Рівне, 2000. – 246 с.

3. Мольчак Я.А., Хвесик М.А. Экологизация водопользования в условиях реформирования экономики Украины. – Луцк: Вежа, 1995. – 460 с.

4. Основні показники використання вод і експлуатації водогосподарських об'єктів за 1990-2000 роки. – К.: Держводгосп України, 2000. – 295 с.

5. Паламарчук М. Водокористування в наших містах. // Водне господарство України. – 1998. – № 1-2. – С. 40-45.

6. Хільчевський В.К. Водопостачання і водовідведення. Гідроекологічні аспекти. – К.: ВІД «Київський університет», 1999. – 319 с.

7. Юрченко Л. Безпека питного водопостачання. // Водне господарство України. – 1998. – № 506. – С. 13-15.

В. ГЕТЬМАН,
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
м. Київ

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ:

ТУРИСТИЧНІ ОБРІЇ Й РЕАЛІЇ

Одним з шляхів нейтралізації негативу «сучасного» техногенного пресу на людину може бути її періодичне оздоровлення природними факторами, закладеними в такому виді активного відпочинку, як туризм, що є основною складовою рекреації. Соціально-економічна функція, пов'язана з відтворенням життєвої енергії людини, здійснюється рекреаційним ландшафтом. Найважливішою просторово-часовою особливістю останнього виступає складне переплетіння процесів природної ландшафтної самоорганізації та цілеспрямованого управління з боку людини на його території. До інших функцій рекреаційного ландшафту належать спортивно-оздоровча, науково-пізнавальна, освітньо-виховна, лікувально-оздоровча.

Рекреаційні природно-заповідні території в контексті розвитку туризму виконують компромісну функцію погодження інтересів туристів в активному відпочинку та природного ландшафту в збереженні його цілісності і первинності. Найбільш вдало ця філософська проблема суперечності між збереженням земного природного довкілля та його рекреаційним використанням для організованого масового відпочинку і туризму населення практично реалізується в *категоріях* національного природного і регіонального ландшафтного парків.

Національні парки організовуються на територіях мальовничих ландшафтів з унікальними об'єктами та явищами природи, що значною мірою задовольняли б культурно-естетичні потреби відвідувачів, сприяли їхньому оздоровленню і відпочинку, розширенню природознавчого світогляду. Природа на значній їх території залишається недоторканою і розвивається за своїми законами. Вони надають можливість відвідувачам через рекреацію (туризм) спостерігати та насолоджуватися чарівною неповторністю дикої природи.

Вважаю, що в заповідні куточки первинної природи (інакше – земні оази Божого раю) треба йти, як в Едемський сад, з чистою і відкритою душею. А такий дар Божий не всі мають, або ще не виховали в собі. Себто право на спілкування з заповідною природою заслужили люди високого інтелекту і моралі (вважай – творчі особистості). Приміром, щоб відвідати оперний театр, слухати класичну музику, потрібне, по-перше, бажання для духовного спілкування з високим мистецтвом і, по-друге, знання і розуміння музики.

Переконаний, у святі (сакральні) заповідні місця мусимо давати перепустку людям мудрим, а не просто розумним. Бо за словами першого українського Президента Науки В.І.Вернадського (походженням, до речі, з козацького роду), мудрість – то є розум плюс моральний імператив.

Людина моральна не зірве (а так спокусливо!), ідучи по стежині в заповіднику, пишно квітучу рослинку (борони, Боже, ще й червонокнижну!), не сполохне (а просто – замре!) сидячу на стеблині чи гілочці (а то й у гніздечку) пташину чи неймовірної краси махаона, сатира квіткового, богомола звичайного...

Прикладом свідомого ставлення до природи в екотуризмі можуть послугувати подорожі туристичними маршрутами Карпатського національного природного парку до озер Несамовите, Марічейка і, зрозуміло, на гору Говерла, здійснювані студентами Інституту туризму Федерації профспілок України під орудою проректора цього вузу С. І. Поповича. Все зовсім просто (і доволі мудро): на зворотній дорозі з Говерли студенти, вийнявши з рюкзаків поліетиленові пакети, збирають весь туристський «хлам», залишений на маршруті їх несвідомими попередниками.

Подібне шанобливе ставлення до природного ландшафту доводилось особисто бачити під час туристського круїзу Гірським Кримом (включаючи природно-заповідні місця) зі студентами Київського університету туризму, економіки і права. Консервні банки, все інше, що залишається після «туристської трапези», обпалюється на вогнищі, а потім прикопується. Мабуть, ліпше дотримуватись правила: там чисто, де не смітять. Тим паче, воно стосується і заповідних територій.

З цього приводу годиться згадати великого хіміка Д. І. Менделєєва. Він говорив, що в природі немає непотрібних, зайвих речей. Просто вони знаходяться не на своєму місці.

У додаток до вище сказаного треба зазначити, що у Страсбурзі у 1996 році було організовано колоквіум, метою якого виявилась розробка нового етичного кодексу з туризму (попередній Кодекс туризму у складі Хартії туризму був прийнятий у 1985 р. на І сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої організації туризму).

Моделлю збалансованого використання природних ресурсів, компромісним варіантом наближення дикої природи до сучасного «Homo gabilis» може стати екотуризм на рекреаційних територіях національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, ландшафтних заказників тощо.

Екотуризм виник порівняно недавно: в кінці 80-х – на початку 90-х рр. в Канаді, Австралії, Франції, набув особливого розвитку в національних парках США. З відомих ентузіастів екотуризму варто назвати австралійця Лесса Хіггінса, француза Домініка Субріні. Друкований орган екотуристів – журнал «ДжастГоу».

Навколо терміну «екотуризм» чи «екологічний туризм» в зацікавлених наукових колах сьогодні триває цілком зрозуміла (в силу його відносної молодості) дискусія. Так, професор Київського університету туризму, економіки і права М. М. Падун зауважує, що нарахував уже близько 20, а то й більше визначень цього поняття. В цьому контексті пропоную два погляди на проблему.

По – перше. При розгляді поняття «екотуризм» чи «екологічний туризм» треба виходити із суб'єкт-об'єктних відношень, тобто дивитися на нього у двох площинах: онтологічній та гносеологічній.

В онтологічному (від грець. онтос – буття) аспекті, що відображає реальну дійсність, пов'язану з туристичною діяльністю, в земному житті, де туризм виступає об'єктивною категорією (власне, як він трактується в Законі України «Про туризм»), треба говорити – екотуризм.

У гносеологічному (від грець. гносіос – пізнання) аспекті, що включає знання про туризм, розуміючи під екологічним туризмом певну галузь знань, або навчальний курс чи дисципліну, методологічно вірно вживати термін «екологічний туризм» (з включенням грецького «логос» – слово, вчення). Власне, тут йдеться про екологічний підхід до розуміння феномену туризму, маються на увазі екологічні знання про це явище (не скажете ж бо – екологічні туристи, бо це буде некоректно!).

Нині, в силу невизначеності та відсутності чітких орієнтирів у туристичній науці, «безпечніше» вживати термін «екотуризм» (без «логос») і, відповідно, похідні від нього (приміром, екотуристи).

По – друге. Зараз екологія, подібно як і філософія (колись натурфілософія) та релігія, стає загальною проблемою, наукою всіх наук, а то й суспільним світоглядом, формою мислення. На тлі загрозливого стану довкілля спонтанно відбувається тотальна екологізація матеріального (виробництво) і духовного (освіта, наука) суспільного життя. В найбільш загальному тлумаченні під екологізацією розуміється раціональне управління взаємодією природи й людини. Туризм як суспільне явище, відповідно, не може знаходитися осторонь від цих процесів.

Виходячи з останнього, в наведене трактування екотуризму вкладається загальне, збірне поняття, що інтегрує всі види туризму, орієнтовані передусім на збереження довкілля. Екотуризм виступає як означення, а не як загальна назва. Отже, ще раз підкреслимо, екотуризм – не окремий вид, а синтетична категорія, яка однаково відноситься до кожного окремого різновиду туризму.

Природа, що зберігається на заповідних територіях, має ще багато неусвідомлених людиною цінностей. Через неповноту та поверховість сучасних знань вони не можуть бути виявлені зараз. Багато що в нашому житті знаходиться за межами людського досвіду, тобто суть апріорне.

Одною з таких ще не до кінця усвідомлених суспільством цінностей є рекреаційна, що властива природно-заповідним територіям та об'єктам, зокрема, національним природним та регіональним ландшафтним паркам України. Вони повинні служити святій справі патріотичного виховання, особливо молоді, в дусі шанування рідної природи та історії.

Заслуговує уваги і прикладу підхід до цього питання в сусідній Польщі, де в Законі про охорону природи (1991) у частині, що стосується ландшафтних парків, говориться: «...землі та інша нерухомість, що знаходяться в межах ландшафтного парку, мають рекреаційне значення і служать для виховання молоді в дусі шанування рідної природи, культури та історії».

У світовій природоохоронній практиці розрізняють кілька моделей національних парків: північно-американська, швейцарська, англійська, африканська, японська.

У Північній Америці (зокрема у США) територія національних парків знаходиться у володінні держави та розділена на дві зони: заповідну (до 90%) і рекреаційну; відвідування парку платне – американська модель. З 50 національних парків США найбільш відомі: Єллоустонський («Країна чудес») – перший у світі (створений у 1872 р. декретом вісімнадцятого президента Улісса Гранта), «Великий каньйон Колорадо» (найглибший у світі каньйон – більше 1500 м), Йосемітський («Йосемітська долина» або «Незрівнянна долина» у Каліфорнії), «Еверглейдс» (із річкою, довжина якої 16 км при ширині місцями до 80 км і глибині всього 15 см) та інші.

Найбільшою строгістю заповідного режиму відзначається швейцарська модель, її можна порівняти з вітчизняними природними заповідниками. До неї належать альпійські парки Франції та Італії, більшість національних парків Фінляндії, «Баварський ліс» у Німеччині, «Гоге Тауерн» в Австрії. Інформаційні центри та центри для відвідування у таких парках розташовані тільки у вхідній частині, відвідування парку безкоштовне. Територія парків знаходиться у власності держави.

В англійській моделі національні парки можуть перебувати у державній або приватній власності. Переважають вторинні екосистеми з некорінними породами дерев. Пріоритет надається туристично-рекреаційній функції. До англійської моделі відносяться Гортобдаський та Кішкуншазький національні парки в Угорщині.

В африканській моделі важливою функцією парків є охорона дикої фауни, яка поєднується з вивченням поведінки (етології) тварин. Відвідування парку (сафарі), яке здійснюється у супроводі рейнджерів, платне. Територія знаходиться у державній власності.

Чого вартий хоча б національний парк «Серенгеті»! На мові місцевого племені масаїв «серенгеті» означає «безмежні» рівнини. І це справді так. Площа «Серенгеті» становить 1,5 млн. га. Знаходиться на півночі Танзанії біля найбільшого африканського озера Вікторія. Плоскогірний ландшафт савани (у перекладі з португальської – степ з деревами) – на висоті 1300-2200 м н.р.м. з окремими ізольованими горами. Одною з таких гір є найбільший у світі вулканічний кратер Нгоронгоро, виділений у 1959 р. із НП «Серенгеті» в окремий резерват «Кратер Нгоронгоро» площею 800 000 тис. га. Масштаби вражаючі. Не по наших українських мірках.

І «Серенгеті», і «Кратер Нгоронгоро» – це «держава для тварин». Ми у себе, в Україні, думаємо: де взяти 1 тис. га для одного ведмедя, чи 28 тис. га для популяції глухаря. А тут тобі ціле царство для тварин. Скільки їх тут, не перерахувати. Мабуть, легше сказати, які тут не живуть. І не лише Ернест Хемінгуей приїздив полювати на царя звірів... А так заманливо! Африканські велетні – слони, грації зоне творіння природи – зебри, а також носороги, гіпопотами, гепарди, жирафи, антилопи...

На весь світ відома книга «Серенгеті» не должен умереть» німецьких натуралістів батька Бернгарда і сина Міхаеля (на жаль, вже покійного, загинув в одній з експедицій в Серенгеті і похований на краю кратера Нгоронгоро) Гржимеків, що відіграли найбільшу, можна сказати видатну, роль для створення національного парку «Серенгеті».

Японська модель національного парку є комбінацією американської з орієнтацією на японські традиції, пріоритет надається сімейному відпочинку. На території парку можуть розташовуватися релігійні храми (синтоїзму). Держава поступово викуповує ділянки території парків у приватних власників.

В Україні, мабуть, треба формувати свою модель національного парку, яка могла б базуватися на трьох концептуальних субстанціях: природа – краса і унікальність природного ландшафту, історія – характерність та неповторність

історичного середовища, релігія сакральність, святість місцевих пам'яток архітектури, культових закладів (релігійних храмів).

Прототипом української моделі національного парку може стати невелика ділянка Центрального ботанічного саду ім. М.М. Гришка в Києві на Видубичах, де розміщуються один біля одного сад бузку, Видубицький та Іонівський монастирі.

У першій половині травня сірінгарій (сад бузку) повиться духмяним бузковим квітом, скочуючись вниз хвилями по корінному правому схилу Дніпра до золотавих маківок Видубицького монастиря.

Видубицький монастир заснований сином Ярослава Мудрого Всеволодом як князівська резиденція. Всесвітньовідома його культурна спадщина, зокрема, Михайлівський собор, зведений у 1070 – 1088 рр. Свято-Успенська трапезна церква та Георгіївський собор були побудовані на межі XVII-XVIII ст.ст. стародубським полковником М.Миклашевським. На кошти українського гетьмана Д.Апостола збудована дзвіниця (1727-1733) з розсипаними на голубому куполі, як по небу, золотими зірками.

Урочище Видубичі – свята земля, де ступали своїми ногами Данило Галицький, Володимир Мономах, Василько Теребовлянський, Тарас Шевченко (Тарас Григорович замальовував у 1844 р. Видубицький монастир для своєї «Мальовничої України»).

Іонівський монастир із Свято-Троїцькою церквою знаходиться, власне, на заповідній території Центрального ботсаду. Парафіяни цього монастиря, відвідуючи церкву, мають можливість одночасно спілкуватися з відносно облаштованим культурним ландшафтом погорбованого правобережжя Дніпра. Неподалік знаходяться відомі Звіринецькі печери, які також мають неабияку рекреаційно-експурсійну цінність. Вони відвідуються віруючими, в основному, з участю місцевих церковнослужителів.

Сьогодні більшість вітчизняних національних парків поки що обмежуються популяризацією еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, просвітницько-краєзнавчої роботи та деякими іншими екотуристичними функціями.

У Карпатах, другому в Україні (після Криму) за рекреаційним потенціалом (33%) та доходами від рекреації (22%) регіоні, створено і функціонує 7 національних природних парків.

в нашій країні: 45 біологічних видів (33 рослини, 12 наземних тварин) занесено до Червоної книги України. До речі, червонокнижні рослини й тварини не повинні бути предметом національної гордості, а, навпаки, пересторогою того, щоб вони – «червонокнижники» – не стали надмогильними плитами в природно-заповідній справі.

Виняткову привабливість гірським ландшафтним місцевостям надають річкові долини з їх водними потоками. Цікавими елементами скульптурного (тобто утвореного зовнішніми, екзогенними процесами) рельєфу території парку є розміщені на гірських схилах яри, або звори, а також реліктові давньольодовикові форми – двоступінчасті кари у вигляді циркоподібних впадин з плоским дном (нижні і верхні котли, чи «кітли»), гострі міжкарові гребені, перемички, або карлінги, що сформувались на місці стійких до екзарації (руйнування льодом) порід при контакті з плейстоценовими гірсько-долинними льодовиками. Класичними карлінгами в Карпатському національному природному парку (і загалом в Українських Карпатах) можна вважати Великі і Малі Кізли, вид на які чудово відкривається з оглядового майданчика на схилі гори Данціш і розміщеної по сусідству гори Пожижевської (де знаходиться біостаціонар Інституту ботаніки НАН України).

Основною водною артерією парку є р. Прут, який перетинає його на відстані 51 км. Він бере початок на схилах Говерли (висота 1750 м н.р.м.), витікаючи з невеликого болітця на стінці верхнього льодовикового кару (цирку) у вигляді кількох струмків, що утворюють водоспад «Гук». Протікаючи далі по території національного парку, через масивні і тверді ямненські пісковики палеогенового (конкретніше – палеоцен, близько 60 млн. років тому) віку, Прут утворює в багатьох місцях ще низку привабливих водоспадів і порогів. Найвідомішій з них – водоспад «Пробій» у м. Яремче, біля якого завжди людно й гамірно. Цей мальовничий куточок природи в одноіменному урочищі вабить до себе каскадом водоспадів. В минулому висота водоспаду становила близько 20 м, зараз – 8 м.

Сприятливі кліматичні умови (комфортний відпочинковий період становить 105 днів), багате біотичне і ландшафтне різноманіття, наявність пам'яток історико-культурної спадщини (архітектурних, сакральних) створюють потенційні можливості для розвитку в національному парку всіх видів рекреації, особливо екотуризму. Свідченням цьому є порівняно розвинута (успадкована від радянських часів) в парку структура стаціонарних закладів рекреації, де одночасно може відпочивати й оздоровлюватись близько 5 тис. чоловік (щорічно понад 25 тис. чоловік).

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК

Карпатський національний природний парк – перший в Україні, створений згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1980 р. з метою збереження унікальних для Центральної Європи гірських природних ландшафтів. Знаходиться на території Верховинського і Надвірнянського районів Івано-Франківської області. Площа парку 50 303 га, протяжність з північного заходу на південний схід становить 55 км, ширина – 20 км.

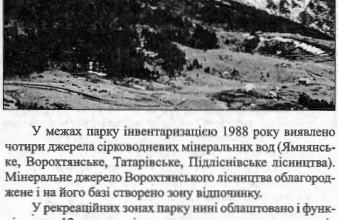
Природа Карпатського національного парку казково багата і різноманітна: з кришталево чистим повітрям і джерельними водами річок, унікальними пейзажами та красивими ландшафтів, найвищою вершиною України г. Говерлою (2061 м). Природна, історична, духовна цінність гори Говерла ще несповна усвідомлена суспільством. Такої концентрації рідкісного біотичного різноманіття немає ніде

На території парку функціонує близько 30 рекреаційно-туристичних закладів, зокрема: 9 санаторіїв – «Водоспад», «Прикарпаття», «Прикарпатський», санаторій-профілакторій «Яремче» та дитячий санаторій «Сніжинка» в м. Яремче, «Гірське повітря» і «Смерічка» в смт. Ворохта, «Кремінці» МВС України та обласний дитячий санаторій «Прут» в с. Татарів; ЛОК «Гуцульщина» в м. Яремче, навчально-спортивні бази «Україна», «Авангард» і «Заросляк» та спортивно-оздоровчий табір «Глобус» КПІ в смт. Ворохта, база відпочинку «Карпати» і «Легенда», дитяча турбаза «Прут» в м. Яремче та ін.

Особливою популярністю серед відпочиваючих та екотуристів користується база відпочинку «Карпати» в Яремчі, де пропонується широкий асортимент рекреаційних послуг: водолікарня, басейн, тенісний корт, тренажерний зал тощо.

Заслуговують на увагу в Карпатському НПП з більш як 20-и створених місць і зон відпочинку такі: «Воротищі», «Закуток» (Підлісківське лісництво), «Женець» (Женецьке лісництво), «Ребровач», «Трамплін» (Татарівське лісництво), «Говерла», «Вагончик» (Ворохтянське лісництво), «Гострий грунь» (Вороненківське лісництво), «Карпатський дивосвіт» (Яблунецьке лісництво) .

Одним з найкращих місць відпочинку є «Воротищі» площею 15 га, що знаходиться в селі Микуличин. За часів князювання Данила Галицького в цьому районі була розміщена сторожова вежа восводи Микули. Рекреаційна зона «Воротищі» спланована за принципом розміщення і будівництва сторожових постів тих часів. Вона поділена на дві підзони: перша – історично-інформаційна з відповідним павільйоном, друга – рекреаційно-розважальна з колибою, джерелом цілющої води, художньо обладнаними місцями для відпочинку.

У межах парку інвентаризацією 1988 року виявлено чотири джерела сірководневих мінеральних вод (Ямнянське, Ворохтянське, Татарівське, Підлісківське лісництва). Мінеральне джерело Ворохтянського лісництва облагороджене і на його базі створено зону відпочинку.

У рекреаційних зонах парку нині облаштовано і функціонують 12 науково-пізнавальних туристських маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок загальною протяжністю 400 км (з них 110 км – марковані). Популярними в межах парку є маршрути на о. Несамовите, г. Маковицю, г. Хом'як і, звичайно, на Говерлу.

Професійно підготовлені екотуристи взимку можуть скористатися гірськолижними трасами: гірського слалому в Татарівському та біатлонною – в Яблунецькому лісництвах парку, водники в теплий період – трасою водного слалому (2 км) та водно-спортивною (довжина 30 км) по р. Прут.

Природні умови парку сприятливі для розвитку гірськолижного спорту. У Ворохті щороку відбуваються міжнародні змагання зі стрибків із трампліна на «Кубок Карпат», змагання на першість України з біатлону, лижних гонок і двоборства.

Щорічно Карпатський НПП відвідують численні групи екотуристів, в 2000 році в парку побувало 42 тис. відвідувачів, в 2001 р. – 70 тис. Грошові надходження від наданих рекреаційних послуг за 2001 рік становлять 8 822 грн. За всю історію парку «піковим» був 1988 рік, коли в парку побувало 1млн. туристів. Особливо проблематичними є питання, пов'язані зі сходженнями на гору Говерла і зумовлені ними рекреаційні навантаження. Так, у тому ж «піковому» 1988 р. на Говерлу піднялося до 30 тис. туристів, а в День незалежності, 24 серпня, на «українську Фудзіяму» сходить до 2-3 тис. чоловік.

Зрозуміло, що за символічної плати (в межах одної гривні) за відвідування парку не можна розраховувати на великі кошти, які можна було б використати на відповідне облаштування Говерлянського туристичного маршруту. Але за належної організації та супроводження груп екотуристів працівниками парку (рейнджерами) можна уникнути антропогенного пресу. А облаштувати маршрут треба, можливо, у вигляді ландшафтно-маршрутних коридорів (малими архітектурними формами, кіосками, баками для збирання сміття тощо).

Пропонуємо описи еколого-освітніх екскурсійних стежок Карпатського НПП (з використанням текстів науковців і фахівців парку). Маршрути стежок промарковані та облаштовані малими архітектурними формами.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ «СТЕЖКА ДОВБУША»

Довжина маршруту – 4 км. Тривалість переходу – 4 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 570 м, кінець точки – 800 м.

Еколого-освітня стежка «Стежка Довбуша» створена в овіяних легендами місцях, пов'язаних з іменами карпатських опришків Олекси Довбуша, Баюрака, Орфенюка, що діяли тут у 1738-1754 роках. Маршрут починається в заповідному урочищі «Дрибка» Ямнянського лісництва, неподалік від «Каменя Довбуша», пролягає поміж скелями і виходить на хребет Горган Запрутський.

Місцевість відноситься до ландшафтної області Зовнішніх Карпат. Розташована на правобережжі р. Прут. Розповсюджені тут ямненські пісковики звужують долину і зумовлюють круті схили. Звідси відкривається мальовничий вид на каньйон Пруту та на присілок Ямна. Стежка проходить мішаним лісом. Основними лісоутворюючими породами є бук лісовий, смерека, ялиця біла. З правого боку зустрічається унікальне зростання граба звичайного. Це верхня межа ареалу граба – 500 м н.р.м. По стежці зліва і справа видніються кущі малини, ожини, а в кінці маршруту – поширена чорниця. Лінія маршруту перетинає відкриті поляни, грибні та ягідні місця.

Багатий та різноманітний світ тварин. Тут можна побачити яшірку прудку та живородячу, гадюку звичайну. Із птахів зустрічаються дятел строкатий, жовна, сойка, шишкар сосновий, рябчик. Із ссавців поширені козуля, кабан, лисиця, борсук, тхір.

Гризуни представлені зайцем-русаком, білкою карпатською, сонями: горішниковою і лісовою, мишею жовтогорлою, полівкою сніговою.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «НА ЯВІРНИК»

Довжина стежки – 4250 м. Тривалість переходу – 4 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 650м, кінець точки – 1221 м.

Стежка знаходиться в Женецькому лісництві. Звиваючись серпантином, охоплює природні комплекси з різноманітними ландшафтами лісового і субальпійського поясів. Починається маршрут біля контори Женецького лісництва. В нижній частині він проходить по схилах обвально-осипного зносу як скульптурної форми гравітаційного типу рельєфу. Крутизна в деяких місцях досягає 50-60°. Схили

вкриті брилами, щебенем, валунами. Весь подальший маршрут пролягає по схилах інтенсивного площинного змиву. Серед дрібних форм рельєфу переважають яри (звори), промивини, обвали та зсуви. Хребет та вершина, на яку виходить стежка, мають округлу форму. Часто розповсюджені тут кам'яні розсипи (куруми) як форми гольцевої морфоскульптури, що формується в процесі морозного вивітрювання..

Враховуючи певні кліматичні показники, на даній території виділено три термічні зони: помірну (650-850 м н.р.м.), прохолодну (850-1200 м н.р.м.) та холодну (до вершини Круглоявірника – 1221,6 м н.р.м.) Довірившись стежці, потрапляємо в смереково-березовий ліс з домішком сосни звичайної реліктової. На відстані 600 м від початку маршруту насадження переходять у смереково-ялиново-соснові праліс, середній вік насаджень якого 130 років. Лісовий масив у середній частині маршруту (до 2100 м від початку) представлений природно відновленим 140-літнім буково-ялицево-смерековим лісом з елементами пралісу. Досягнувши висоти 1220 м н.р.м., стежка виводить на приполонинну лісову луку Явірник, загальна площа якої 9,2 га. Трав'яне покриття представлене наступною субальпійською рослинністю: костриця, арнікою гірською, билинцем комарниковим. З представників тваринного світу тут можна побачити саламандру плямисту та жабу трав'яну. З птахів – сойку, горіхівку, різновиди синиць, дроздів, вівчариків, малинівку. З ссавців – білку звичайну, лисицю; сліди парнокопитних: свині дикої, козулі, оленя благородного. На полонині Круглоявірник з птахів запримічуємо канюка, тинівку лісову, сорокопуда.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «НА ГОРУ ХОМ'ЯК»

Довжина стежки – 5350 м. Тривалість переходу – 3 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 650 м, кінець точки – 1350 м.

Еколого-освітня стежка починається біля контори Женецького лісництва і веде по території рекреаційної і заповідної зон, охоплюючи природні ландшафти з багатим рослинним покривом лісового поясу, криволісся та кам'янисті розсипи однієї з найвищих вершин Горган – г. Хом'як (1545 м н.р.м.). Під час маршруту спостерігаються три різні екотопи. Більша частина стежки (3 км) проходить по високій заплаві р. Женець. У водоймах, що примикають до половини стежки, з земноводних зустрічаються карпатський та альпійський тритони. Типовими птахами гірських потоків є плиска гірська та оляпка. Звірина представлена хижаками, які живляться дрібними представниками водної фауни. Це – видра річкова, норка європейська, горностай. У буковому лісі зустрічається червонокнижний вид карпатської фауни – саламандра плямиста. Птахи представлені сойкою, зеленим дятлом, горіхівкою, дроздами: співочим та горобиником. Із звірини надибуємо оленя благородного, козулю, куницю лісову, білку карпатську, соню горішникову, норицю руду. Полонина Хом'як – наступний етап маршруту. З плазунів тут можна зустріти ящірку живородячу. Серед птахів найбільш представлені крук, дрізд, глухар.

Більшу частину маршруту нас супроводжує буково-ялицево-смерековий ліс з поодинокими деревами явора, берези. Закінчується маршрут виходом на вершину г. Хом'як через зарості жерепу. Відокремлене розташування і значна висота вершини Хом'як дають можливість спостерігати красивиди із значною глибиною перспективи. Найближче, на півночі, бачимо хребет Явірник, Синячку, на північному заході – вершину г. Синяк, на сході – хребет Ліснів, за ним – хребет Рокити з Лисиною Космацькою. На південь проглядаються чорногірські вершини – Петрос і Говерла, на південному сході – ворохтянська Магура.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «ПРИПІР – ЗАРОСЛЯК»

Довжина – 2000 м. Тривалість переходу – 1 год. Висота над рівне моря: початок точки – 1155 м, кінець точки – 1300 м.

Еколого-освітня стежка починається на правому березі потоку Припір на відстані 80 м від його впадання в р. Прут. Маршрут проходить по території Говерлянського заповідного лісництва і охоплює природні комплекси лісового поясу. Середній похил стежки складає 75°.

Від початкової точки на промінку 650 м простежуються відслонення флішевих (осадового походження) порід з переважанням пісковиків, далі – пісковиків з горизонтами червоних аргілітів і пакетами мергелів.

Стежка прокладена в поясі чистих смерекових лісів, видовий склад яких представлений смерекою, до якої поодиноко домішується ялиця біла, а на висоті 1000 м н.р.м. – зустрічається бук лісовий. По структурі смерекові ліси представляють один ярус, висотою 25-30 м. Висота 100-річних дерев – 27-30 м, а діаметр – 36-40 см. В підліску поодиноко зростає бузина червона, малина, горобина звичайна. Значно розвинутий моховий покрив, в якому панівне місце займає зозулин льон та дикраном, а в понижених місцях – різні види сфагнуму. Трав'яний покрив бідний, представлений квасеницею звичайною, нечуй-вітром заячорунним, сольданеллою карпатською.

На стежці можна побачити саламандру плямисту, тритонів (карпатського та альпійського), ящірку живородячу, дятлів (трьохпалого та чорного), горіхівку, синиць (довгохвосту, гаївку), сову довгохвосту, мишу жовтогорлу, а також сліди перебування кабана та оленя благородного.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «ДО ОЗЕРА НЕСАМОВИТЕ»

Довжина стежки – 6000 м. Тривалість переходу – 2,5 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 1250 м, кінець точки – 1750 м.

Стежка починається біля спортивної бази «Заросляк». Прямуючи на південь, проходимо містком через ріку Прут і потрапляємо на північно-східний хребет Пожижевської. Справа – будиночки стаціонару Інституту екології Карпат НАН України. Тут можна ознайомитися з гербарієм рослин Чорногори. В напрямку на південний захід мандруємо крізь гірсько-соснове криволісся і зарослі вільхи зеленої стежкою, яка веде на так звану «австрійську дорогу» між вершинами Пожижевська і Данцеж. Огинаючи схили вершин Пожижевської і Данцеж, виходимо на оглядовий майданчик, звідки прекрасний вид на Великі та Малі Кізли. Це так звані карлінги – перемички між карами або цирками кріслоподібної форми, в яких залягали давні льодовики. На верхній межі лісу (1400 м н.р.м.) серед заростей сосняку знаходиться єдине в Українських Карпатах місцезростання рідкісного бореального виду – ліннеї північної.

Серед полонинського різнотрав'я зустрічаються фіалка відхилена, арніка гірська, дзвоники карпатські, шафран Гейфеля, сон білий. Неподалік, серед полонинських лук, смерекового рідколісся та криволісся, закладено моніторингову ділянку площею близько 100 га. З полонини стежка завертає у масові угруповання чагарників, серед яких зростає карпато-балканський ендем – рододендрон східнокарпатський. У верхів'ї потоку Орендарчик маршрут проходить через зарості сосни гірської та вільхи зеленої і приводить до озера Безіменного, що під Данцежем. Звідси у напрямі на південний схід крокуємо до унікальної пам'ятки природи – озера Несамовитого, розташованого у льодовиковому карі на північному схилі гори Туркул на висоті 1750 м н.р.м. Площа озера 0,3 га, глибина – до двох метрів. З вершини кару стежка спускається в долину потоку Несамовитого. Далі урочищами Малі та Великі Кізли по верхній межі лісу вона повертає до біостаціонару на Пожижевській.

Завдяки переходу від лісового поясу до субальпійського тут можна зустріти як лісових, так і високогірних лучних представників тваринного світу, серед яких: ведмідь бурий, рись, куниця лісова, кабан, олень благородний. З птахів відмічені боривітер звичайний, сапсан, глухар, тинівка лісова та альпійська, дрозди білозобий та чорний. Плазуни представлені гадюкою та яščіркою живородячою. З земноводних зустрічаються жаба трав'яна, саламандра плямиста та карпатський і альпійський тритони.

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «НА ГОРУ ГОВЕРЛА»

Довжина стежки – 10,5 км. Тривалість переходу – 5 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 950 м, кінець точки – 2061 м.

Маршрут починається від контрольно-пропускного пункту Говерлянського заповідного лісництва в Завоєлі і проходить по широкій лісовій дорозі вздовж долини р. Прут, яка поступово звужується. Річище крутими схилами підходить до дороги. Майже всі ліси тут – середньовікові насадження смереки, рідше – ялиці. Поодиноко зустрічаються бук, явір. Такі міцні ліси супроводжують нас до висоти 1100 м н.р.м. У заплаві р. Прут поширені сірівільшанники. В урочищі Форешанка долина Пруту розширюється. З правого боку знаходиться форельне господарство Ворохтянського держлісгоспу. Проходячи далі по долині, дорога заглиблюється в середньовіковий смерековий ліс. Зліва від дороги, крізь стіну лісу, видно будиночки географічного факультету Львівського національного університету. Дорога все крутіше піднімається догори і виходить до навчально-спортивної бази «Заросляк», від якої прямує через типовий смерековий праліс. Вік окремих дерев тут – 200-300 років, висота – 30 метрів.

Далі ліс рідшає, підходимо до його верхньої межі (1400-1450 м н.р.м.) Присполонинські ліси, зазначимо, приймаючи на себе сильні вітри, снігові лавини, є своєрідним форпостом нижчерозміщених. Через це вони заслуговують всесторонньої охорони та відновлення... Зліва вікриваться вид на велику долину, де бере свій початок ріка Прут. Витікаючи із невеликого болітця і стікаючи по стінці верхнього кару кількома струмками, Прут утворює водоспад «Гук».

З висоти 1800 м н.р.м. починаються альпійські луки. Звідси відкривається велична панорама Карпат. На північ і північний захід видно хребти Горган з їх вершинами: Сивуля, Довбушанка, Хом'як, Синяк. На південний схід від Говерли простягнувся хребет Чорногори, з півдня – пролягла долина Білої Тиси, а з заходу видніється купол Петроса (2020 м н.р.м.).

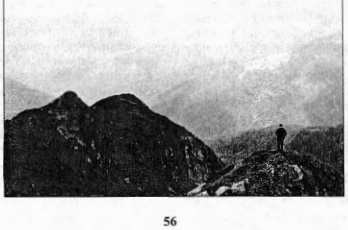
ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ СТЕЖКА «ДО ОЗЕРА МАРІЧЕЙКА»

Довжина – 10850 м. Тривалість переходу – 4,5 год. Висота над рівнем моря: початок точки – 950 м, кінець точки – 1510 м.

Еколого-освітня стежка до озера Марічейка – одна з найцікавіших не тільки на території Карпатського НПП, але й у всіх Карпатах. Вона охоплює природні комплекси з різноманітними ландшафтами і багатим рослинним покривом лісового і субальпійського поясів. Стежка починається біля контори Високогірного лісництва, проходить по південних схилах Чорногірського хребта. На всій протяжності маршруту можна виділити два основні відрізки: ріка Погорілець – полонина Шешурська з 10 видовими точками (ВТ) та полонина Шешурська – озеро Марічейка (6 ВТ).

У геоморфологічному плані стежка розташована в середньогірному сильнорозчленованому районі з реліктами поверхонь вирівнювання та, частково, з слідами давнього зледеніння. Серед дрібних флювіальних, гравітаційних та льодовикових форм вздовж маршруту переважають яри, промивини, осипи, обвали, зсуви, карові озера, моренні гряди тощо.

Більша частина (7900 м) стежки проходить по долині р. Погорілець. Вона є притокою р. Чорний Черемош. Цікавим геоморфологічним об'єктом Чорногори є озеро Марічейка, яке розташоване на висоті 1510 м н.р.м на південно-східних схилах гори Шурин-Гропа (1772 м). Знаходиться воно серед смерекового лісу у великому цирку нівації (утвореному руйнівною роботою снігу при морозному вивітрюванні). Площа водного дзеркала – понад 0,7 га . Це одне з найбільших за площею високогірних озер Карпат. Глибина його не перевищує 0,8 м. Вода в озеро поступає з багаточисельних джерел, що виходять біля підніжжя південно-східного схилу. Поблизу озера, на торфовому болоті, зростають рідкісні журавлина дрібноплідна та болотна.

У межах маршруту стежки виділяють два висотні пояси: пояс чистих смерекових лісів, який піднімається до висоти 1500 м н.р.м, та субальпійський пояс, що знаходиться на висотах до 1800 м н.р.м. Зарослі вільхи сірої зустрічаються майже на всій протяжності стежки в долині р. Погорілець, переходячи в чисті смерекові насадження по обох берегах уверх по схилах долини.

Починаючи з висот 1250-1300 м, зарості вільхи сірої поступаються чистим смеречинам аж до полонини Шешурська. Пануюче поширення в смерекових лісах мають такі види рослин: квасениця, чорниця, шафран Гейфеля, папороть Лінне та інші. Сіровільхові ліси зустрічаються фрагментарно на високій заплаві р. Погорілець. Чагарники практично відсутні. На відстані 7900 м від початку маршруту (на висоті 1350 м) смерекові ліси переходять у субальпійку, яка характерна для полонини Шешурська. Це – вторинні луки, переважно порослі щавлем карпатським, звіробоєм плямистим. Рослини, занесені до Червоної книги України, представлені арнікою гірською, сольданеллою карпатською, майже всіма видами тирличу.

Вище верхньої межі лісу багато рідкісних ендемічних та реліктових видів. Це – рододендрон Кочі, сон білий, родіола рожева, дріада восьмипелюсткова, наскельниця лежача, первоцвіт дрібний.

Тваринний світ Чорногорського масиву має специфічний комплекс бореально-тайгових і гірських видів хребетних, які не зустрічаються на прилеглих територіях. Тут можна зустріти аборигена карпатських гір – ведмедя бурого, який вже став реліктовим видом. Такими ж видами є саламандра плямиста та горіхівка. До ендемічних відносять: глухар (глушець) карпатський, тритон карпатський, білка карпатська, дятел білоспинний, повзика снігова. В лісовому поясі можна натрапити на оленя благородного, козулю європейську, кабана дикого, лисицю, вовка, зайця-русака. В р. Погорілець водяться форель, гольян, голець.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ГУЦУЛЬЩИНА»

Указом Президента України від 14.05.2002 р. започатковано створення національного природного парку «Гуцульщина» на площі 32271 га з метою збереження, відтворення та раціонального використання природних комплексів Покутських Карпат. Якщо Карпатський національний парк перший, то НПП «Гуцульщина» – останній із створених в Україні. Знаходиться новостворений національний парк в Косівському районі Івано-Франківської області.

Косівщина відома в усьому світі мальовничими гірськими краєвидами, традиційними художніми промислами, запальними піснями і танцями та, звичайно, як бувало з давніх-давен, щедрістю й гостинністю тутешніх жителів. Це осередок самобутніх звичаїв, побуту і культури гуцулів, їх декоративно-прикладного мистецтва. Бажаючих відвідати мальовничий гуцульський край, помилуватися красою Косова та його околиць, ознайомитися з історією краю, пам'ятками культури та архітектури в наш час не меншає.

У Покутських Карпатах гірські хребти, як правило, мають широкі гребені і віднасно похилі схили, міжгірні долини широкі, що сприяє їх доступності і зручності в рекреаційному освоєнні. Правда, є кам'яні розсипи (справжні кам'яні поля), стрімкі урвисті скелі «греготи» (так їх називає місцеве населення) – форми гольцевого скульптурного рельєфу. І все це – у мальовничих Космацьких Греготах.

Особливу рекреаційну цінність Косівщини становлять смерекові праліси, добре збережені діброви, джерела мінеральних вод. Для водних видів відпочинку і спорту користується великою популярністю р. Черемош та інші малі річки району. На околиці Косова і села Шешор (має статус курортного) функціонують гірськолижні траси з підйомниками.

Унікальним куточком НПП «Гуцульщина» є урочище Лебедин, що в Яблунівському лісництві. Тут представлений оригінальний гірський ландшафт з різними типами рослинності, рідкісне заростаюче озеро. В урочищі виявлено дев'ять видів червонокнижних рослин, зокрема белладонна звичайна, любка дволиста, билинець комариний, коручка пурпурова.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ВИЖНИЦЬКИЙ»

Національний природний парк «Вижницький» створений 30 серпня 1995 року згідно Указу Президента України на території Вижницького району Чернівецької області. Парк знаходиться у межиріччі оспіваного та оповитого легендами Черемошу і менш відомого, зовні неповторного Сірету. Це найменший за площею (7 928,4 га) в Українських Карпатах національний парк – протяжністю з північного заходу на південний схід трохи більше 20 км при максимальній ширині всього 7 км.

НПП «Вижницький» охоплює невисокі гірські пасма Зовнішніх Карпат (Болотів, чи Волотів, Курики, Бозна, Смидоватий, Берізка, Биньків), які, здається, хвилями накочуються на горбисту рівнину передгір'я. За геоморфологічною будовою територію парку можна розділити на дві приблизно рівні частини: східну і західну. Західна, черемоська частина, в басейні Великої і Малої Виженки, більш ерозійно розчленована. Там переважають стрімкі схилові ландшафтні місцевості з геологічними відслоненнями, мальовничими скелями, численними водоспадами, тіснинами.

Для науково-пізнавального та спелеоекотуризму особливий інтерес становлять унікальні геоморфологічні пам'ятки природи – печера Довбуша в гребеневій частині пасма Берізка та десятиметровий кам'яний міст у районі Протятого каміння, в Соколиній скелі.

Територія національного парку багата цілющими мінеральними водами. В урочищі Лужки, що в річковій долині Виженки, на правому корінному її схилі, знаходиться рідкісне, одне з трьох в Європі щодо хімічного складу (сульфатно-алюмінієво-залізистої) джерело мінеральної води. Саме джерело є гідрологічною пам'яткою природи, але чомусь тільки місцевого значення. При низькій мінералізації 0,3-0,6 г/л вода джерела містить понад 20 терапевтично активних іонів різних мікроелементів (кобальт, нікель, марганець). Ще за австрійської доби цією водою лікували хвороби шлунково-кишкового тракту, гемофілію. При її вживанні різко підвищується апетит і поліпшується обмін речовин в організмі. Але вона не придатна для промислового розливу у пляшки, тому що втрачає лікувальні властивості протягом 2-4 годин. Адміністрація парку планує обладнати джерело бюветами.

Другою гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення є джерело «Черешенька», зобов'язання щодо забезпечення режиму охорони та збереження якого взяла на себе Черешеньська сільрада. На базі цього джерела, обладнаного дерев'яним зрубом, у 80-х роках минулого століття розпочалось будівництво санаторію-профілакторію, яке з фінансових причин було призупинене. З давніх часів вода (ропа, мінералізація 272 г/л) використовувалась місцевим населенням для випарювання харчової солі.

Останніми роками виявлено два джерела лікувально-столових вод типу «Нафтуся» (с. Виженка та урочище Малинешний на березі р. Черемош в десяти метрах від кордону національного парку), одне з яких використовується для промислового розливу вод у пляшки під назвою «Дзяна».

НПП «Вижницький» відзначається багатством ендемічних видів рослин і тварин на незначній за площею території. Так, у Карпатах відомо лише два місця зростання надбородника безлистого і обидва вони знаходяться на території національного парку. Парк – єдине місце в Україні, де ростуть папороті шипувата, списоподібна та Брауна. На 80% лісистої території парку найбільші площі займають ялицево-букові та буково-ялицеві ліси з фрагментами пралісів. Узимку недалеко від селища Берегомет деколи знаходять сліди ведмедя.

Територія національного парку та суміжжя має значну історико-культурну цінність. Так, у селі Виженка знаходиться дерев'яна церква святого Івана Сучавського 1792 р., в Берегометі – Миколаївська церква 1786 р., а Вижницька синагога є відомою хасидською святинею в Україні. В цей чарівний край приїжджали відпочивати Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Марко Черемшина. Саме тут, серед казкової природи, в селі Рівня, що на околиці Вижниці, народився наш «український соловейко» Назарій Яремчук. Звідси, з Вижниці, вийшов у широкий світ славнозвісний вокально-інструментальний ансамбль «Смерічка», в якому разом з Назарієм співали Василь Зінкевич та Софія Ротару.

З рекреаційних закладів парку треба назвати туристський комплекс (турбаза) «Черемош» в м. Вижниця на 400 ліжко-місць, будинок матері та дитини (пансіонат) «Зелені пагорби» в селі Виженка на 260 ліжко-місць, ресторан «Гірська казка» і туристичний притулок «Німчич» (50 місць) на однойменному перевалі, будинок відпочинку «Краб» Одеського порт-лайнерства на 50 ліжко-місць в урочищі Лужки поблизу села Виженка (Вижницьке лісництво).

НПП «Вижницький» перспективний для розвитку піших, мисливського, велосипедного, кінного, а також сільського екотуризму. По території парку та суміжжі прокладені піші спортивно-оздоровчі, науково-пізнавальні екотуристичні маршрути.

Маршрут «По пасму Волотів» проходить по першому пасму Покутсько-Буковинських Карпат, зокрема: с. Виженка – гора Кругла – гора Виженка – гора Кам'яна – полонина Волотів – селище Берегомет. Протяжність маршруту 17 км, тривалість 7-9 годин з чотирма привалами. Розрахований на всі категорії відвідувачів і всі пори року.

Маршрут «Кам'яне кільце парку» прокладено по геоморфологічних пам'ятках парку: перевал Німчич – пасмо Берізка – скеля Соколиний камінь – скелі Протяте каміння – водоспади і кам'яні ворота р. Виженки – скелі урочища Лужки – с. Виженка. Протяжність маршруту 15 км, тривалість 7-9 годин з чотирма привалами. Розрахований на всі категорії відвідувачів і всі пори року.

Маршрут передбачає також радіальний вихід (відгалуження) від Соколиного каміння в долину потоку Смугарів з відвідуванням ландшафтного заказника «Буковинські водоспади».

Ужанський національний природний парк створений

УЖАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК

27 вересня 1999 р. на площі 39 159,3 га. Знаходиться в Закарпатській області на території Великоберезнянського району. Свою історію цей природоохоронний об'єкт починає ще з часів Австро-Угорщини, коли в 1912 році тут був організований один з перших в Карпатах резерват «Стужиця». Резерват був основою для створення одноіменних наступних заповідних об'єктів – ландшафтного заказника (1974 р.) та регіонального ландшафтного парку (1998 р.).

Сьогодні Ужанський НПП є складовою частиною першого і найбільшого в Європі трилатерального біосферного резервату «Східні Карпати». На території парку збереглись високопродуктивні яворові бучини, буково-ялицеві ліси та праліси; знаходяться дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури; функціонують 2 бази відпочинку, пансіонат «Едельвейс», 2 гірсько-лижні бази (зокрема «Красія» поблизу с. Кострино), турбаза «Дубовий гай» (40 ліжко-місць), туристський притулок «Явірник» (25 ліжко-місць). В зимовий період на схилах гори Красива або Красія (1036 м н.р.м.) з боку с. Вишка екотуристи користуються 3 крісельними підйомниками.

У національному парку малими архітектурними формами обладнані місця відпочинку в урочищах Горбок і Пасіки (Пороги) Костринського лісництва, а також облаштовані окремі піші науково-пізнавальні туристичні маршрути. Наводимо опис найбільш відвідуваних (і популярних) туристичних маршрутів.

МАРШРУТ «ЧОРНІ МЛАКИ» (протяжність 14 км)

Розпочинається з села Княгиня, розташованого в гірській долині за 15 км від Великого Березного. Відразу за селом дорога звертає вліво і піднімається вгору, звідки відкривається краєвид на гірський хребет Стінка і гору Княгиниця. На узліссі обіч стежки знаходиться джерело, біля якого можна відпочити. Далі буковим лісом заходимо в урочище Чорні млаки (геологічна пам'ятка). У цій місцевості в 1866 році було зафіксовано падіння метеорита, одного з найбільших в Європі. Його уламки знаходили по всій околиці села Княгиня, але найбільший камінь вагою 286,3 кг був знайдений саме в «Чорних млаках». За словами очевидців, падіння супроводжувалось блискавками та гурко-

том. Уламки метеорита (знайдено близько 70) зараз зберігаються в музеях Відня, Будапешта, Москви та інших.

З «Чорних млак» лісом переходимо на поляну, де є джерело. Далі рухаємося на північний схід по стежці, яка виникла ще в часи І світової війни для сполучення між бойовими позиціями і селом. Тут можна побачити мальовничі скельні утворення. Через 700 м звертаємо вправо і спускаємось в урочище Прислупець. Через 1,5 км стежкою, яка пролягає через буковий ліс, виходимо на велику поляну, а далі – на дорогу, котра невеликим грабово-березовим лісом веде до полів над селом Домашин. Звідси відкривається красвид на хребет Явірник, гору Домашинський Верх. Обабіч стежки ростуть дзвоники, гвоздика дельтовидна, жовтозілля дібровне, іван-чай вузьколистий. Пройшовши полями, заходимо в дубовий ліс, через 400 м повертаємо праворуч і спускаємось до турбази «Дубовий гай».

МАРШРУТ «СЕЛО КОСТРИНО – ГОРА ЯВІРНИК» (протяжність 8 км)

На околиці села Кострино потрібно перейти через річку Уж і – стежкою через поле, крізь лісопосадку підіймаємося на вершину гори Кичера, з якої звертаємо праворуч до потоку Терновський. Далі через буковий праліс стежка піднімається до туристського притулку «Явірник». Тут ще шістдесят років тому видатним чеським вченим А. Златніком були закладені моніторингові ділянки для дослідження часових змін в лісових формаціях. Від притулку можна піднятись на вершину гори Явірник (1017 м), а потім стежкою спуститись до смт. Великий Березний.

МАРШРУТ «СЕЛО СТАВНЕ – ГОРА ЧЕРЕМХА» (протяжність – 7 км)

Розпочинається від рекреаційного пункту неподалік мосту через р. Уж за селом Ставне. Стежка підіймається вверх схилом, вкритим лісом з бука, явора, клена, а також ялиці білої, смереки. З трав'янистих рослин зустрічаються: астранція велика, цирцея звичайна, кремена біла, підлісник європейський, зеленчук жовтий. Пройшовши більшу половину маршруту, виходимо на мальовничу луку в урочищі Багно (пл. 5,6 га), на якій знаходиться будинок для відпочинку. На луках зростає багато рідкісних видів рослин: підсніжник звичайний, скополія карніолійська, белладонна звичайна, лілія лісова, лунарія оживаюча, черемша (цибуля ведмежа), любка дволиста, зозулинець чоловічий. Зустрічаються лучні ділянки, густо вкриті чорницею. Перетинаємо урочище Анталова і лісом підіймаємось на вершину гори Черемха.

Гора Черемха (1130 м) має історичне і ботанічне значення. У Першу світову війну на цій горі проходили важкі бої між російськими та австро-угорсько-німецькими військами. Російські війська під командуванням генерала Брусилова внаслідок стрімкого наступу заволоділи висотою і тримали тут оборону близько шести місяців. З цієї гори російськими військами за короткі строки були побудовані дороги в сторону сіл Сянки, Сіль, Ужок. Вершина гори стала братською могилою для багатьох солдатів, їх загинуло тут близько 11 тисяч.

З гори можна спуститися в село Загорб або повернутися до урочища Багно і зійти в село Лубня.

МАРШРУТ «СЕЛО ЖОРНАВА – УРОЧИЩЕ ПАРАШИНСЬКИЙ» (протяжність 5 км)

Розпочинається на краю села Жорнава, неподалік гідрологічного пункту, куди потрапляємо, перейшовши підвісним мостом через річку Уж. Маршрут пролягає лісовою дорогою вздовж потоку Парашинський, в якому в минулому водилась форель (зараз вона зустрічається тут дуже рідко). Потім стежка повертає вправо, піднімається вгору і проходить буковим лісом з домішкою явора і клена та фоновими едифікаторами трав'яного покриву: папороть, купина, копитняк тощо. Біля стежки можна побачити сліди кабана, козулі, оленя тощо.

Стежка має досить давню історію. Вона створена за часів Австро-Угорщини і використовувалась для кінних прогулянок. Через 2 км від початку маршруту знаходиться місце відпочинку. Тут можна перепочити, напитися цілющої джерельної води. Через 1 км виходимо на лісову галявину, де домінують злакові: тонконіг, мітлиця, костриця. Зустрічаються рідкісні види: зозулинець Фукса, любка дволиста. Минувши ряд лісових полян, ми знову потрапляємо в ліс і дорогою проходимо до с. Жорнава.

МАРШРУТ «ЩЕРБИН – УЖОЦЬКИЙ ПЕРЕВАЛ» (протяжність 7 км)

Починається від залізничної станції Щербин на залізничному сполученні Ужгород-Львів, неподалік гірськолижної бази «Щербин», і пролягає на північ по старій дорозі через буковий ліс з домішками ялиці та смереки. Долаючи маршрут, ми дістаємося Ужоцького перевалу, який знаходиться на висоті 889 м н.р.м. Перевал є вододілом між басейнами Дунаю та Дністра. Тут відбувалися важкі бої в роки Першої світової. Не оминули ці місця і події Другої світової війни. На перевалі знаходиться спільне військове кладовище. З перевалу можна зійти в село Ужок.

МАРШРУТ «СЕЛО ВЕРХОВИНА БИСТРА – ГОРА ПЛІШКА – СЕЛО ЛУБНЯ» (протяжність 11 км)

Починається в кінці села Верховина Бистра, до якого можна потрапити із залізничної станції Щербин. (Зійшовши з електрички, повертаємо до гірськолижної траси, а далі праворуч по схилу г. Стінська. Стежкою йдемо на північний захід до села). Село Верховина Бистра розташоване за 3 км від станції Волосянка та станції Щербин.

Щоб продовжити маршрут до вершини г. Плішка, біля церкви необхідно повернути наліво. Стежка піднімається крутосхилом з південного боку гори. Проходячи поляни, буковий ліс, а під вершиною – шпильковий, сходимо на г. Плішка (1066 м). Північна вершина гори закінчується скельним урвищем. Звідси, з невеликого майданчика, відкривається мальовничий красвид на польські Бескиди: г. Тариця (1346 м), хребет Полонина Буковська.

Далі маршрут продовжується стежкою в західному напрямку до с. Лубня. По дорозі до села проходимо біля декількох гірських потоків та джерел з кристалево чистою водою. В селі ви можете відпочити, заночувати в сільському будиночку для туристів.

МАРШРУТ «КРЕМЕНЕЦЬ» (протяжність 9 км)

Розпочинається від садиби Ново-Стужицького лісництва і пролягає лісом вздовж потоку. Через 4 км від початку маршруту виходимо на поляну, в кінці якої стежка звертає вліво, підіймається серпантинами вгору і виводить до мисливського будинку. Тут можна перепочити і потім продовжити підйом на вершину гори. Стежка звивається серпантинами серед букового пралісу. Під самою вершиною гори, в кількох метрах від стежки, знаходиться джерело, воду в якому освячують вже кілька століть. Далі минаємо невелику поляну, яку називають Мишача. Продовжуючи мандрівку через криволісся, виходимо на вершину гори Кременець. Звідси відкривається красивий на гору Равка. Рухаючись хребтом на захід, потрапляємо до місця, де сходяться кордони трьох країн: України, Польщі, Словаччини. Тут встановлено тригранну стеллу.

На території Ужанського НПП нуртують джерела мінеральних вод типу «Нафтуся», «Нарзан», «Єсентуки», зокрема в урочищі Княгиняньский потік (с. Сіль), урочищі Солотвинка та урочищі Бересниковатий (с. Кострино), урочище Підзвонний (с. Стужиця, 2 джерела), в межах с. Ужок (3 джерела).

Рекреаційний потенціал парку дозволяє розглядати екотуризм як один з пріоритетних напрямів його діяльності. Самобутня культура та унікальна природа відкривають широкі можливості для організації тут зимових лижних подорожей та прогулянок науково-пізнавального і, навіть, екстремального екотуризму.

У межах парку знаходиться Всеукраїнська дитяча оздоровниця – курорт «Східниця» з джерелами мінеральних вод типу «Нафтуся» (гідрокарбонатно-натрієвих з підвищеним вмістом органічних решток). Мінеральна вода виявлена також між населеними пунктами Корчин і Верхнє Синьовидне. Для науково-пізнавального туризму інтерес становить городище древньоруського літописного міста Тустань (X-XIII ст.ст.) на Урицьких скелях, що й сьогодні вражають відвідувачів своєю суворістю і непідступністю.

Розвиток сільського туризму в межах національного парку і навколо нього дає змогу отримувати місцевим мешканцям альтернативні прибутки, які значним чином залежатимуть від чистоти та незайманості природи.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СКОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ»

Національний природний парк «Сколівські Бескиди» створено 11 лютого 1999 року з метою збереження середньогірних ландшафтів з смерековими, ялицево-смерково-буковими лісами, унікальними в Європі високопродуктивними стійкими буковими пралісами 170-180-річного віку. Він знаходиться у Львівській області на території трьох районів: Дрогобицький, Сколівський і Турківський. Площа – 35 684 га.

Вишукана естетична цінність бескидських ландшафтів, етнографічна специфіка бойківського краю, гостинність місцевих жителів забезпечують високий рекреаційний потенціал парку для екотуризму. Парк приваблює гомінкими гірськими потоками, гласливими численними водоспадами річки Кам'янки.

Ландшафтне різноманіття Сколівських Бескидів визначається насамперед особливостями тектоніко-геоморфологічної будови. Асиметричні геологічні складки-луски, ніби скиби на зораному полі, налягають одна на одну, створюючи своєрідний скибовий рельєф. У місцях виходу пісковиків поширені скельні утворення, взяті під охорону як геологічні пам'ятки природи.

У північній частині парку сформувалися ландшафти крайового низькогір'я, які подекуди вкриті залишками ялицево-букових лісів. Чисельними допливами (притоками) річки Стрий вони розчленовані на невеликі за площею ландшафтні комплекси хребтів.

Значну частину парку займають середньогірні ландшафти з смерековими, смерково-ялицево-буковими і ялицево-смерково-буковими лісами. Для цих ландшафтів характерні порівняно великі абсолютні висоти – до 1100-1200 м, значна стрімкість схилів і велика залісненість. Долини потоків, що течуть в місцях поширення твердих ямненських пісковиків, мають вигляд мальовничих ущелин. Одна з них – долина Кам'янки – охороняється як геоморфологічна пам'ятка природи.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СИНЕВИР»

Національний природний парк «Синевир» створений Постановою Ради Міністрів УРСР від 5 січня 1989 р. в Міжгірському районі Закарпатської області. Площа – 40 400 га. Протяжність парку з півночі на південь досягає 30 км, а ширина зі сходу на захід – 20 км.

Коштовною перлиною НПП «Синевир» є Синевирське озеро, що окутане багатьма загадками і легендами. Озеро розташоване в північній частині парку на висоті 989 м над рівнем моря. Воно знаходиться біля підніжжя гори Озерна (1496) – начебто в долонях синіх гір. Недалеко від нього розміщений найвищий населений пункт України – село Синевирська Поляна.

Синевирське озеро утворилося в післяльодовиковий період, близько 10 тис. років тому, внаслідок перекриття річкової долини зсувами. Улоговина заповнилася водою трьох струмків. Площа озера 4-7 га, середня глибина 16-17 м, найбільша – 22 м. В залежності від пір року та інтенсивності повеней чи паводків морфометричні показники (розміри) озера змінюються.

Прозора блакить водного дзеркала озера з острівцем посередині плеса серед смарагдової зелені навколишніх гір

заворожує кожного прибулого. Острівець цей – цяцяне зіниця дівочого ока, а струнке стовбури смерек вздовж берега – як довгі пухнасті вії у красуні Сині, дівчини з легенди, що кохала відчайдушного легіня Вира – все це послужило появі другої назви озера: Морське око. І, справді, озеро Синевир виблискує, іскриться, як коштовна морська краплина серед Карпатських гір.

Не менш мальовничим і казково красивим у парку є водойма Дикого озера (Озірце), верхове сфагнове болото «Глуханя», урочища Кантина і Квасовець. Озірце (площа – 1,1 га, глибина – до 8 м) розміщене в урочищі Велика Гропа на території Синевирського лісництва. Особливо цікаве в науковому плані болото «Глуханя» (площа 23 га). Воно найбільше в Горганах – одному з гірських масивів Карпат. Болото має сферичну поверхню. В його торфах закодована інформація п'ятитисячної давності. Не менш вартісне для науки і болото Замшатка в Остріцькому лісництві.

У межах парку в річковій долині Тереблі, крім села Синевирська Поляна, знаходиться ще три населених пункти – Колочава, Негровець, Синевир.

Унікальним та єдиним в Європі є Музей лісосплаву, що знаходиться на Чорній Ріці (Озерянці), лівій притоці Тереблі. Гребля Краузе, в якій знаходиться музей, була побудована на цій річці ще в середині XIX ст. для сплаву лісу з гір у долину. Під час повеней гребля неодноразово руйнувалась...

Заповідна зона парку становить 5 818 га (18%), зони регульованої та стаціонарної рекреації – 23 385 га (66%), решта – господарська зона – 45074 га (16%).

Рекреаційно-оздоровче значення мають цілющі джерела вуглекислої хлоридно-гідрокарбонатної кальцієво-натрієвої мінеральної води між селами Колочава і Мерешор (Квасовецьке лісництво, урочище Квасовець) типу «Нарзан», «Єсентуки» і гідрокарбонатно-хлоридне натрієве джерело села Негровець. Науково-виробнича фірма «Бінако» здійснює розлив мінеральної лікувально-столової води «Колочава».

Сьогодні головною особливістю парку є використання та пристосування існуючої рекреаційно-туристичної інфраструктури без, на жаль, конструктивних змін.

На території парку розташовані мисливські будинки (Остріцьке лісництво, урочище Росолиханя), 2 бази відпочинку («Теребля» в с.Синевир-Товчка на 60 ліжко-місць та «Кам'янка» на Синевирському перевалі), 2 будинки відпочинку («Гребля» на Чорній ріці, «Морське око» на озері Синевир), туристсько-оздоровчий комплекс «Синевирське озеро» в с. Синевирська Поляна (70 ліжко-місць), водолікарня «Квасовець» (урочище Квасовець). На даний час функціонує в основному лише *будинок відпочинку* «Морське око» (12 ліжко-місць). Рекреаційні послуги щодо проживання туристів парк нині готовий забезпечити на 142 ліжко-місць.

Завершується облаштування збудованого мотелю «Бункер» біля с. Синевир (урочище Остріки) та рекреаційного містечка «Рабачинка» в Остріцькому лісництві (10 дерев'яних будиночків на 40 ліжко-місць). В межах цього лісництва створено рекреаційні пункти Пареноватий, Рабачинка, Минчелівський, а також туристичні маршрути «Лінія Арпада» і «Перевал Кам'янка».

Проведено благоустрій території зон відпочинку «Остріки», «Квасовець», «Розтока» «Красний» та ін. Крім них облаштовані екологічні стежки, туристичні кінні та велосипедні маршрути, є кінна ферма. Розроблені пішохідні туристичні спецмаршрути різної категорії складності на найвищі точки території парку.

На сьогодні в НПП «Синевир» діють три кінні маршрути: Красний – озеро Синевир – Озірна – Бірок – Красний (протяжність 12 км); Красний – Слобода – Буковинка – Ростока – Красний (12 км); Остріки – Гедешова – Дике озеро (Озірце) – Музей лісосплаву – Остріки (12 км). Розроблені два велосипедні: Остріки – озеро Синевир – Остріки; Остріки – Колочава – гребля ГЕС – Остріки.

На території парку є всі можливості для розвитку сільського зеленого туризму. Для цього можуть використовуватись кордонні (помешкання лісника) та мисливські будинки (всього 16 будинків на 100 чоловік).

Зручне географічне положення НПП «Синевир», багатство та унікальність місцевої природи створюють всі передумови для туризму і рекреації. Перешкодою цьому є неякісна інфраструктура, зокрема відсутність добротних доріг, відповідного зв'язку тощо. Але це окрема розмова.

Скажемо тільки, що в останні роки НПП «Синевир» відвідує до 40 тис. туристів щорічно. Так, у 2000 році парк відвідало 39 тис. туристів, з яких 33 400 – діти, в 2001 році – відповідно 37 тис. і 26 тис. Грошові надходження від рекреації за рік становлять більше 30 тис. грн., тобто в середньому на одного туриста припадає менше 7 грн. доходів (без врахування дітей та інвалідів). Видатки ж з державного бюджету на утримання парку становили відповідно 902 тис. і 971 тис. грн.

І наостанку. Щоб зрозуміло було наскільки малі доходи від рекреаційної діяльності для вітчизняного парку, не кажучи вже для всієї держави, наведемо для порівняльного аналізу дослідження відомого американського економіста Ернста Свансона (університет Північної Кароліни, США). За його словами, національні парки не лежать каменем на шиї держави. На поїздки в ці музеї природи американці щорічно тратять біля семи мільярдів доларів. З цієї суми більше мільярда доларів у формі податків з доходу йде державі. До цього доходу слід додати збір грошей за відвідування парків (2 долари за вхід). Загалом, прибутки від туризму у 5 разів більші, ніж видатки на утримання парків...

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман В.І. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України. – В кн.: Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному року гір (м. Рахів, 14-18 жовтня 2002 р.), т. І.– С. 304-313.
2. Коржик В.П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму: Довідник-путівник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 122 с.
3. Национальные парки в Польше. – Варшава: Шевелье, 1989. – 16 с.
4. Стежками Карпатського національного парку. Путівник. – Івано-Франківськ: Ліліея-НВ, 2001. – 28с.
5. Cherbakova I.V. National Parks of Russia. – Moskow, 1997. – 167 p.

ДИТЯЧИЙ ТУРИЗМ У РЕЗЕРВІ

– Про те, що авторитет спортивного туризму Закарпаття на тлі загальнодержавного підупав, свідчить хоча б такий факт: якщо раніше Всеукраїнські змагання з техніки пішохідного туризму проводилися в Карпатах, то тепер наші гори перестали бути традиційним місцем цього огляду сил та резервів.

Поки що ми маємо більш-менш добре організований зліт цього дитячий спортивний туризм. Це завдяки діяльності центрів туризму, краєзнавства і спорту учнівської молоді у містах та районах. Та й тут можна б дорікнути, що у Закарпатті «живих» центрів є всього три: в Ужгороді, Мукачеві та Іршаві. Районні та міські відділи освіти мають у своїй структурі штатних працівників, які б комплектували цією роботою, однак результатів їхніх зусиль не видно. Профтехучилища, на жаль, не охопleні цією роботою взагалі, оскільки вони виведені з-під опіки вказаних працівників. До речі, нашим мукачівським центром шороку готується у середньому по 30 спортсменів-розрядників із пішохідного, велосипедного туризму і туристичних багатоборств, а також із гірськолижного туризму.

Про цюсь подібне серед дорослих туристів годі говорити. Викликано це не тим, що немає кому ходити по горах із рюкзаком за плечима, а тим, що більшість туристичних клубів розвалилися і немає тієї сили, яка б організовувала людей.

Уже три роки в районах туризмом та рекреацією у новостворених відділах молодь-райрадержадміністрацій займаються по два штатні працівники. Вони, а також активісти з числа колишніх туристських клубів мали б узяти справу до своїх рук.

А БУЛО КОЛИСЬ...

Ще порівняно недавно в Закарпатті протягом зимового туристського сезону реєструвалися близько 60 груп, що ходили по зимових стежках (взимку таких було незмірно більше). Вони прибували з різних кінців Радянського Союзу і реєструвалися в контрольно-ритуальній службі. Це робилося для того, щоб запобігти нещастям, які могли статися. Тепер, в часи занепаду масового спортивного туризму, на жаль, дуже рідко реєструються групи мандрівників. Люди йдуть такими собі напівнелегізованими табунами або одинаками, і це призводить до трагічних наслідків. Не буває жодного року, щоб хтось із туристів-невдах не залишився назавжди під снігом: людям бракує навиків, техніки гірських походів на лижах.

Влітку територію обігні, коли справи в туризмі були більш-менш успішними, щороку ходили близько 20 тисяч туристів-пішоходників. А за п'ять останніх років туристклуби Мукачева й Ужгорода спромоглися організувати всього з десяток зареєстрованих турпоходів. Решта відбулися поза туристськими правилами.

Усе пізнається в порівнянні. Колись діяли чотири Всесоюзні, так звані еталонні маршрути. Усі залишилися, власне, і в українському переліку, їх ніхто не відміняв. Однак тепер, щоб могли вважатися дійсними, їх треба наново оприлюднити: підготувати туристичні стежки, визначити та облаштувати місця ночівлі. Цією справою роками ніхто не займався, тож можна лише уявити собі, в якому вона стані.

Елітузіазму тут явно не вистачає, потрібні організаторські дії з боку офіційних установ, як і певні кошти. Раніше що роль успішно виконувало обласне підприємство «Закарпаттурист». Лише міжгірська турбаза «Верховина» мала чотири власні стаціонарні стоянки (притулки), якими учасники походів могли скористатися на маршрутах. Наметів вистачало для всіх, ніхто не задумувався над тим, що їх може не бути.

Інша «закарпаттуристівська» база «Едельвейс», що в Ясінях, теж мала декілька притулків. Це дозволяло туристам їти легко, без великого вантажу. На привалах чи у місцях ночівель їх чекали нашести, спальні мішки, начиння для приготування їжі. На місцях ночівлі все це видавала людина, яка знаходилася там постійно на роботі.

Про те, що могло не бути інструкторів, тоді не могли бути нові. У мукачівській «Дзторині», наприклад, їх було зо два десятки.

Як діяти тепер, коли спорядження зносилося, пощезало? Найвірніший шлях: сконцентрувавшись, закупити нове. У комплекті для двадцяти осіб, на першому етапі більше не потрібно. Але воно повинно бути сучасним. Користуватися ним туристськими почергово. Так і з усіма іншими колишніми напрацюваннями: втрачені слід «брати на олівець» та повертати до життя. Звичайно, застосовуючи комерційні підходи, але не забуваючи, що вони тут – не головне.

Ще цього року тому я звернувся до керівництва Мукачівського району з проханням виділити місця для маркування та обладнання туристичних стоянок. Однак звернення так і залишилося без відповіді. Колишній голова Закарпатської обласної міністрації Віктор Балога особисто узяв голів органів місцевого самоврядування розробити план розвитку туризму та рекреації на території населених пунктів. І той комплекс намічених заходів, на жаль, у районі не спрацював. Тепер, з утворенням у Мукачівській райдержадміністрації відділу з питань туризму та рекреації, є можливість реально приступити до втілення «туристичних мрій».

Багато залежить від органів місцевої влади. Про що, власне, йдеться? Слід виділити на території сільських та селищних рад місця, у яких могли б зупинятися туристи, котрі проходять за визначеними маршрутами. Облаштування цих місць є вкрай потрібним для туристів, і водночас вигідним для територіальних громад.

Кожна тургрупа, яка прямує за маршрутом, хоча б по півгодини з особи за місце для відпочинку заплатить. Звичайно, туристи придбають у цьому ж населеному пункті і продукти: не носити ж їх із собою. Якщо місцеве населення запропонує на продаж сувеніри, то й від них не відмовляться. Туристи у відведених для них місцях почувають себе спокійніше, ніж деінде. За мінімальних облаштованість (два-три столи, колонка з водою, місце для вогню) туристи заплатимуть гроші, які збагачувати муть сільську казну. Певна частина коштів можна б перекази туватися туркузу, який запро-

Андрій БОБУСЬКИЙ усе трудове життя – у туризмі. Останні п'ятнадцять років – у цьому туризму, краєзнавства і спорту учнівської молоді міста над Латорицею. Водночас він – голова правління Мукачівського спортивно-оздоровчого клубу туристів «Орієнтир». Майстер спорту з пішохідного туризму, кандидат у майстри зі спортивного орієнтування, інструктор з гірськолижного туризму. Його думки про стан та перспективи розвитку в краї за Карпатами спортивного туризму записав член Національної спілки журналістів України Василь БЕДЗІР.

ще не означає остаточного вироку йому. Так, умови змінилися, кошти для спортивного туризму немає, але люди, які знають, як і що треба робити, залишилися. На цей людський потенціал ми і повинні спиратися.

Нині спортивний туризм є альтернативою порівняно дорогому відпочинку на приватних турбазах, у готелях, мотелях, будинках відпочинку. Він базується на діяльності клубів, членство в яких є добровільним і не вимагає оплати, зате накладає певні зобов'язання.

Турклубівці повинні знайти, а ще краще сказати, виховати свого туриста... Нині він, як правило, полишений сам на себе. Налагодимо приймання і обслуговування гостей, націлених на спортивний туризм, і кошти почнуть надходити. Я переконаний, що це цілком реальна справа. Нині, як ніколи, турклуби потребують відродження, на їхній основі є змога поєднувати романтику, що властива туризмові, і практичний підхід до справи.

ПІД СПІЛЬНИМ ПРАПОРОМ ЛЕГШЕ ЖИТИ

Нині функцію головного організатора масового туризму в краї виконує ЗАТ «Закарпаттурист». Генеральний директор цього підприємства Василь Кричфалушій, який на громадських засадах очолює обласну федерацію зі спортивного туризму, намагається сприяти розвитку масового туристичного руху. Не завжди це вдається через брак, знову ж таки, коштів. Перша за часів незалежності України спроба турклубівців об'єднатися була в 2001-му, коли оголосили загальнообласний десятиденний похід, який завершився сходженням на Говерлу. Турклубівці за підтримки Закарпатської облдержадміністрації та федерації зі спортивного туризму здійснили похід, до якого змогли прилучитися всі, хто бажав. Протягом десяти днів підкорили найбільші закарпатські вершини. На жаль, представники більшості районів не взяли участі. Приїхали з Мукачева і Ужгорода по 22 особи, і з Виноградова – 30.

Можливо, то й був початок відродження турклубів. Віра в це, приznаймні, не полишає. Коли шість років тому я зареєстрував Мукачівський міський туристичний спортивно-оздоровчий клуб «Оріснтир», у області він був єдиним. Відтоді змінилося мало що. Шкода, що всі інші клуби Закарпаття перебувають у аморфному стані. Але цілком реально відновити діяльність центрів спортивного туризму в Ужгороді, Берегові, Хусті. Мукачівський турклуб міг би підставити плече Сваляві.

Сьогодні «Оріснтир» має в арсеналі з десяток маршрутів, на які ми готові вийти, супроводжувати туристів із інших регіонів у будь-який день. А якби так само було і в інших!.. Якщо самі активісти спортивного туризму повірять у себе, з повагою поставляться до своїх минулих днів, то це позначиться на загальному інтересі до нього. Люди частіше цікавитимуть у походи, довше там затримуватимуться.

У мене є друзі, які до тих місць, де самі колись ходили, посилають уже внуків. Бо вражень вистачає надовго, і на всіх...

м. Мукачево

З ТИСОЮ НА «ТИ»

...Історія, про яку йтиметься нижче, розпочалося з цікавої ідеї автора й виконавця інформаційно-реєстраційної системи «Диспетчер курортів Закарпаття» (ДКЗ) Степана Жука з Мукачева здійснити рафтохід (сплав) Тисою на човнах.

* * *

– Із допомогою цього проекту, – зазначив Степан Кирилович, – ми прагнули показати нові можливості туристичного Закарпаття. Хотілося зацікавити людей нестандартними й активними видами відпочинку на природі, прищеплювати в такий спосіб любов до рідного краю, повагу до навколишнього середовища.

Тоді, на початку травня, на Тисі саме був сезон сплавів, тож група ініціаторів і обрала для реалізації незвичного задуму форму рафтингу. Тим більше, що бажання відпочити в незвичних умовах додатково спонукало до подорожі. До складу експедиції увійшли любителі туризму з Мукачева, Ужгорода, Києва, Дніпропетровська, Запоріжжя, Рівного... Усі зібралися поблизу села Вишково Хустського району, де й почалося сплавляння. Правда, цьому ще передувала пригода: дорогою в перевантаженому «будиночку на колесах», причепленому до легковика Степана Жука, «вистрілили» колеса. Коли ліквідували наслідки НП, насунулися хмари – у небі запахло грозою... Рафтери, більшість із котрих уперше збиралася спуститися на швидку течію гірської річки, все ж не зважили на «стартові» прикрощі, і настрій залишався мандрівним.

Смачно зварена просто неба на вогні гаряча туристична страва, швидко підготовлені до спуску 2 гумові човни (на майже півтора десятка чоловік), інструктаж досвідченого фахівця з водного туризму Віктора Шеремета додали бадьорості перед дводенним походом завдовжки майже в 60 км.

...І нарешті спуск.

Перші хвилювання далися взнаки: через необізнаність із «трасою» і недосвідченість рафтерів із малого човна, котрі пливли без інструктора, пороги річки «флотилію» розділили на дві частини. Довелося кільком учасникам ціною значних зусиль допливти до

Рафт – широко розповсюджений у світі тип судна, що використовується для сплавляння складними річками. Класичний рафт – надувний човен, пасажиромісткістю від 4 до 18 чоловік. Рафтинг – сплав (частіше груповий) бурхливою водою, часто пов'язаний із потужною адреналіновою ін'єкцією. Рафтер – людина, яка хоч би один раз торкалася борту рафта, а руки стискали весло й робили бодай злотничі гребки в бурхливій чи тихій воді...

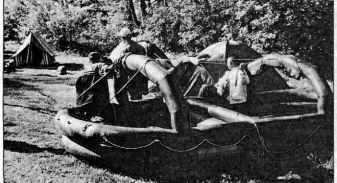

берега й перетягти човен на інший рукав водної течії. Пригода пішла на користь: екіпажі човнів стали уважнішими й надалі чітко стежили за поворотами звивистої Тиси, каменями, поваленими деревами та іншими бар'єрами, що зустрічались на шляху. І навіть раптові команди штурмана В. Шеремета «Брати ліворуч!», «Брати праворуч!», «Табань!», «І р-р-раз, і два!» уже не сприймалися так схвильовано, як на перших кількох кілометрах сплаву.

Кожна мить мандрівки наповнювалася неповторними враженнями. Великий приплив адреналіну від маневрування на розвилках і долання перешкод. Зачаровано тішили душу захоплюючі карпатські краєвиди (з густою смугою лісу, прирічковою флорою і фауною, Хустським замком і сніговими Боржавськими полонинами в перспективі). Не можна всього й передати словами! Навіть пісень затягнули на кілька голосів. А ще фотографували, знімали на камеру, жартували й просто почувались єдиним дружним колективом справжніх чоловіків.

Приблизно 26 км за 2,5 год. спливли непомітно. Далі був не менш романтичний привал на ночівлю. Знову смачно приготовлені страви на вогні (спасибі куховарам!), рибальство й навіть стрільба з дрібнокаліберної гвинтівки (тут по-голлівудськи екіпірувався підприємець Микола Саволій із Києва, котрий виявився супертуристом і просто чудовою людиною), а також розмови біля багаття під в'ялену рибу з пивом і нічліг у наметах...

Наступного дня протягом подолання ще 30 км шляху чудовий настрій лише подвоївся. Це попри те, що один із човнів почав «травити» (навіть довелося робити зупинку, щоб підкачати повітря), що великий човен-пліт на швидкій течії буквально знесло на мілину й по кам'яному дну ішов, як по мінах, готовий будь-якої хвилини бути проколотим... Здолали і підмостові перешкоди, і чергові пороги та корчові утворення. Зрештою, Тиса стала менш підступною й буквально розляглася на рівнині. А в нагороду – краєвид на Королівський замок, Скелю (Скалу) Марії Терезії, зустрічі з місцевими рибалками й, нарешті, кінцева зупинка під Виноградовом біля підніжжя таємничої Чорної гори з чудовим скелястим пейзажем і багатою рослинністю. Там же, на місцевому кар'єрі-озері, відкрили купальний сезон, по-справжньому посвятивши себе в рафтери.

життя, активні форми відпочинку на природі та широкі можливості закарпатського туризму.

На відміну від травневого запливу тепер до акції завдяки підтримці ряду спонсорів та організаторів (особлива подяка керівнику ДКЗ Степанові Жуку, інструкторам із водного туризму Віктору Шеремету, Петру Шишкіну, Віталію Приступі та учневі Мукачівської ЗОШ № 3 ім. Ференца Ракоці-ІІ Олександру Шеремету) уперше долучилися жінки. Крім того, справжньою родзинкою сплаву й своєрідним тестом на витривалість стала присутність серед рафтерів відомого закарпатського інваспортсмена, людини-легенди Олександра Сухана. Загалом зібралися представники Ужгорода, Мукачева й Києва. Також слід зазначити, що цей рафтинг збігся з XXXVII міжнародним туристичним сплавом «Євро-Тиса-2004», у якому територією України та Угорщини з представниками ряду європейських країн уперше брали участь і громадяни нашої держави.

І це ще не всі новації. У другому запливові під національними прапорами учасники сплаву пливли вже на трьох видах плавзасобів – човнах, катамаранах і байдарці. Хоч більшість у команді знову виявились новачками, однак у цілому понад 100 км мандрівки Тисою за 3 дні майже від Вишкова й до українсько-угорського кордону у Вилоку пройшли успішно. Це ще раз довело: участь у водному туризмові може брати будь-хто, навіть люди з обмеженими фізичними можливостями. Головне – мати бажання і як слід налаштуватися на водну подорож.

Про заряд позитивних емоцій, отриманих під час водної подорожі, годі говорити. Підготовка плавзасобів до спуску на воду, сам процес веслування, долання перешкод, наметові містечка на берегах звивистої річки, купання, цікаві зустрічі з місцевим населенням та учасниками міжнародного сплаву «Євро-Тиса-2004", українські пісні, фото- й телезйомки, показ біля Чорної

гора під Виноградовом фільму про мужнього Олександра Сухана, про потенціал туризму в нашому краї, зрештою, кілька днів без міської сутєти й проблем, хороша та згуртована компанія, схід сонця й вечірня тиша біля багаття, – це далеко не все, що залишило приємний спомин на тривалий час після сплаву.

Рафтери стали й учасниками пригод, які не тільки додали колориту до водного екстриму та відповідних хвилюючих вражень, а й збагатили туристів необхідним досвідом на майбутнє. Випадок, коли на одному з катамаранів необачно, зате, на жаль, «благополучно» було

...Розлучались як справжні друзі: тиснули руки, бажали удачі, нових зустрічей, обмінювалися адресами.

А ось якими були враження одного із запорізьких студентів:

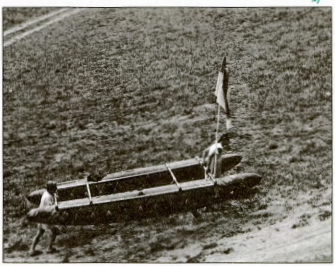
– Спасибі всім за хорошу компанію!!! На згадку про похід везу додому тарілку з автографами моїх нових друзів. Хочеться спробувати ще чогось екстремального...

Справді, тієї миті хотілося сказати: «До побачення!». Аби знову зустрітися з цікавими людьми, аби знову побачити унікальну закарпатську природу, поринути в полон неймовірних почуттів і адреналінового стану, що в кінцевому підсумку додають приємного настрою, здоров'я й бажання жити та зробити цей світ хоч трішечки кращим...

* * *

Непомітно промайнуло якихось кілька місяців, і в липні відбувся другий сплав Тисою. Він знову переслідував мету пропагувати здоровий спосіб

потоплене весло під час паралельної телезйомки, коли на другий день плавання всі буквально «підсмажилися» на сонці, коли рафтери ледь не потрапили під обстріл військових, котрі біля Тиси на Хустщині влаштували стрільби, тощо, – це ті миттєвості, які уроком наголошували: в будь-якій подорожі, попри розважальний настрій, потрібно бути уважним і зосередженим, ураховувати всі деталі (у нашому випадку від скотчу й мотузок до списку продуктів харчування й наявності змінного одягу та взуття). Що ще до цього можна додати? Мабуть, враження найголовнішого учасника сплаву, людини з обмеженими фізичними можливостями Олександра Сухана:

– Мені доводилося на візку і в марафонах брати участь, і на Говерлу підніматися. Але на воді сплавлявся вперше. Незвичні й незабутні враження. А головне зміцнення віри в те, що за бажання будь-яку перешкоду в житті можна здолати. Головне – потрібно мати для цього бажання.

А ще до слів Олександра додам слова киянок пані Вікторії і пані Марії. Коли я поцікавився, які в них враження від сплаву, то жінки буквально на одному диханні відповіли:

– Хочеться плити далі!!!

Володимир ТАРАСЮК,
член Національної спілки журналістів України, член Асоціації спортивних журналістів України
м. Ужгород

ЗООЛОГІЧНИЙ ПАРК У ПІДГІРЦЯХ

Зоологічні парки завше користувалися популярністю. Чи не тому вони існували ще до нашої ери в Єгипті, Китаї та Мексиці. Вперше у Європі з'явились у вісімнадцятому столітті. У 1752 році відкрито зоопарк у Відні, в 1774-му – у Мадриді, а ще через 19 років – у Парижі.

У 1833 році у невеличкому селі Підгірцях поблизу міста Стрий, що на Львівщині, створено перший на теренах сучасної України і тодішньої Польщі зоологічний парк. Його фундатор Станіслав Петруський мав тоді 22 роки. Був він випускником Львівського університету, талановитим учнем великого природолюба професора фізики Олександра Завадського, який у Львові та Штутгарті опублікував кілька книг про флору і фауну Галичини.

Звіринець, так називав його сам Станіслав Петруський, розташовувався на території родинного маєтку. Сусіди мали пана Станіслава за дивака, а він, незважаючи на це, неймовірною працею та власним коштом швидко розширював площу під зоопарк та збільшував кількість звірів у ньому. За вельми короткий строк, всього за чотирнадцять років, у зоопарку жило близько 500 видів тварин. Більшість місцевих видів птахів і звірів Станіслав Петруський відновлював у навколишніх лісах. Мав добрі стосунки майже з усіма, правда, нечисленними, як на ті часи, зоопарками світу. Найчастіше тварини отримував у Гамбурзі, а також у Відні, де було чимало аматорів з утримування диких звірів та декоративних птахів. У такий спосіб пану Станіславу вдалося зібрати колекцію попугаїв з усього світу. Застосовуючи оригінальні, невідомі нікому методи, успішно розводив диких тварин. До прикладу, в його звіринці бурий карпатський ведмідь не тільки сягав неймовірних природних розмірів, а й успішно розмножувався у неволі. Поряд із живими тваринами Станіслав Петруський зібрав надзвичайно багату колекцію комах, головним чином метеликів і хрущів, яка нараховувала близько дев'яти тисяч місцевих та чужоземних видів.

Свій звіринець Станіслав Петруський створював з метою систематичного вивчення біології та поведінки тварин.

І справді, окрім робіт пов'язаних із зоопарком, Станіслав Петруський відзначався надзвичайною активністю у наукових колах. Брав участь у з'їздах натуралістів у Відні і Граці. Виступав з доповідями на конференціях в Німеччині; був членом Природознавчої Академії у Вроцлаві, Краківського Наукового Товариства та природознавчих товариств у багатьох містах Європи. Листувався з такими провідними фахівцями, як, до прикладу, Брегм, підтримував теплі дружні стосунки з професором Олександром Завадським і особливо з Володимиром Дідушицьким, які часто гостювали в Підгірцях.

Науковий доробок Станіслава Петруського – понад п'ятдесят публікацій, в тому числі п'ять книжок, виданих у Львові, зокрема: «Історія натуральна звірят-ссавців Галичини» (1852), чотиритомна «Історія натуральна і розведення декоративних та уживтких птахів» (1860–1866). Численні його статті польською та німецькою мовами, присвячені птахам і звірям Галичини, іхтіології, краєзнавству, городництву і садівництву, відзначаються особливою науковою ретельністю та оригінальністю.

Унікальні піонерські починання Станіслава Петруського були раптово перервані понад сто п'ятдесят років тому. Після пожежі в його улюбленому звіринцю, що сталася у 1848 році, він, втративши сили, енергію, більше не повертався до вивчення тварин у неволі. В подальші роки життя займався садівництвом, городництвом, іноді ентомологією.

Неодноразові пропозиції з боку професорів приступити до захисту (габілітації) і працювати у Краківському чи Львівському університетах Станіслав Петруський не приймав.

Уцілілі після пожежі рештки колекцій, головним чином ентомологічних, подарував зоологічному кабінетові у Варшаві, Народному Закладу ім. Осолінських у Львові та Львівському університетові.

Передчасно постарілого, хворого і знедоленого Станіслава Петруського забрала сестра до маєтку свого чоловіка Охощького, у Зарваниці. У 1874 році не стало творця першого зоологічного парку на наших теренах. А славне ім'я Станіслава Петруського навіки увійшло в наукові назви кількох видів тварин.

Тепер у світі існує близько тисячі зоологічних парків. Найвизначнішими з них є Лондонський, Берлінський, Нью-Йоркський, Бомбейський і Стокгольмський. У колишньому СРСР нараховувалося всього 35 зоопарків, у тому числі в Україні шість: Харкові, Києві, Миколаєві, Одесі, Черкасах та Меньському районі Чернігівської області. Справа, якій віддав своє життя С. Петруський, і нині служить людям.

І. ДЕЛЕГАН
м. Львів

БУКОВИНСЬКІ ЗУБРИ

За даними міжнародного переліку, на Землі нараховується 1770 вільних зубрів. Україна має 656 зубрів, Білорусь – 370, Росія – 409. У Буковинських Карпатах мешкає майже третина зубрів України.

Історія реакліматизації зубра на Буковині бере свій початок з 1970 року, коли в угіддя Державного мисливського господарства «Буковинське», що зараз увійшло до складу Берегометського лісомисливського господарства, було завезено 19 зубрів, в т.ч. з Приокско-Терасського заповідника – 4, Березовського заповідника – 6, Окського заповідника – 9 зубрів.

У 1977 році 4 зубри завезені також з Приокско-Тераського заповідника на територію Державного мисливського господарства «Зубровиця» Сторожинецького району, куди на той час уже мігрувала частина раніше завезених зубрів.

На Буковині зубри добре прижилися. Це пов'язано з тим, що колись ареал зубра досягав Буковинських Карпат – тут збереглись назви потоків та урочищ «Зубровиця, «Зубринець» та інші.

З моменту завезення зубрів на Буковину їх поведінка значно змінилася. Перші завезені тварини практично були вольґрні, не боялися людей, їх в повній мірі можна було назвати домашніми тваринами. Поведінка тварин була спокійною, вони виходили з лісу до населених пунктів, поїдали сіно в копицях, кукурудзу, картоплю, гарбузи на городах та трималися біля узлісь, годувалися на сінокосах, якщо в лісі на полях стояли копиці сіна, вони жили практично біля них. Непоодинокими випадками були такі, що сталися в

1980 р. в Банилівському лісництві, коли за одну ніч стало зубрів знищило яблуневий сад.

У зимово-весняний період зубри регулярно годувалися в колгоспних силосних ямах, поруч з ямами і жили. В осінній період годувалися в старих закинутих садах, поїдаючи плоди.

У перші 5-10 років перебування зубрів на Буковині (вони вже регулярно давали приплід) ці велетні почали хворіти. Причиною захворювань, унаслідок чого гинув навіть приплід, був контакт зубрів з домашніми тваринами, особливо вівцями, що є переносниками небезпечних для зубра хвороб. Надалі ця тенденція посилилась, зберігається вона і зараз. Необхідна категорична заборона випасу домашньої худоби, у першу чергу овець, в лісових угіддях – особливо на територіях державних мисливських господарств у місцях перебування зубрів.

Одним із факторів дуже високої доместикації зубра є те, що внаслідок їх виведення в вольєрах в умовах, набагато сприятливіших для життя, ніж у дикій природі, в зубрів порушився цикл розмноження: приплід перші 8-12 років з'являвся рівномірно і весною, і восени. Далі з часом, рік за роком, почала явно проявлятись тенденція, коли весняних зубрів народжувалось набагато більше, ніж осінніх. За спостереженнями, протягом останніх 4-6 років серед молодняку осінніх зубрів були одиниці.

Набутий досвід показує, що оптимальна чисельність зубра в угіддях Буковини повинна утримуватись на рівні 80 голів. Популяція зубра такої чисельності буде достатньо стійкою і дасть щорічний приріст, що дозволить вести їх регулярну експлуатацію шляхом селекційного відстрілу, відлову для переселення та інше.

Перевищення оптимальної чисельності призводить до підриву кормової бази оленів та козуль, завдає шкоду лісовому господарству – зубри поїдають підріст бука, ялини та ялиці, обдирають кору цих порід.

Теперішні зубри, що перебувають на Буковині, – це 8-9 покоління завезених. Вони стали зовсім дикими тваринами. Не наближаються до населених пунктів, осель, не виходять годуватись на колгоспні поля, городи; стали дуже обережними, бояться домашніх тварин, а тим більше – собак. Вони не виходять на випас у пасовища у глибині лісових угідь, якщо ці пасовища біля автомобільних (лісовозних) доріг. Дороги в світлий час доби перетинають досить швидко. Якщо під час полювання на диких копитних тварин в загоні бувають зубри, то вони тікають всім стадом і ніколи не вийдуть на лінію стрільби, якщо зачують людину. Зубри мешкають в місцях, де мінімальний фактор несполокою. У весняно-літній період ніколи не спускаються в долину, переважно тримаються на висоті не нижче 600-700 м над рівнем моря, не переносять шуму господарської діяльності.

Нині зубри, які стали повністю дикими тваринами, потребують набагато більше території для одного стада (сім'ї). Зубр дуже часто, без явних на те причин, почувши якийсь підозрілий звук або зачувши небезпеку, переміщується на великі відстані (до 6-10 км), переходячи з лісництва в лісництво у межах лісових угідь. Саме тому необхідно докорінно переглянути оптимальну чисельність зубра для ДМГ «Зубровиця» Сторожинецького держлісгоспу та Берегометського ДЛМГ з метою збереження зубра. В жодному разі не можна також підривати кормову базу, оптимальні умови перебування основних видів аборигенної мисливської фауни цих господарств – оленя благородного, козулі, кабана.

Сьогодні зубри повністю повернулися у природу і набули всіх притаманних їх диким предкам звичок. Це підтверджується і тим, що народжуються зубрята в останні роки навесні. Тобто природа виправила зміни в біології зубра, які з'явились внаслідок втручання людини. В останні 5-10 років не було випадків травмування зубрів, тоді як перші завезені часто травмувались і гинули. У них відновилась ідеальна координація рухів, яка притаманна диким тваринам.

Зубри дуже рідко, не частіше ніж олені чи дикі кабани, хворіють на простудні захворювання (пневмонію) навіть в досить суворі зими. Винятки – екстремальні умови зими 1995-1996 років, коли високий сніговий покрив і щоденні морози від 10 до 35 градусів тривали протягом значного часу і стали причиною загибелі 19 зубрів, 90% козуль і значної кількості оленів... Загалом можна стверджувати, що реакліматизація зубрів на Буковині пройшла успішно. В перші роки після їх завезення люди ставилися до цих тварин з цікавістю, повагою. Нерідко в зимовий період жителі проявляли ініціативу і викладали корми для підгодівлі зубрів. Пік чисельності поголів'я зубра на Буковині – 1993-1995 роки. За даними мисливської таксації, на території краю тоді було понад 200 голів зубрів. Проте інтенсивна господарська діяльність в лісах, які є ареалом Буковинської популяції зубра, залишає для останнього все менше життєвого простору. Нестача коштів, неналежне утримання єгерської служби, слабка охорона мисливських угідь від браконьєрів, розділення суцільних лісових масивів на острівні дільниці дорогами та трасами призводять до зниження захисних властивостей лісових мисливських угідь. Цьому сприяє і прокладання в найвіддаленіших дільницях мисливських господарств туристичних маршрутів, а в деяких місцях і будівництво кар'єрів для добування гравію, каменю, щебеню.

З весни до пізньої осені в мисливських угіддях області багато людей збирають гриби та ягоди. Питання безконтрольного, стихійного відвідування лісових угідь мисливських господарств не регламентуються ніякими нормативними документами.

Необхідно впровадити заходи щодо охорони та відновлення субпопуляцій зубра на території Чернівецької області, а саме:

– розробити нормативні документи, які б регулювали рекреаційне навантаження лісових угідь мисливських господарств;

– докорінно поліпшити фінансування на утримання єгерської служби і відповідно охорони тих мисливських угідь, де мешкають зубри;

– у лісових угіддях, де мешкають зубри, категорично заборонити випас домашньої худоби, в першу чергу овець;

– переглянути оптимальну чисельність зубра для ДМГ «Зубровиця» Сторожинецького держлісгоспу та Берегометського державного лісомисливського господарства в зв'язку з великою щільністю поголів'я зубра в цих господарствах;

– проводити постійний відстріл бродячих собак як фактору неспокою зубрів;

– у лісових угіддях, де мешкають зубри, заборонити полювання на парнокопитних та хутрових звірів;

– розширити мережу спеціальних біотехнічних споруд для зубрів, в зимовий період проводити їх підгодівлю.

Лише при виконанні комплексу заходів зі створення спеціальних умов для існування зубрів ми збережемо і приумножимо чисельність цих лісових велетнів.

В. СОЛОДКИЙ,
В. ВАСИЛЕНЮК
м. Чернівці

Характерною особливістю багатьох міст, особливо древніх, є широке розповсюдження на їх території специфічних нагромаджень, які мають назву культурних шарів.

Традиційно ці природно-антропогенні утворення досліджуються археологами. При їх вивченні головна увага зосереджується на виявленні артефактів – матеріальних залишків життя і діяльності людей і відтворення на їх основі історії розвитку тієї чи іншої території. Значно менше уваги, а почасти і зовсім поза увагою дослідників цього профілю залишається багато інших, не менш важливих компонентів, таких, як речовинний склад, фізико-хімічні, фізико-механічні та інші властивості.

Петро ВОЛОШИН

У ДОЛОНЯХ ЗАСИПАНИХ ПРИТОК

ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРНОГО ШАРУ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ ЛЬВОВА

Окремі з названих властивостей вивчаються інженерами-геологами, будівельниками, географами. Незважаючи на це, грунти культурного шару без перебільшення можна віднести до найменш вивчених генетичних типів антропогенових відкладів.

З нашої точки зору, грунти культурного шару – це не лише своєрідні літопис життєдіяльності людини, а й важлива складова урбоекосистеми. Залягаючи на поверхні землі, вони беруть безпосередню участь у процесах колообігу речовини та енергії, перебігу процесів педогенезу тощо.

У багатьох випадках культурний шар виконує роль літогенної основи урбанізованих ландшафтів, середовища і підґрунтя різних типів інженерних споруд, індикатора антропогенної трансформованості рельєфу. Він є ареною активного розвитку сучасних небезпечних та несприятливих морфодинамічних процесів і потребує грунтовного комплексного вивчення. Це стосується перш за все старих міст, де грунти культурного шару мають найбільше поширення.

Особливо важливим і актуальним це завдання є для історичної забудови Львова. Адже грунти культурного шару мають тут широке розповсюдження і не лише відображають історико-географічні закономірності розвитку забудови міста, але й створюють серйозну небезпеку для багатьох розміщених тут пам'яток архітектури.

Досить сказати, що за останніх 5 років в історичній частині Львова зазнали повного чи часткового руйнування 7 будівель, а потребують капітального ремонту не менше 600.

З метою вивчення причин кризової ситуації, що склалася у цій частині міста, було виконано спеціальні геоекологічні дослідження. Чільне місце у їхній структурі відведено вивченню культурного шару.

На території 2 км², яку займає історична забудова, пробурено 42 і проаналізовано дані понад 300 свердловин і шурфів, вивчено гранулометричний склад, вміст водорозчинних солей, органічної речовини, фізико-механічні та корозійні властивості, опрацьовано архівні документи та дані археологічних розкопок.

Враховуючи специфіку осадконагромадження у складі грунтів культурного шару, слід виділяти природну і антропогенну складові. Природна складова представлена різними літологічними типами природних грунтів, які, як правило, утворюють основну масу і тісно пов'язані з геологічними умовами території. Антропогенну складову формують різного типу продукти життєдіяльності людини. Це, головним чином, будівельне (бита цегла, природний камінь, штукатурка, уламки бетону, окремі кам'яні та дерев'яні конструкції) і побутове сміття (кераміка, скло, шкіра, кості тварин, гній, металеві і неметалеві вироби тощо), промислові відходи (зола, шлак, формовочні піски та ін.).

Аналіз отриманих даних показав, що грунти культурного шару суцільним плащем покривають територію історичної частини Львова, розташованої у межах Львівської улоговини. У залежності від форми рельєфу, яку вони перекривають, виділяється два їхніх типи: заплавний і схиловий. У підошві заплавного типу залягають насичені водою відклади руслового, старичного та заплавного алювію, на схилах – безводні мергелі верхньої крейди, піски раннього баденію та піщано-глинисті відклади верхнього плейстоцену.

Потужність грунтів культурного шару змінюється у широких межах від 2-4 до 6-9 м.

На схилах долини р. Полтви вона пересічно не перевищує 3-4 м, у її заплаві, особливо поблизу русла річки, місцями досягає 7-9 м. Істотне зростання потужності до 6-8 м відзначається також у долинах засипаних приток р. Полтви – зокрема р. Білої (вул. Князя Ярослава Осмомисла), потоку Ортиш (вул. Підвальна, Валова, пл. Галицька), оборонних ровів (пр. Свободи, вул. Валова, Підвальна, Л. Українки), а також бастіонів оборонного поясу Беренса (вул. П. Римлянина, Дарвіна, М. Кривоноса та ін.).

Ділянки з товщею культурного шару більше 3,0 м займають понад 50% загальної площі. При перетині глибині закладання фундаментів 2-3 м він є підґрунтям багатьох будівель, а також середовищем розташування інженерних мереж.

Накопичення культурного шару міста тривало понад 15 століть. Найдавніші шари виявлено археологами у котловані готелю «Золотий Лев», який будувався у заплаві р. Полтви. Вони за наявністю дерев'яних будівель і посуду «празької культури» датуються V ст. нашої ери. Найімолодші сформувалися у першій половині XX ст.

Пересічна швидкість антропогенного осадконагромадження складає 0,5-1,0 см за рік. Сумарний об'єм накопичень культурного шару – понад 5 млн. м³.

Розмаїття видів діяльності людини впродовж тривалої історії освоєння і використання території, неодноразове її перепланування, зумовлене численними пожежами, руйнуваннями, паводками тощо зумовили широкий спектр способів накопичення матеріалу. Але виділення у просторі різних за генезисом нагромаджень є досить складною проблемою.

Переконливо діагностуються лише цілеспрямовано відсипані, добре морфологічно виражені у сучасному рельєфі фрагменти бастіонів XVII ст. Вони простягаються у субмеридіональному напрямку у вигляді ланцюжка підвищень видовженої форми висотою 5-7 м (вул. М.Кривоноса, Дарвіна, П. Римлянина). Дещо гірше проявлені у рельєфі залишки так званих Губернаторських валів, розташованих у сквері між вул. Підвальною і Винниченка.

На решті території поширені товщі змішаного генезису. Вони являють собою складні за внутрішньою будовою нашарування стихійно накопиченого господарсько-побутового, будівельного сміття та відходів різного типу кустарного виробництва і природних ґрунтів.

Детальні дослідження культурного шару на ключових ділянках у будівельних котлованах, траншеях, археологічних розкопах, розташованих у різних частинах історичної забудови (пр. Свободи, 45, пл. Міцкевича, 4, 10, вул. Валова, 15, П. Римлянина, 3 та ін.) показали їхню складну внутрішню будову.

Окремі шари характеризуються лінзоподібно-язикуватою, дрібношаруватою будовою з частими змінами літологічного складу як у плані, так і за глибиною. Вони відрізняються кількістю, розмірами, якісним складом антропогенних включень та особливостями їхнього просторового розміщення і мають чітко виражені межі. Наприклад, в археологічному розкопі котловану житлового будинку на пл. Міцкевича, 10 у 7,5-метровій товщі культурного шару виділено 43 різних за складом і властивостями шари, що охоплюють майже 400-літній період життєдіяльності людини на цій території. Відкопані шари мають яскраво виражений нахил, величина якого змінюється від 25-30° у верхній частині до 0-5° у нижній, чітко фіксуючи контури оборонного рову. Характеристики для цієї ділянки також є закономірності просторового поширення, якісного і кількісного складу антропогенних включень. У нижній частині товщі явно переважають побутово-господарські відходи. У верхній (2,0-3,0 м) значно більше битої цегли та будівельного сміття. Виявлені закономірності вказують на те, що оборонний рів після втрати свого прямого призначення довгий час був звалищем побутового та будівельного сміття.

У багатьох місцях досліджуваної території виявлено також низку «макровключень», таких, як нерозібрані частини фундаментів, залишки підземних ходів, підвалів, непрацюючих каналізаційних колекторів та водогонів, поховані вигрібні ями, гноївки, колодязі, дерев'яні настили, брукові покриття, дерев'яні палі, лежні тощо, які надають товщі виняткової неоднорідності.

Співвідношення між кількістю антропогенного матеріалу і породи, яка його вміщує, істотно змінюються як у плані, так і за глибиною. Більш глибокі горизонти містять, як правило, менше антропогенного матеріалу, а у його складі переважають господарсько-побутові відходи. Ця закономірність більш контрастно виявляється у середньовічному ядрі міста. На лівобережній частині заплави р. Полтви вона виражена значно гірше. Тут культурний шар накопичувався головним чином впродовж XIX ст., а на його склад істотний вплив мали процеси цілеспрямованого підсипання затопленої річковими водами заплави.

Верхня частина культурного шару майже повсюдно характеризується значно вищим ступенем просторової неоднорідності і більшим вмістом антропогенного матеріалу. На окремих ділянках (пл. Міцкевича, 4, П. Римлянина, 3 та ін.) кількість битої цегли та будівельного сміття досягає 60-80 % і значно перевищує вміст природного ґрунту.

Особливості нагромадження, умови залягання, різна тривалість існування, неоднорідність вихідного матеріалу істотно позначилися на властивостях ґрунтів культурного шару.

Вивчення хімічного складу водної витяжки (див. таблицю) вказує на низку специфічних особливостей. Перш за все привертає увагу їх лужність (pH 7,5-7,6), високий сумарний вміст водорозчинних солей (1,1-3,2 %), велика кількість амонійного азоту.

Підвищені значення pH середовища пов'язані з великою загальною кількістю карбонатів кальцію, зумовлених присутністю у ґрунтовій товщі сингенетичного Са-місткого будівельного сміття, уламків мергелю і літотамнієвого вапняку. Сумарний вміст $CaCO_3$ в фунтах коливається від 3-5 до 20-54 %.

Хлориди натрію, калію і кальцію епігенетичні, їх накопичення пов'язано з використанням цих солей для боротьби з ожеледицею.

Присутність великої кількості амонійного азоту (12,0-38,0 мг/100 г ґрунту) зумовлена розкладанням органіки, «законсервованої» у ґрунтовій товщі та витоками з каналізаційних мереж.

Особливу роль у культурному шарі відіграє органічна речовина. Вона надає йому специфічного бурувато-сірого та темно-сірого забарвлення, визначає водно-фізичні, фізико-механічні та корозійні властивості.

У її складі слід розрізняти тонкодисперсну гумусоподібну та «макроорганічну» (залишки дерев'яних будівель, паль, настилів, шкіри тощо) складові.

Тонкодисперсна органіка зустрічається практично всюди і зумовлена не лише накопиченням продуктів життєдіяльності людини, а й перманентним розвитком процесів педогенезу. Її вміст коливається від 2-5 до 73 % і з глибиною істотно зростає.

Кількість органічної речовини, особливо макроорганіки, великою мірою залежить від повітряно-вологісного режиму культурного шару, який у свою чергу тісно пов'язаний з умовами його залягання та складу ґрунту.

Аналіз численних розрізів свердловин показав, що як схилах Львівської

Хімічний склад водної витяжки

Глибина, м	pH	NH_4 мг/100	Na+K мг/100	Ca мг/100	Mg мг/100	Cl мг/100	SO_4 мг/100	HCO_3 мг/100	Сухий залишок, %
1,0	7,5	22,0	434,7	150,3	30,4	752,1	110,6	329,5	1,6
1,5	7,5	20,0	770,5	124,5	29,2	1071,4	293,3	353,9	2,8
2,0	7,5	28,0	138,0	160,3	1,0	429,3	206,7	109,8	1,1
2,5	7,5	15,5	982,7	50,1	6,1	1291,3	302,9	183,1	3,2
3,0	7,6	16,9	837,2	96,2	21,9	1106,8	336,6	292,9	2,6
3,5	7,6	12,0	299,0	80,2	41,3	358,3	206,7	366,1	1,2
4,0	7,5	38,0	1106,0	30,1	18,2	1447,4	399,1	122,0	3,0
4,7	7,5	18,3	1060,3	810,2	14,6	1532,5	192,3	250,2	3,1
5,5	7,6	25,1	542,8	162,1	43,4	539,2	259,6	439,3	1,5
6,5	7,5	18,3	460,0	100,2	25,6	649,2	250,0	219,7	1,7

уложовини культурний шар майже повсюдно залягає у зоні аерації. Середнє значення коефіцієнта водонасичення становить 0,76. У заплаві р. Полтви він знаходиться як у зоні аерації, так і нижче рівня вод. Ділянки, де грунти залягають під водою, приурочені до зон антропогенного підтоплення, які займають 26,8 % від загальної площі ділянки досліджень.

Показник наповнення пор водою у межах заплави складає 0,81.

Повне насичення грунтів водою пересічно спостерігається з глибини 2,5-3,0 м від поверхні землі. Орієнтовно з цієї глибини відбувається і різке зростання вмісту органіки.

Підрахунки ступеню наповнення пор показали, що до глибини 2,5-3,0 м він змінюється від 0,37 до 0,77, а нижче цієї позначки, як правило, перебільшує 0,80. Тобто з цієї глибини поровий простір повністю заповнений водою і деструкція органіки практично виключається. Але у місцях тривалого природного чи антропогенного осушення ці процеси можуть охоплювати і більш глибокі горизонти.

Не менш важливу роль у розвитку процесів деструкції органічної речовини відіграє літологія порід і кількість у ній тонкодисперсної складової, яка завдяки своїй гідрофільності здатна утримувати значну кількість вологи. Швидкість окислення органіки, за однакових інших умов, у піщаних грунтах буде значно вищою, ніж у глинистих.

Деструкція макроорганічних включень супроводжується утворенням різних за розміром порожнин, підвищує їх водо- та повітропроникність, сприяє, за певних гідродинамічних умов, виникненню процесів механічної суфозії та самоущільненню грунтів.

Розвиток цих процесів є потужним чинником формування дефіциту несучої здатності підгрунтя інженерних споруд і нерідко призводить до їх деформацій.

Гранулометричний склад, водно-фізичні та фізико-механічні властивості грунтів культурного шару характеризуються значною строкатістю

Істотні коливання вмісту різних за розміром фракцій зумовили широкий спектр літологічних відмін грунтів. У численних розрізах зафіксовано супіски, суглинки, глини, піски, великоуламкові та органо-мінеральні грунти. Найчастіше із них зустрічаються суглинки.

Природна вологість грунтів змінюється від 9 до 380% і чітко контролюється вмістом органічної речовини. Вона визначає і такий важливий показник, як щільність, яка для викопного гною і тирси становить 0,94-1,06 г/см^3, для піщано-глинистих грунтів – 1,34-2,10 г/см^3.

Не меншим діапазоном коливань характеризуються показники механічних властивостей. Кут внутрішнього тертя змінюється від 2 до 35°, питоме зчеплення – від 0,01 до 0,056 МПа. За цією ознакою грунти є низької міцності. За величиною модуля загальної деформації, який у більшості випадків не перевищує 5,0 МПа, їх слід розглядати як слабкі.

Значні флуктуації має і показник фільтрації. Інтервал його змін досягає двох порядків.

Верхня частина грунтів культурного шару (до 3 м), із незначним вмістом органіки, характеризується середньою, а на глибині понад 3 м – високою корозійною активністю до матеріалу будівельних конструкцій.

Отже, культурний шар історичної забудови Львова складає собою унікальне природно-антропогенне утворення зі складною внутрішньою будовою, строкатим літологічним, петрографічним і хімічним складом та фізико-механічними властивостями, які відображають особливості містобудівного освоєння та використання території.

Грунти культурного шару характеризуються яскраво вираженими сезонними властивостями, зумовленими наявністю у їх речовинному складі низки ефемерних елементів (макроорганічна речовина, легкорозчинні солі тощо), дуже чутливих до зміни повітряно-вологісного режиму товщі.

Значна кількість токсичних інгредієнтів (*амоній*, *нітрат* азот, хлориди натрію та ін.), «законсервованих» у культурному шарі, є потужним джерелом забруднення грунтових вод.

Висока неоднорідність літологічного складу, наявність різного розміру порожнин, викликаних деструкцією органічної речовини, створюють сприятливі передумови для розвитку процесів механічної суфозії.

Чутливість грунтів культурного шару до природних і, особливо, антропогенних змін умов їхнього існування є потужним джерелом формування дефіциту несучої здатності, таять потенційну небезпеку збудованим на них спорудам і потребують надійного захисту і охорони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абелев Ю. М. Возведение зданий на насыпных грунтах. – М.: Стройиздат, 1962. – 147 с.

2. Акдусин Д. А. Полевая археология СССР. – М.: Высшая школа, 1980. – 335 с.

3. Афонин А. П., Дудлер Й. В., Зиангиров Р.С. и др. Классификация техногенных грунтов // Инженерная геология. – 1990. – № 1 . – С. 115-121.

4. Волошин П. К. Розвиток антропогенної суфозії у центральній частині Львова та її екологічні наслідки // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2001. – Вип. 27. – С. 42-45.

5. Волошин П. К., Качур Р. П. Антрогенний морфолітогенез у центральній частині Львова // Геоморф. досл. в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. – Львів: Видав, центр ЛНУ. 2002. – С. 150-151.

6. Котлов Ф. В. Культурные слои г. Москвы и его инженерно-геологическая характеристика // Очерки гидрогеологии и инженерной геологии Москвы и ее окрестностей. М.: Изд-во МОИП. 1947. – С. 3-17.

7. Котлов Ф. В. Изменение природных условий территории Москвы под влиянием деятельности человека и их инженерно-геологическое значение. – М.: Изд-во АН СССР. 1962. – 264 с.

8. Котлов Ф. В., Брашинина Й. А., Сипягина Й. К. Город и инженерно-геологические процессы. – М.: Наука, 1967. – 167 с.

9. Город-экосистема/Под ред. Д. А. Тимофеева. – М: Медиа-Пресс, 1997. – 336 с.

10. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів: Каменяр, 1991. – 167 с.

11. Почва, город, экология / Под ред. Г. В. Добровольского. – М., 1997. – 319 с.

12. Пашкин Е. М., Домарев О. В. Инженерно-геологическая стратификация техногенных накоплений как основа оценки дефицита несущей способности оснований памятников // Геоэкология. Инженерная геология. Гидрогеология. Геокриология. 1999. – № 4. – С. 328-332.

13. Пашкин Е. М., Домарев О. В. Инженерно-геологический аспект реституции исторической территории Ростовского Кремля // Геоэкология. Инженерная геология. Геокриология. – 2000. – № 1. – С. 35-42.

14. Петегирич В. Найдавніше слов'янське житло зі Львова // Галицька брама. – 1996. – № 12. – С. 5.

15. Сычева С. А. Культурный слой древних поселений как объект географии // Известия АН России. Сер. геогр. – 1999. – № 6. – С. 12-20.

16. Сычева С. А. Почвенно-геоморфологические аспекты формирования культурного слоя древних поселений // Почвоведение. – 1994. – № 3. – С. 28-33.

17. Хазанов М. Й. Искусственные грунты, их образование и свойства. – М., 1975. – 143 с.

м. Львів

З ГЛИБИН ПЕРВОВІКУ

ТОПОНІМІЧНІ ПЕРЕКАЗИ

Назви рік, гір, населених пунктів – географічні орієнтири. Та перекази про походження таких назв – це й історія, й зразки художнього мислення народу. Літописні перекази із «Повісті минулих літ» Нестора про походження назви Києва (від імені князя Кия) та із хроніки «Діяння угорців» Анонима про походження назви ріки Лаборець (від імені легендарного князя Лаборця) – явища одного ряду.

Народна пам'ять, книги і школа зберегли оту давню інформацію про походження як назви столиці України, так і збереження у назві ріки ім'я Лаборця.

У селі Студений, що на Міжгірщині, зберігся переказ про боротьбу за князівський стілець у Києві братів Святослава і Святополка: «Те поле, де було сколоте військо Святослава, називається Сколе. Хто залишився живий, втікав вверх. Одні з них засновали Славське. Другі перейшли через Бескид. Ота гора називається Київовець. Кажуть, що там стояло військо, яке йшло від Києва. Де потому поселилися, не знаю. Може, і в нашому селі хтось із них зостав». Так оповідач із Студеного пояснив назву гори в околиці села.

А у селі Мшанка на Самбірщині фольклорист Михайло Зубрицький у 1895 році почув переказ про похід у зворотному напрямку: «Зібралася велика чирияа, село до села приставало, і так шли шораз далі. Аж прийшли в великому місту. З міста вийшли попи з хоругвами, і почали кланятися єдні другим. Люде зметали на єдну купу киї і запалили. Купа горіла сорок днів і ночей і штири. Тай від того назвали місто того Київ». Цей переказ Іван Франко опублікував у журналі «Житє і слово» (1895, кн. 5, с. 189).

Зазнав змін і переказ про Лаборця. За оповіддю Василя Короловича, казкаря із Страбичова на Мукачівщині, руський князь загинув на березі Латориці: «Сів на коня і втікав за Карпати помочі просити. А його догонили і стяли му голову. А люде, оби не забылося, назвали ріку Лаборицею. Тепер се Латориця».

Так саме зазнав змін від часів Анонима і переказ про походження назви Мукачева. У Хроніці Анонима зафіксовано проугорську версію етимології топоніма: «Тоді сім угорських вождів… рушили в Паннонію, перейшовши високі гори. Як тільки туди дійшли, то місце, котре першим зайняли, назвали Мункач, тому що цієї території досягли вони в результаті «великих труднощів». У цьому випадку вихідним для назви Мукачева взято угорське слово «мунка», що означає «труд», «робота».

Угорський історик Йосип Балайті у книзі «Мукачево» (Дебрецен, 1836), сприймаючи переказ Анонима як достовірний факт, заснування і найменування міста над Латорицею приписує угорцям: «Арпад розкинув біля Серенча намет, коли прибули сюди на зміну іншим ті, що були зайняті на будівництві Мукачівського замку, і на запитання про умови під час будівництва, тому що каміння, дерево та інше змушені були носити на вершину гори з великими труднощами на власних плечах, так відповіли: «Хай береже Бог і наших ворогів від такого міста, це місто надміру трудне [мункаш]. Звідси пішла, за традицією, і назва міста і замку: Мункаш, або Мункач».

Михайло Лучкай в «Історії карпатських русинів» (1842) розповідь Балайті називає неймовірною і пояснює: «Балайті розповідає таке, щоб применшити славу Федора Корятовича у заснуванні Мукачівського замку. Становище угорців не сприяло тому, щоб вони розпочинали будівництво фортеці, не маючи майстрів, знарядля та зовнішньої безпеки».

Коли словацький письменник Богуш Носак-Незабудов у липні 1843 року здійснив подорож по Закарпаттю, то зацікавився літописною і усною історією краю. Офіційну угорську версію походження назви міста Мукачева від слова «мунка» він пов'язував не з будівництвом замку, а з важким боєм: «Угорці, як пишуть, зустріли під час свого переходу із азійських степів до Угорщини найбільший опір біля Мукачева, а тому те місто назвали Мункашем, тобто з трудом завойованим містом». У той же час він наголосив у нарисах «Листи з невідомої країни до Л…» (1846), що русини мають свою версію походження назви міста – від слова «мука»: «Далекі предки русинів, від незапам'ятних часів у цих краях живучи, мадярам не тільки великий опір чинили, у багатьох битвах перемагаючи, але й після пере-

моги мадярів великі муки терпіти мусили і місту тому, де їх нападники перемогли і мучили, дали назву Мукач, тобто місто мук».

Таку версію відстоював і казкар Василь Королович, тільки муками він назвав будівництво кам'яного замку на вершині гори в часи князя Корятовича (друга половина 14-го ст.): «На високій горі Корятовичі почав правити замок. А робота була кривава – навозити і наносити на таку кругу гору каміння. Од тої муки усе довколо замку назвали Мукачевом».

Достовірне і неймовірне так переплітаються в усних оповідях, аби рідною мовою, з патріотичних позицій, пояснити загадкові назви. Лікіцари – бо там знайшли «ліки для царя» (яфини); Лумшори – бо при розкручуванні «лум складали шором»; Требушани – бо першопоселенцями були «три бужани»; Велятино – бо там жив велет Пинтя... Назву села Синевир пов'язують із трагічною подією: у голодний рік син убив батька, запідозривши його у приховуванні хліба. Марно батько переконував голодного юнака: «Нема у мене хліба, сине, вір!» Коли, вирвавши торбину із рук мертвого батька, син переконався в щирості батькових слів, то з почуттям каяття не покинув ту місцевість, почав її освоювати, полюючи на звірину та розкручуючи поляни під посіви вівса та жита. А село, що виникло там, назвав останніми словами батька: «Сине, вір!»

По-іншому пояснюється походження назви Синевирського озера. Туристам розповідають романтичну історію про кохання Ксені і Вира, яким через соціальну нерівність не дозволили побратися. Вони обоє загинули – і земля плакала за ними так, що в гірській ущелині утворилося озеро. В його назві збережено імена закоханих – Ксені й Вира – Синевир.

Поетично, за логікою народної етимології, але всупереч мовознавчій, пояснено й інші назви: Дубриничі – від слів «добра ніч», Сімер – «всім мир», Бовцар – «був цар», Волосянка – «голос Янка», Жденієво – «жди ня, Єво»...

Реально пояснюється виникнення назв за іменем чи прізвищем першопоселенця. Серед засновників сіл – вівчарі, втікачі від панщини та рекрутчини, опришки (Келечин, Колочава, Кошельово, Матачів, Сокирниця, Дешковиця). Тересву заснував перевізник-човняр Тарас, Стригальні – стригалі овець, Ключарки – коханки ключарів Мукачівського замку, Імстичево – месники кривдникам народу.

Серед засновників сіл згадуються й знатні люди: воєводи князя Корятовича Остуд (Студений) і Ардан (Арданово), воєвода Гевдень (Гудя), а село Матійово названо в честь короля Матяша, бо дав гроші вівчарям на його будівництво. В останньому випадку – явний анахронізм. Бо перша згадка про Матяшфалву (стара угорська назва Матійова) відносяться до 1326 року, більш як за сто років до народження Матяша.

Назви нагадують про перші роки християнства (Арданово – бо там був «йордан», давній монастир), про сутички з татарами (Абранка – бо «оборонена», Костилівка – бо там стліли ворожі кості), рятування від пошесті за допомогою магії (Бичків – бо від холери село оборали бичками); освоєння залісінених територій (Горінчево – бо спалювали терня, Волове – де випасали волів).

Якщо погортаємо книгу «Легенди та перекази» (Київ: Наукова думка, 1985), в якій опубліковано кращі зразки всеукраїнської неказкової прози, то легко віднайдемо там паралелі до топонімічних переказів Закарпаття: місто Гайсин на Вінниччині – бо мати, шукаючи сина, гукала: «Гей, сину!»; Доброгостів на Дрогобиччині – бо тут «добре гостили»; Харків – бо першопоселенцем був Харитон-Харко; ріка Славка – так вшановано ім'я дівчини, яка воліла вмерти, ніж жити полонянкою татарина.

Співвідносно до історичних оповідей топонімічні перекази рідше фіксувалися фольклористами. Це бачимо, знайомлячися із трьома збірниками легенд і переказів: з «Народними оповіданнями про давнину» (Пряшів, 1925), «Легендами Карпат» (Ужгород, 1968), «Легендами нашого краю» (Ужгород, 1972). У «Легендах нашого краю», де їх найбільше – 25 сюжетів, вони становлять 18 процентів. Збираючи опришківський фольклор Карпат, переконався, що топонімічні перекази побутують чи не в кожному селі, й у збірнику «Ходили опришки» (Ужгород, 1983) вмонтував їх у розділ «Де ходили опришки» – про походження назв сіл Імстичево, Чорноголова, Сокирниця, Ляховець, Салдобош, Рахів, гір Добошанка, Попадя, Колиска тощо. Тоді й виник задум видати збірку топонімічних переказів Карпат.

Довідавшись про цей задум, надіслали мені свої записи з Прикарпаття відомий фольклорист Григорій Дем'ян, письменник Степан Пушик і інші збирачі народної мудрості. Та не так сталося, як гадалося. Через об'єктивні і суб'єктивні причини задум не вдалося реалізувати, надіслані матеріали залишилися у моєму домашньому архіві.

Правда, зібране мною на Закарпатті склало два розділи – «І гори, і доли», «І села, і міста» – у книзі «Як то давно було» (Ужгород, 2003). Тож для «Зелених Карпат» пропоную необнародувані записи топонімічних переказів Карпатського регіону.

Іван СЕНЬКО,
кандидат філологічних наук, м. Ужгород

ВЕРХНЄ СИНЬОВИДНЕ

Люди ни все були такі, як зараз. Були такі велети, що як єден стоя на одні горі, а другий на другі та й си могли руки подати. Великани були.

Єден такий великан схотів води пити, а ріки Стрий і Опір пересхли трохи були. Вінь нахилився, обі з них попити там, де вни сходилися, а то вода каламутится, хіба з піском смокче. Узяв вінь та й пониж того місця насунув землі, камінна. Високу таку греблю, гать наметав, як Червоні Береги (назва берега на правій стороні річки Опір у Верхньому Синьовидному Сколівського району Львівської області. – **І. С.**). Вода сперлася, заповнила тоту долину і вробилося велике озеро. Вода чистійка стала. Вінь напився та й так лишив озеро. Як води набралося повно, вона через гать переливалася і текла собі впровали.

Відци, від гір, у тоти сині води клином заходила земля. Там і поля урожайні були на тім клинци. То велике. І ліс недалеко. Зайшли туда люде, але ни великани, а такі ги ми. Побудувалися, орали там. Єдної днини надийшов туда велит той, знов хотів води напитися. Дивится, а на тім сухім клині якісь мурашки подібні до нього, лиш дуже малийкі. Взяв їх разом з волами і плугом на долоню та й поніс показувати мамі:

– Дивітся, яких я мурашків найшов.

– Ой то, синку, ни мурашки. То по нас ту в горах такі люде будут жити. Відвези їх на то місце, відки взяв.

Поклав вінь їх над тим озером і лишив. Заснували вни село та й назвали від тих синих вод Синевідське.

Тогди вся Скільська Верховина ще ни була заселена, бо велети десь пропали, а нашим малийким людьом ту тяжко було в тих дебрях та лісах давати си раду. Жили спочатку на долах, а в горах хіба полювали. Але Синевідсько вже було. Воно старіше від Львова. Не знаю, чи правда то, але приказували, що це село найдавніше в нашім районі.

Безпечно си жили там люде. З північного боку були відгороджені тим великим озером, а з полудня горами та лісами.

Випав колись дуже злотливий рік. Дощі ни переставали. Говорили, що над горами хмара урвалася. Води в кількох місцьох перекочувалися через тоту греблю. А Стрий пер з таков силов, що в єднім місци прорвав ї. Вода з озера витекла вся. Дно висхло.

На тоту долину перебралися люде. Там ци ліпші грунти. Поробили си файні городи, садів порозводили тілько, що стали торгувати ябликами та сливками по сьвіту.

Пониж того села засновалося друге. Його назвали Нижним Синивідьком. А тото перше – Вишним. Типирь пишут Верхнє Синьовидне і Нижнє Синьовидне.

Записав Г. В. Дем'ян 8 січня 1973 року від Савчина Михайла Федоровича, 1912 року народження, на присілку Погар біля Тухлі Сколівського району Львівської області.

ЧОВГАНИ (МІЖРІЧЧЯ)

То було ще тогди, як на підгірю і в Карпатах жили білі хорвати. Племена такі були. В одному племені були два рибаки. Одного звали Чов, а другого Ган. Щось там вони чи посварилися, чи хтось їм заподіяв якусь кривду і ті залишили родичів і старе місце, забрали свої човни, поскладали в них сяке-таке майно і попливли по ріці Свічі. Тут скрізь були луки. Хатів тогди ще не було зовсім.

Чов розмістився на Заріччю, а з сеї сторони Свічі – Ган. Якийсь час жили лише вони два. А там ще підійшли Капці, Зазуляки, Кирики, Галики та інші.

Своє найменування село дістало від тих перших рибаків. Аж до 1948 року його називали Човганами (Човгани). На Заріччю, де поселився був Чов, тепер є коло 50 хат, а по сей бік, що його вибрав собі Ган, десь уже 450 дворів. Тут краще.

Потім село назвали Міжріччя (село в Долинському районі Івано-Франківської області, до 1948 року називалось Човганами – **І. С.**), бо старої назви не розуміли і не хотіли ї. Вона здавалася дивною і чужою. Село між двома ріками Свічею і Сукіллю, то за новою назвою не довго шукали.

Записав Г. В. Дем'ян 29 січня 1983 року від Кирика Василя Миколайовича, 1935 року нар., в селі Міжріччя Долинського району Івано-Франківської області.

СВЯТОСЛАВ

Пониж села Гребенева на правім березі ріки Опору серед смерек і корчів є могила, яку знають, певно, по всій Україні. А як ліпше придивитися там поможе смереками та корчами, то ввидите, що тота могила ни одна, їх більше... Щи донидавна був такий звичай, що каждий, хто йшов чи їхав близько коло того місця, а там дорога із Сколього на Тухлю, Славське і далі через Бескид на Закарпаття, там ставав і клав на могилу бодай малу гілочку ци прутик. Таке робилося цілими століттями.

Що ж то за могила? Хто там похований?

Про то й історія пише (оповідач, очевидно, чув, що існує літописна згадка про вбивство Святослава у Карпатах у «Повісті временних літ», запис за 1015 р.– **І. С.**). Бо то й з Києвом, київськими князями зв'язане.

Як умер Володимир, його сини почали воювати між собов. Святополк за намовою своєї жінки, доньки польського короля, задумав повбивати всіх своїх братів, бо хотів сам безпечно управляти Київською державою. Вінь послав своїх вірних посіпак і вони повбивали Бориса і Гліба. Дуже ненавидів Святополк брата Святослава, бо той був мудрий і добрий, люде його шанували, мав вірних воїнів.

Зібрав Святополк ціле військо і пішов з ним на Святослава. Напав несподівано. Святослав мусів утікати з своїми воїнами. Їх мало було.

Під Карпатами над рікою Стрий відбувся бій. Там погинуло семеро дітей Святослава. Від того й село, що там є, названо Семигинів.

Святослав відступав далі в гори, хотів перебратися на Закарпаття.

Другий бій був уже над рікою Опором, де тепер місто Сколе. І ту попадало з обох боків немало.

Решта дружинників Святослава і він сам відірвались від Святополкових убивць, пішли понад Опором. Змучені, покалічені стали відпочивати напрати того місця, де в Опір впадає річка Орява.

Не встигли люди перепочити, як на них напали Святополкові вбивці. Він понабирав для того навіть печенігів та поляків. Бій був дуже лютий. І ранених добивали. Гине там і Святослав. Лише декільком із його дружинників і, здається, одній дівчині чи жінці вдалося сховатись у смерічках.

Вони потім боялися вертати в рідні місця, а пішли далі в гори і там полишалися жити. Через пару днів вони набрали місцевих хлопців і чоловіків та й пішли там, де був бій. Переконалися, що ниякої засідки нима, позбирали трупи і поховали їх. Дружинників похоронили в братську могилу разом. А Святослава ховали по-давному. Наносили велику купу дров, звирьха поклали тіло князя і спалили його.

Потім той попіл позгортали, позбирали кістки, закопали то всьо і насипали звирьха високу могилу, її й з поїзда видко, як переїхати міст через Опір пониж Гребенева в бік Сколього. Там ходили вчені, щось розкопували, находили ріжні речі, ручки від мечів, якийсь посуд. Я то вже точно ни знаю.

Кольо того місця – з кілька хат, лісопильний завод, кар'єр, де берут камінь на будівництво доріг. А називають то передмістя Сколього Святославом. І потік, що недалеко могили впадає в Опір, має назву Святославчик.

Записав Г. В. Дем'ян в 1973 році від Савчина Михайла Федоровича, 1912 року нар., на присілку Погар біля Тухлі Сколівського району Львівської області.

ДОРОБРАТОВО

Давно в Каменець-Подольських области жив князь Федор Корятович. На його землю напав ворог – литовський князь, що мав дуже много войська… Зачалася война. Корятович был доброго серця чоловік, жаловав свой народ, не хотів проливати кров. Він забрав свою челядь, свой народ до сорок тисяч душ и привів їх через Карпаты до Угорщины…

Тогды и наше село Доробратово засновалося. Перед тым оно находилося на місті «Заруб».

Назва села уд двох «дорогих братюв», що копали колодязь и глубоко в земли найшли звоны…

Тоты звоны дуже старі, ще волохи зольляли їх и привезли сюда…

Коли дикі татары нагрянули в наш край, люде звонили в сесі звоны… Страшні песиголовці спалили село и челядь порубали, ко не встиг втікнути в сосідні лісы…

Волоські звоны, укопані двома «дорогими братями», много стороків звонили в Доробратові и были на турні аж до Першої світової войны.

Коли їх мадяри зняли, розбили и вчинили з них канон…

Записав П. В. Лінтур у 1959 році у селі Доробратово Іршавського району Закарпатської області від Івана Ільтя.

КАРАПЧІВ

Понад горбастою місцевістю Підгір'я близько Черемоша на одній горі стирчали з бійницями вежі Хмелева. Гора була густо обсотана батогами хмелю. Від цього і назва Хмелів. Тепер це місце називають Городок.

Татарва не раз облягала Хмелів в усіх боків, але взяти не могла. Оборонці рідного міста добре захищалися з рівнішої місцевості і часто ворогів тут замагали. Із стрімкого боку ніхто ніколи і не думав дряпатися до стін фортеці.

Для перепочинку після штурму татари одного разу знайшли собі місце над потоком Глибочком. Тут напували коней, варили їду і висплялися.

Вночі підійти до потока несподівано важко, бо на нічному небі людські постаті добре вирисовуються. Тому татарва вважала місце над Глибочком найбезпечнішим для нічлігу.

Думали про своє життя і захисники рідного краю. Вони приготували на одну із тривожних ночей силу великого каміння та нарубали кругляків. Знайшли серед ночі зручну мить – і пустили з гори на Глибочок все те, що могло котитися додолу. Задудніла земля під брилами, закурилася вниз до Глибочка чорна курява.

– Аллах! – верещали заспані ординці та й врозтіч. Та з усіх боків на втікачів чекала зброя.

– Кара пчів! Кара пчів! – з лементом тікали вороги.

Цілу ніч дзеленкотіла зброя. Вранці люди вийшли з-за частоколу всміхненими. Татарва пропала.

Та згодом лівий бік Глибочка покрився новою ордою. Вона трималася осторонь Глибочка. Тьма заслонила зелень, покрикуючи:

– Кара пчів! Кара пчів!

Облога Хмелева тривала довго. Щоб заслонитися від вітрів і дощів, орда збудувала сякі-такі дахи. Виникло село, яке називали татари по-своєму – Кара Пчів, що по-нашому Чорний Потік буде.

Оборонні споруди не витримали облоги, їх зруйнували бусурмани і самі зникли. Але село залишилося з їхньою назвою, хоч поселилися тут наші люди.

Як прийшли на Буковину австрійці, то не перекладали Кара Пчів на Чорний Потік, а записали до книг Карапчів (Вижницького району Чернівецької області – **І. С.**).

Потік Глибочок не був записаний до книг і зберіг нашу назву до цього часу.

Записав М. В. Іваниок в 1966 році в селі Карапчів Вижницького району Чернівецької області від Лазаря Миколи Єлізаровича, 1913 року народження.

ТУСТАНОВИЧІ

Білля Борислава є село Тустановичі (на Львівщині – **І. С.**). Воно тепер відноситься до Борислава, а давно було самостійним селом.

На місці цього села давно була битва з ордою Батия. Перемогли бойки. За те, що Батиєві сказали: «*Туй стань*!», – село назвали Тустановичами.

Зап. М. М. Кассараба в 1550 р. від Кассарабн Теодори Ю., 1915 р. н., м.Трускавець Львівської області.

УНІЖ

Одні розказують, що наше село заснувала три риболовці, які прийшли звідкись Дністром, а мені дід розказував, що тут перший житель був опришок Войниш. Він мав товаришів, з якими нападав на панів, що жили по оцих усіх селах. Пани вбили ватажка опришків Войниша, і село на його честь назвали. Потім заборонили так село називати, і говорили Виніш. По цій війні, що була, записали Уніж, і так дотепер. Правда, старі люді і далі говорять, що Виніш. Той Войниш мав немалу ватагу, і його так скоро знищити не могли.

Записав Степан Пушик від пастухів у селі Уніжі Городенківського району Івано-Франківської області.

ЧЕРНЕЛИЦЯ

То був великий володар. Котрого року він жив, має бути зазначено в Городенці на костелі, бо він його збудував там. Той костел був ще раз такий високий, як він тепер є, але верх мусили розібрати ще за Каньовського, бо він валився. То давно було, ще тоді, коли Михальче називалося Старим Містом, а тепер це село.

Всі села належали тому панові. Якось він їхав на полювання і сподобав собі прекрасну дівчину – доньку бондаря. Вона з хлопцями танцювала, і він її хотів. Але дівчина вдарила його по писку, а сама утекла. Каньовський сказав гайдукам:

– Ловіть її!

Гайдуки зловили її, і вели до пана кедровим мостом. Каньовський хотів, аби Боднарівна вибачилася перед ним, але дівчина відмовилася. Пан наказав скарати її на смерть.

Але за її красу – була чорнява з лиця, мала файні коси, ясні очі – він назвав село Чернелицею, і там збудував замок. З Городенківського костела до Чернелицького, Раковецького і Галицького замків були прориті під землею тунелі. Шкода, що ніхто не досліджує їх. Всі замки були підземними ходами сполучені.

Записав Степан Пушик від Миколи Федоровича Андрійця у селі Колінки Городенківського району Івано-Франківської області.

СХІДНИЦЯ

Прочув нарід, що є випогане місце, де би може жити. Землі подостатком, файні ліси. Стали сходитися відти, відти, відти... Схід людий. Та й так утворилася Східниця (село Дрогобицького району на Львівщині – **І. С.**). Наразі то було невелике село.

Пізніше ту приїхав еден такий великий богач, через якихсь знавців довідався, що ту може бути нафта. І мав в собов ще двох хлопів троха освічених. О, такий оден майстер-вертач, що ся розумів коло тої машини, що вертит землю і шукає ропу. Вни мали такі інструмента, що пущали в землю там на п'ятдесят ци кілько метрів. То дізнавалися, що то буде газ, нафта, віск.

Постала ту така мала робітнича група. Копали вни спочатку рискалями, може, коло сорок метрів. Вни ци машин ни мали, щоби борувати так, як нині. І вни тогу землю збадали, ввиділи, що має бути нафта.

– О, може ту робити будови.

– Треба робітників.

Зачали приходити такі бідні, що за роботу жили, з Борислава, від Стрия, від Дрогобича, з-за Львова, від Перемишля, з Самбора, десь з таких далеких, далеких місцевостей. З усих боків сходилися, бо ту робила копальня нафти.

Східниця росла, росла. Прийшли, взяли їх на роботу дучки лопатами копати. Вни ся ту обізнали і до сусіда:

– Приїжджай сюди, ту буде робота і тобі.

Приходив і лишався, бо тогди тяжко було десь инде дістати роботу. А ту може якись грейцар добути.

І виросла Східниця.

Записав Г. В. Дем'ян 28 серпня 1979 року від Фрядрака Федора Івановича, 1900 року нар., в с. Довгому біля Рибника Дрогобицького району Львівської області.

ЦИГАНІВЦІ

То ще було при Марії Терезії, коли переписували села. Від Лазів пішли горі потоком, та увиділи циганський табір. Там было вісім циганів. То й позначили на мапі, де стояли табором вісім циганів, по-мадярськи «циган ньолц». А потім там поселилися наші люди, та й мусили село називати Циганівцями.

Записав І. М. Сенько 2 липня 2004 року у с. Циганівцях Ужгородського району на Закарпатті від В. Ю. Павловського, пенсіонера.

СТРИПА

То я чула, коли-м до школи ходила. Утік чоловік від пана і глядав місце, де би міг прожити. Знайшов серед лісу полянку, зробив собі колибу. Вітер дув – і дерево скрипіло.

Потім знайшов собі дівчину.

– Де будемо жити? – зазвідала.

– Де дерево скрипить.

Із того скрипу і вийшла Стрипа.

Записав І. М. Сенько 3 липня 2004 року у селі Стрипа на Ужгородщині від 70-річної Марії Крупанич.

ЯРОК

У нашому селі першими поселилися два брати. Прізвищ їх уже ніхто не пам'ятає. Один поселився вверху, біля води. А другий знайшов гарне місце внизу, але від води подалеко. Та прокопали ярок, оби й до нього тік потік. Та від того – Ярок.

Записав І. М. Сенько 7 липня 2004 року у селі Ярок на Ужгородщині від 90-річної Марії Макарович.

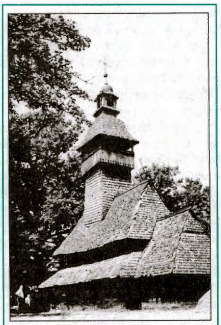

Янко ОЛЕЯР

с. Руський Керестур,
Восводина, Сербія

ДЖЕРЕЛА СТАРОГО КРАЮ

(Короткий огляд звичаїв та обрядів русинів)

Церква в селі Колодне.

Переселяючись із Пряшівщини (Підкарпаття) до нового краю – Бачки, наші прадіди принесли з собою вікову культуру русинсько-українського народу. Значна частина отих традиційних звичаїв збереглася завдяки певним суспільно-економічним та іншим умовам.

СУСПІЛЬНІ (ГРОМАДЯНСЬКІ) ЗВИЧАЇ

Суспільні (громадянські, громадські) звичаї можна також поділити на групи або підгрупи:

а) звичаї в громадському житті селян;

б) звичаї на роботі вдома і в полі;

в) мольби (просьби, прохання);

г) прядки (від слова прясти).

Після переселення в Бачку наші предки зустрілись з різними суспільно-політичними і культурно-історичними процесами та умовами, які мали великий вплив на формування і створення нових громадських звичаїв етнічної групи, що тривалий період жила у так званій суспільній (громадській, общинній) ендогамії.

Громадські звичаї, хоч ніде і не записані у вигляді якихось законів, але, будучи створені з навиків і традицій, регулювали життя і роботу всіх мешканців Руського Керестура.

Як і будь-яка велика чи мала суспільна одиниця, так і мешканці Руського Керестура створювали самі між собою суспільні норми, що не були записані, але за якими всі мусили слідкувати і дотримуватись їх.

Для того, щоб селянин міг жити організовано і злагоджено, він кожні три роки вибирав собі найкращих представників («ешкутів»), яких було 12, і одного голову-старосту («бірова») та заступника голови. Вибори закінчувались у чаші «мирного» сезону польових робіт. Мешканці були кровно пов'язані, створювали між собою, так би мовити, невеликі братства, які в більшості випадків мали великий вплив на селянське зібрання і його економічну, соціальну і громадську політику. До створення капіталістичних економічних відносин на селі мешканці Руського Керестура, крім власної, мали також і спільну (комунальну) землю. То були переважно великі пасовища, на яких всі мешканці села мали однакове право випасати стада.

Вибори місцевої ради на зборах проводились, як правило, під відкритим небом на подвір'ї селянської хати. Голосували підняттям капелюхів. Кандидатами на обранців та голову були люди найзаможніші і примітні в усьому селі. Зрозуміло, що в більшості випадків обранці підтримували ідеологію того класу, продуктом якого були самі.

Впорядкування села: вулиць, ярів, каналів, будівництво громадських об'єктів в інтересах Руського Керестура спочатку були організовані на добровільній основі, спільній домовленості. Будівництво школи, церкви, селянської хати, квартир для вчителів, попа і дяка проводилось у формі добровільної праці. Згодом подавалась допомога і грошима.

За наказом голови (бірова) кожне обійсти і всі жителі мусили згідно своїх умов, майнового стану і робочої сили, брати участь у створенні суспільного задатку. Визначена суспільна норма повинна була виконуватись. Розподіл «заборгованості» тієї норми проводився за числом активних чоловічих і жіночих осіб у кожному обійстю, за розмірами маєтку, за числом коней і т.д.

Якщо в якомусь обійсті ставалося лихо (хата або збіжжя згоріло, особливо, коли це трапилось в бідняка), тоді все село брало участь у збиранні добровільних пожертвувань. Встановлювалась також норма допомоги, яку кожен мав виконати.

МОЛЬБИ (ПРОСЬБИ)

Однією з суспільно корисних акцій був звичай під назвою мольби (просьби). Мольби відігравали велику громадську функцію і роль у виробленні духу солідарності і дружелюбності народу. Це була та нитка, та сила, яка дава-

ла змогу нашим людям без високої суспільно-політичної свідомості та вищої освіти «зшивати», об'єднувати, згуртовувати розрізнені сили для колективної акції. Через таку, сказати б, примітивну організацію праці здійснювались великі справи на користь окремих сімей і всієї громади села. Під час будівництва хати, збирання врожаю проявлялись почуття солідарності, дружби, колективізму.

Господар, який хотів спорудити собі хату, брав 50-літрову посудину, купував у Пальчія (місцевий торговець) паленки, тобто горілки, і пішки ходив скликати своїх родичів, сусідів і добрих людей, щоб ішли на його мольбу (прохання) звожувати глину, рубати дерево для хати. Три роки йшла підготовка до будівництва і лише на четвертий рік починалось саме спорудження. Протягом першого року звожувалась глина, на другий рік заготовлялась деревина, третій – розроблялась. Коли роботи на мольбу господаря закінчувались, тоді всі, хто прийшов допомагати, їли в нього вдома. Господар різав вівцю або баранчика, заготовляв паленки з ягід або купував її і нею пригощав своїх робітників-мольбашів.

По закінченню будівництва хати на її даху встановлювалась «застава», на якій був рушник або якесь інше полотно і пляшка паленки (горілки) з вином. Рушник був червоний, з смугами. Застава мала назву «Май». Це була велика гілка з листям, зірвана з дерева поблизу.

Використовувались мольби і на польових роботах. За старих часів у Руському Керестурі було неписане правило: добрі друзі обов'язково допомагали одні одним косити, звожувати, толочити (молотити), коноплі жати, ламати кукурудзу і т.п. За ту роботу і допомогу господарі готували вечерю з паленкою (горілкою).

Мольба була доброю школою життя для кожного, хто був її учасником, відігравала велику суспільну функцію. Майже всі форми мольби залишились в селі й донині, тільки деякі з них «модернізувались». Той, хто має трактор, йде помагати тому, хто не має тягла, останній зі своїм сімейством – до першого на відробіток: сапати кукурудзу, збирати перець тощо.

ПРЯДКИ

То була перша і нижча стихійно створювана «громадська організація». Саме слово «прядки» походить, певно, від назви роботи – прясти.

На прядки, що відбувались протягом глибокої осені і всієї зими, сходились старі й молоді. Разом з працею тут обговорювали різні громадські проблеми, питання і події. За традицією на прядки починали сходитись від 15 жовтня і закінчували в кінці березня. Для цієї мети, як правило, підбиралась оселя однієї з сімей, де прядки збирались весь період. Були, однак, і такі приклади, коли вони щовечора відбувались в іншому обійстю. Дівчата і хлопці починали ходити на прядки ще з 10 – 12 років. Тут розвивалось товаришування і почуття колективізму. Крім роботи, молодь знаходила веселощі і розваги. Була сформована така думка, що «сидіти без роботи, то найбільша ганьба і ліпощі».

Прядки були місцем, де всі змагалися в силі і уміннях. Дух змагання розвивався без всякого тиску і суспільно-політичного впливу. Кожна дівчина і кожна жінка через роботу демонструвала на прядках свою спритність. Основним матеріалом для роботи були коноплі. Коноплі – «золота монета», яка підтримувала мешканців Руського Керестура матеріально, але нищила їх фізично і духовно. Керестуром заволодів туберкульоз...

Під кінець сезону прядок кожна «газдиня» організовувала веселі вечори «Брацькі» (Братські). Це була кульмінація «братського» життя людей, які всю зиму разом працювали й веселились. «Брацькувалися» молоді і старі, кожен у своєму колі. Дівчата зносили їжу й калачі, хлопці забезпечували випивку і музику. Веселощі тривали до ранку. Родичі, особливо матері, того вечора простоювали під вікном у газдині, щоб бачити, з ким приятелює дочка або син. У тодішній час, коли не було молодіжної організації, прядки мали певне суспільне, виховне значення.

Цей звичай зберігся до наших днів, але подекуди модифікувався під впливом сучасних комунікативних засобів інформації (радіо, магнітофон, телебачення). Разом з цим, за допомогою техніки та засобів транспорту (автомобілів), цей звичай поширюється і по інших селах. Дівчата, парубки або молоді жінки збоку (з іншого села) можуть приїхати автотранспортом на прядки до матері, тітки, інших родичів або до своїх товаришів у Руському Керестурі. Отже, традиція не міняє свого змісту, міняє тільки форму. Старі добрі звичаї важко забуваються. Вони при молодій генерації залишаються як позитивна традиційна спадщина.

РОДИННІ (СІМЕЙНІ) ЗВИЧАЇ

Як і в інших народів, сім'я в Руському Керестурі була основною клітинкою суспільної єдності (громади). Такою вона залишається і сьогодні. Зате сімейні звичаї з бігом часу міняються, набирають нових рис.

Народження. Народження, одруження (весілля) і смерть людини – складові частини, елементи сімейного життя і звичаїв.

У жителів Руського Керестура народженню дитини надавалось великого значення. Через кілька днів після народження дитину несли на хрещення. Робила це хресна кума, яку здебільшого вибирали ще за дівування, разом з бабою-повитухою та іншими близькими. Жінка-породілля до «виводків» лежала 14 днів удома. Коли виходила з хати на двір, то брала з собою великий ніж і розмахувала ним перед собою. Цим самим вона відганяла злих духів, щоб вони не напали і не причарували її дитину.

На хрещення дитину несли під «крижмою». Піп у церкві читав над нею молитви. Повернувшись з хрещення додому, кума у дверях кричала: «Віднесли поганча, а принесли Вам християнча!». Згодом для куми і кума влаштовувалась святкова гостина.

Через 14 днів після народження дитину носили на виводки. Тоді з нею уже йшла і мати аж до церкви. Це була перша нагода для матері встати з ліжка і вийти з дому.

Весілля. Однією з найсвятковіших подій у людському житті було весілля. За переказами старожилів Руського Керестура, тут були різні традиції обрання свого майбутнього чоловіка чи дружини. Деякі родичі, зокрема, багатші,

ще від народження «заручували» малят. У минулому і в наші часи капітал відігравав чимало ролі в утворенні подружнього життя майбутніх пар. Матері, ще коли дівча було в школі і мало тільки 8-10 років, уже готували його до видання. Пряли, ткали рушники, плахти, сорочки, полотно з коноплі тощо. Все це майбутня молода відносила згодом до свого дому.

Водночас знайомство молодих йшло і природним шляхом. Зустрічаючись на прядках, на танцях і розвагах, хлопці знайомились з дівчатами і так створювали передумови для майбутнього подружнього життя. Якщо хлопець і дівчина дали собі слово, що поберуться, то хлопець посилав до дівчини свою «питачку», якою в більшості випадків була мати або батько. Під час «спитування» з'ясовувалось питання відносно капіталу (приданого) з боку родичів дівчини. Родичі хлопця теж давали знати новим сватам, скільки думають дати своєму синові. Робилось це для того, щоб «молодята» уже з самого початку подружнього життя мали початковий маєток, майно.

Коли молоді та їх родичі приходили до згоди, вони у перші ж дні після цього йшли до попа «записатись». Треба було три рази в церкві оголосити про намір молодих побратись. За кілька днів до весілля у домі молодої проводились «розберанки». На них запрошувались найближчі друзі молодого і молодої. На розберанках багато їли, пили, веселились, співали. Того вечора дівчата плели з барвінку вінок і розбирали покрейтку (особливий знак), яку наречений носив на капелюсі після сватання. Покрейтка була обвита барвінком і зеленими листочками. Після закінчення розберанки молодь з музикою, якщо її мала, весело розходилась додому, підготовлена до весілля, що мало відбутись через декілька днів.

До самого весілля готувались тиждень і більше. Близькі родичі та сусіди допомагали господарям заготовляти продукти і напої. У день весілля молоді зранку йшли до церкви сповідатись. Потім вони реєстрували шлюб в «општині» і відправлялись вінчатися до церкви. Молода брала до церкви шматок хліба і цукру, а коли виходили з церкви, вона клала це в рот, щоб і її майбутній чоловік був такий солодкий, як той хліб з цукром.

Коли вдома починалась весільна гостина, молода поспішала на кухню, брала їжу від кухарок і давала її в руки дружбам і тим, хто допомагав. Це мало означати, що молода дуже вправною господинею буде і що все мусить перейти через її руки.

Весілля залежало від заможності господаря та його родини. Здебільшого весілля було великим. На нього запрошувались всі родичі, сусіди по вулиці. Кожне обійстя, незалежно від розмірів, приносило на весілля курку і миску муки, а також подарунки: полотно на сорочку або готову сорочку молодому. Молодій її родина купувала полотна на блузку, сукню тощо.

Ось як виглядала весільна гостина. Довколо хати були звичайні столи, вкриті тканими русинськими скатертями – новими і старими. На кожному столі, насамперед, з'являлися великий хліб і сіль. Цей звичай залишився й донині. На кожний або на кожний другий стіл кладуть пляшку палєнки (горілки). Коли весілля починає сходитися, робиться сніданок. Обід влаштовується перед або після вінчання. І, нарешті, близько 7-8 години вечора робиться вечеря.

Грав на весіллі оркестр смичкових інструментів, здебільшого чардаші, козачки, кола, інші танці. Найпопулярнішим танцем вважався гайдук-танець, який був кульмінацією весілля. Той, хто водив цей танець (самих хлопців), робив те, що задумав. Всі інші мусили робити те, що й він. Хто не хотів те робити, був покараний скрученим рушником.

Вранці на другий день по весіллю молода з своїми домашніми розношувала посуд по селу. Вона все ще була одягнена як на весіллі – у фаті. Цим і завершувалась організація весілля, яка в основному зберігається і донині.

Похорон. Якихось особливих звичаїв в проведенні похорону серед мешканців Руського Керестура не було. Коли хтось помирав, піп і літні жінки, чоловіки читали померлому звечора уривки з Святого письма і молились. Якщо помер чоловік, йому дзвонили вранці, в обід і ввечері три рази з паузами. Жінці зупинялись дзвонити лише два рази. А дитині дзвонили двома найменшими дзвонами з двома зупинками.

На кладовище померлого проводила вся близька і далека рідня, сусіди і друзі покійника. Потім усі приходили в дім померлого на обід (зараз на вечерю). Мерця клали в домовину у найкращому одязі. Піп відправляв на подвір'ю літургію, потім відпрощував небіжчика від його найближчих родичів. Вінків небіжчику раніше приносили мало, бо дорого коштували. Тепер їх стало більше. Після похорону вранці у церкві відправлялась служба по небіжчику.

Святкові та обрядні звичаї. Багато традицій нашого народу, зокрема мешканців Руського Керестура, пов'язані з різними святами і обрядовими торжествами. Крачунські свята (Вилія), Новий рік, Велика ніч, Кирбай та інші – це свята, пов'язані з релігією, їх носителем була церква. Хоча наш народ у важких умовах прийняв уніатську, тобто грекo-католицьку віру, яка протягом двох з лишком століть мала певний вплив на розвиток і формування культових обрядів, зберігали нашим народом ще у часи православ'я, можемо сказати, що ці обряди й сьогодні, в нових умовах, правда, дещо змінені, деформовані, і далі зберігаються, дотримуються.

***

Закінчуючи розповідь про першопочатки русинів у Руському Керестурі, про їх звичаї та обряди, можемо сказати, що деякі мешканці Руського Керестура у минулому та й сьогодні не знають справжнього змісту та користі народних звичаїв і переказів. Їм було пояснено, сказано, що так слід робити і вони так робили, зберігали традиції. Кожне молоде покоління перебирало і присвоювало від старших позитивні звичаї і старалось, щоб їх і далі зберігали і дотримувались. Охоплюючи у своїй розповіді соціально-економічні, суспільно-правові, релігійні та інші звичаї наших мешканців у Руському Керестурі, ми зробили спробу розповісти про частину народних звичаїв, сподіваючись на те, що це буде нагодою для інших співвітчизників, щоб і вони висловились, поглибивши криниці колективної пам'яті.

«КАРПАТСЬКА КОРОНА» ДОЛАЄ КОРДОНИ

У 2003 році Творчою асоціацією «Corona Carpatica» з метою розвитку українсько-румунських письменницьких взаємовпливів, добрих сусідських стосунків двох європейських країн започатковано Міжнародну літературну премію «Карпатська корона». Вона присуджується щорічно талановитим майстрам пера, організаторам літературного процесу за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори, які своєю творчістю примножують здобутки національного красного письменства, торкаються проблематики Карпатського регіону. Лауреатами «Карпатської корони» за 2003 рік стали поети Джеордже Вултуреску (головний редактор журналу «Поезіс», м. Сату-Маре, Румунія), Василь Кухта (головний редактор журналу «Карпатський край», заступник головного редактора журналу «Зелені Карпати», м. Ужгород, Україна), Джеллу Доріан (головний редактор журналу «Хіперіон», м. Ботошани, Румунія), Василь Рябий (голова літературного товариства «Плин», м. Коломия, Україна), Степан Ткачук (голова Спілки українських письменників Румунії, м. Бухарест, Румунія), публіцист, діалектолог, доктор філософії Іван Жеґуц (м. Мюнхен, Німеччина), літературознавець, діалектолог, доктор філософії Йосиф Сірка (м. Торонто, Канада) та інші.

Лауреатами Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» за 2004 рік названо шістьох українських та румунських письменників: Василя Герасим'юка (м. Київ, Україна), Мирослава Лазарука (м. Чернівці, Україна), Мирослава Дочинця (м. Мукачево, Україна), Іоана Флору (м. Бухарест, Румунія), Іоана Ністора (м. Сату-Маре, Румунія), Джеордже Мокуцу (м. Яси, Румунія). Це визнані майстри слова, без творчості яких літературний процес України та Румунії був би значно бідніший, млявіший. Єднає їх не тільки відданість карпатській проблематиці, але й щось глибше і вище. Йдеться тут про вміння названих майстрів слова проникати в найпотаємніші виміри людської душі, возвеличувати верховини людського духу.

Принагідно зауважу, що Творчою асоціацією «Corona Carpatica» щорічно пошановуються не тільки доробки професійних літераторів. Лауреатом Міжнародної премії «Карпатська корона» – 2003 в галузі журналістики (за сприяння літпроцесу Карпатського регіону) названо головного редактора журналу «Зелені Карпати» доктора біологічних наук, професора Федора Гамора; у галузі образотворчого мистецтва за 2004 р. – графіка, живописця Василя Гангура (м. Ужгород, Україна).

1 червня цього року у Мукачівському замку «Паланок» відбулося вручення атрибутів Міжнародної премії «Карпатська корона»–2004 українським та румунським письменникам, члену Національної спілки художників України В. Гангуру. У рамках акції проведено численні зустрічі з представниками влади й громадськості, прозвучав концерт автентичної музики Закарпаття тощо. Сподіваймося, отож, на подальшу плідну співпрацю між українськими та румунськими професійними літераторами й мистцями. Воістину «Карпатська корона» долає кордони!

Степан БОБИНЕЦЬ,
декан факультету романо-германської філології Ужгородського національного університету, голова конкурсної комісії (з українського боку) по присудженню Міжнародної премії «Карпатська корона»

Миттєвості вручення атрибутів Міжнародної премії «Карпатська корона». Серед учасників акції – письменники Василь Герасим'юк, Мирослав Лазарук, Мирослав Дочинець, Василь Рябий, Василь Кухта, Іоан Ністор, Джеордже Вултуреску, художник Василь Гангур.

Василь ГЕРАСИМ'ЮК,
лауреат літературних премій «Благовіст», імені П. Тичини, імені В. Свідзінського, Національної премії України в галузі літератури імені Т. Шевченка, Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» (Україна–Румунія)

ПОЕТ У ПОВІТРІ

* * *

Я вірші пишу
вночі в Прокураві,
я вірші пишу
в татовій хаті,
доки сидять
під стіною на лаві
мої предки
вбиті й потяті.

Доки сидять,
не зронивши ні слова,
доки сидять,
незворушні, незрушні,
моя душа,
як труна смерекова,
приймає прах,
вивільняючи душі.

А звідки той прах,
давно зітлілий?
А звідки ті душі,
давно відлетілі?
І кожна в сорочці
білій-білій,
бо найбіліша —
на мертвім тілі.

* * *

Вона несе мені малиннику
і гасить ватри –
хто наврочив, мамо?
Лише її одну,
лише таку
я кличу обгорілими губами,

і руки простягаю на краю,
й шепочу: «Довга, мамо, ця морока».
Та ватру,
нею згашену,
доп'ю
до дна.
Це п'ють здавен від злого ока.

Це п'ють із темним трунком заклинань,
та згубний трунок слова,
доки в мозку
шипить – мов кинута у воду – грань.
Не здерти жару темного коросту.

Згоряють дрова у моїй печі,
і мама грань бере.
Не можна спати
при ватрі цій.
І страшно уночі,
як заганяє іскри в воду мати.

* * *

Коли моя мати заходить до церкви,
вона нікого не помічає,
доки іде на своє місце.
Вона зупиняється
маленькою дівчинкою,
майже прозорою
у золотому повітрі
під склепінням
маленької карпатської церкви.
Дівчинка оглядається
і, коли впевнюється,
що її мама
стоїть позаду,
одразу бачить усіх.
Вона вже знає, де хто стоїть.
І все вона чує:
як тонко виводить на хорах
наречена її рідного вуйка
і навіть, як по різкому обличчю її тата
котиться сльоза,
коли вперше на Великдень
заспівають: *Христос воскрес.*
Вона ніколи не дивується:
як це у невеличкій церкві
вмістилося стільки народу
нинішнього і дуже давнього,
і звідки навколо кожного
стільки золотого повітря?
Іноді моя мати
виходить із церкви
маленькою дівчинкою,
яка вже знає,
що всі її вуйки і вуйни,
які живуть на всіх найдальших
на світі верхах,

виходять услід за нею
і лягають піч-о-піч навколо церкви,
і між ними вже немає місця.
Найлегше їй повертатися додому
із великодньою ношею в руках.
Вона спочатку заходить до стайні
і посвячену ношу
тричі кладе на хребет корові,
вимовляючи те,
що вимовляється тільки тої днини
і тільки там.

Коли моя мати заходить до церкви,
я стою за порогом,
доки маленька дівчинка
під склепінням
маленької карпатської церкви
зустрічається поглядом
з усіма.

ПОЕТ У ПОВІТРІ

ПЕРШИЙ ВІРШ

Банькові

Щоб розповісти про хлопчика,
який з першої половини двадцятого століття
дивиться з-за комина,
як задихається при свічці його тато,
помираючи вранці на Юра,
я став поетом, і це трапилося в повітрі,
у якому зник дзвін,
себто у другій половині двадцятого століття,
коли вирубали праліси.

А коли вирубали праліси,
тоді зафарбували відкрите серце Спасителя
на іконах Пресвятого Серця,
вже боячись не потопу,
а снігового обвалу,
коли без гуркоту і шуму
у спресованій небесній тиші
сходить на лице строгий спокій –
такі обличчя відкопали за десять днів.

А коли душа відходить без свічки,
вона в потемках нипає,
доки інша не принесе,
і в порожньому повітрі
ці суцільні поклики
уподовж доби чи століття
страшніші від покликів крови,
бо зливаються в єдину моторош,
і в короткому сні нутром прокричиш:
«Коня!!!»

Поет у повітрі,
у якому зник дзвін,
завжди нагадує найменш плакальницю,
що голосить, сумлінно перераховуючи
заслуги покійника;
а ще нагадує допотопну фабрику на горі
Піп Іван,
яка страхітливу свою утробу
із п'яти п'ятсотлітрових котлів,
що погрозливо кипіли під самим небом,
перетворюючи карпатський жереп
на ефірну мазь,
мовби ховала від самого Бога,
завше оповиваючись найтемнішими
хмарами,
та хіба можна від Господа щось утаїти?!
(навіть якщо ти найвища фабрика
у хмарах);

і якось у травні двадцять сьомого року
упродовж кількох змахів крил незримих
змолотили її громи і спалили блискавки,
і в розпаханому хмаровинні
залишились від неї
тільки зоряні протяги поета,
який у спорожнілому повітрі
все-таки найбільше нагадує
самотню стару гуцулку,
що на кам'яному Греготі у заметілі
вижив без корови і кози,
але не без коня.

А коли я сідаю на коня,
я скачу верхами Чорногори
у хмарах, що пахнуть морем – дужче,
ніж море;
я скачу печальними полями Галичини,
мужньо смиренними у неживому повітрі;
я скачу в цьому повітрі –
це мій ритм,
це ритм народжених у середині
двадцятого віку,
коли немовлят ще колисали в колисках,
прив'язаних до сволоків.
А коли нас колисали повільно,
ми ніколи не засинали,
ми синіли від плачу, ми задихались,
ми ненавиділи протяжні колискові
предків;
і наші матері
мусили колисати нас так,
як тікали вони, вагітні,
як бігли печальними полями Галичини
і верхами Чорногори у хмарах,
що пахнуть морем – дужче, ніж море.

Поет у повітрі,
у якому зник дзвін,
біжить з усіма за саньми,
на яких з Грегота звозять
мертву стару гуцулку;
і в неживому повітрі він остро чує,
як оглушливо біжить він у снігах,
як паморочливо задихається з усіма,
бо треба поховати, доки зайде сонце
(мовби сонце цього віку ще не зайшло);
а дорога до цвинтаря неблизька,
а день зимовий короткий,
і він біжить за труною з усіма,
і він провалюється у глибокі замети
зі свічкою в руці
і з усіма своїми задиханими віднімами,
де в найпершому маленький хлопчик
запитує гонорову темноволосу жінку
на коні,
нутром кричить: «Ну коли вже той
цвинтар, коли?!»;
а вона тільки усміхається,
переливається сміхом, як весняна вода
бескида,
і кінь відносить її у високі смереки,
що падатимуть,
падатимуть,
падатимуть
упродовж усього цього розвеселого життя
на цю землю,
де мусиш логнати домовину.

Щоб розповісти про того хлопчика,
я розіпру на долоні опеньок,
і ви не почуєте запаху свічки,
бо коли задихається поет,
він покидає повітря
зі свічкою в руці,
щоб той, хто прийде після нього,
не носив при собі дві.

ДРУГИЙ ВІРШ

Я веселку Свою дав у хмарі,
І стане вона знаком Заповіту
між Мною та землею.
Буття, 9.13

ти крук
Ной тебе випустив першим
перед голубкою
голубка після тебе вилітала тричі

кажу ти поет
кажи коли
спливуть велетні
із розплющеними очима

кажеш це потоп
це стосується навіть блаженних
бо декотрі назавжди залишаються у повітрі
але і повітря стало водою

кажу ти поет
ти вилетів перед голубкою
ти полетів першим
ти літав перед найпершим Заповітом

кажеш це веселка
це стосується навіть мертвих
бо декотрі назавжди залишаються в повітрі
коли повітря сходить з ума

коли
повітря
сходить
з ума

кажу ти крук
і це нарешті стосується
тільки тебе
о це досконала катастрофа

ТРЕТІЙ ВІРШ

Яке зусилля пса стати ластівкою!
Ф. Т. Лорка,
із книги «Поет у Нью-Йорку»

Є вірш, без якого розсиплеться склеп,
ніби вірш,
який, ніби склеп, умлівіч зламом
блискавки виник.
Останні слова не догледиш, як нігті
покійник,
і слово останнє усе-таки занапастиш.

Та спокій стрімкого склепіння усе-таки мав,
забувши, кому і чому пропадати раптово.
В порожнім повітрі зірветься одне тільки
слово –
не з губ, а з землі – із холодних
космацьких отав.

Каральні, очисні стихії води і вогню!
Тяжіння землі після вас – то самотність
на небі.
Поет – у повітрі. У легшім від ластівки
склепі.
Належне віддав Переможцю, змії і коню.

Під шкірою в нього вже ткалі божисті
не тчуть.
То звідки ж ця музика, Господи?
Також пропаща?!
Диявол думки не читає. А цей Тобі нащо?
Й так з нього, як маску, небесне
склепіння зірвуть.

Він чув: перед півнями скверно
прокинулись пси –
яким же це вітром вертає пора наша рання?
Щоб жертви принесені знову нести
на заклання?
Нема в Твоїм допусті – перемикати часи.

Є склеп, без якого розсиплеться вірш,
ніби склеп,
який, ніби вірш, вибухає в землі умліва,
та нігті мерця вже видлубують глину
з осколка,
і слово прорветься в повітря!
В повітрі – поет.

* * *

Романові Бецпалківу

Я змалку боявся поганого ока. Зомлів
колись я на храмі в чужому селі,
безпорадний.
Вже знаю про себе ту правду, яку я хотів.
Я знаю ту правду, що врешті подібна
на правду.
Розплющую очі в дитинстві.
Церкви і хати
іще не бляшані –
під снігом –
блищать наді мною.

Я торсаю двері.
Я мушу до хати зайти.
Бо я там прокинувся.
Я там завмер під стіною.

Ми завше найменші у сяйві,
а віра в обман
солодкий
у ловах зі страхом
довіку потрібна.
Я плакав у сінях родинних – я знаю цей стан,
я знаю, чому моя правда на правду подібна.

Ми завше беззахисні в сяйві,
а віра в обман
спасенний
у ловах зі смертю
одвіку несхибна.

Співав я маржині у стайні – я знаю цей стан.
Я знаю, чому моя правда на правду подібна.

Заплющую очі в дитинстві.
Хати і церкви
темніють зі мною і кожна –
у хмарі –
на зламі.
Останньою стонкне
перервана тінь голови.
Залишиться погляд,
й дитина зомліє на храмі.

ПОПЕЛИСТА ОСІННЯ СМЕРЕКА

1

Ти мені сказала, що три дні
тому між літаючого листу
бачила смереку на груні:
на боках – від моху – попелисту.

Ти мене покликала: ходім!
Бо її відбиток зяє в плесі.
Може, злі вітри у танці злім
вирвали з корінням і понесли,

а з-під хмари кинули в строми,
вихору здійнявши золотисту,
смеречину з гострими грудьми,
на боках – від моху – попелисту.

Я кричу: не йди по сліду тім –
вдариш серце в золотій покрові!
Гостра бартка в розмаху страшнім
так відтяла віти смерекові,

ніби хтось в останню мить не зміг
бартку ту в чоло моє ввігнати.
Навіть якщо завтра йтиме сніг,
де на цій землі колядувати?

2

Сніг усе ж пішов.
Не йшов, а біг,
бо недовго – з хати і до хати.
Брав я слід, як пес.
Твій страх стеріг.
Я знайду,
кому колядувати.

Все ж був сніг як сніг –
як плоть жива,
що співа під хвоєю й смолою.
В чорну ніч
між зорями Різдва
коник і ягня стоять з тобою.

* * *

Білими волічками
ноги твої обів'ю,
чорними волічками
волосся твоє зав'ю,
червоними волічками
обів'ю твій стан,
а зелені покладу на брови,
а сині покладу на вії,
а груди твої і руки
знову білими обів'ю,
найбілішими волічками.

А потім із горищ усіх
позношу всі волічки
і тебе обвивати буду,
щоб ти була в кожному килимі,
на кожній вереті
щоб ти була.
Ти знаєш?
Колись давно мені приснилося,
що зіткали мене, мов килим,
але ті волічки,
з яких той килим ткали,
не обвівали тебе в ту пору,
коли проступає смола.

На цій холодній землі
обів'ю тебе волічками
із найпершої вовни – *міцки*,
із другої вовни – *натинини*,
із третьої вовни, яка не має
імени...

* * *

Цілуючи дах дзвіниці,
летиш на серпневий степ.
Твоєю слиною птиці
язик мій не перетерп.

Як осінь твоїм волоссям
повіяла з темноти,
сказав їй: «Прийди, як осінь».
Шепочу тобі: «Лети!..»

Ти будеш за перевалом
і літ лукавих, і слів,
де світ не бував вдалим,
мов сам він себе створив.

А є тільки кров і легіт.
Невловно на зір і слух
ти навіть камінний Грегіт
під мохом приводиш в рух.

А ліс тобою, мов клавіш,
затоплений у блакить.
Під музику відлітаєш,
а музика не летить.

Бо їй у зграю не треба –
їй треба у змрок печер,
щоб якнайдалі від неба
трубив мій нерв – трупний черв.

Ще буде її замало.
Ще буде її обвал.
Побачиш за перевалом,
що музика – перевал.

Не треба тобі у зграю,
не треба на світі цім.
Я долю не проклинаю,
і я за все відповім.

* * *

Під гору тягнуть сіно коні.
Забило дух.
А в коней китиці червоні
звисають з вух.

Батіг по спинах їхніх скаче.
Свистить батіг.
За двох одне лиш око плаче
в одного з них.

А що мені у тому оці
від китиць-птиць? –
пливу у нім на лівім боці
між трьох зіниць.

Пливе батіг над головою
на три зорі.
Я випливу. Я ще постою
на тій горі,

де скине копитом обору
мій коник-птах,
й підемо ми в Яловичору
по тих зірках.

Там, коню, гоїться наспинне
за три версти.
Там гинув ліс. Там кожен гине –
лише б дійти.

Я сни розказую коневі.
Короткі сни.
Рудому кожному рубцеві
його спини.

* * *

Ти нарешті збагнув:
ти – один.
І природу прийняв як провину.
Ніби жінки нема, чий ти син.
І вона вже не видихне: сину.
Не тебе сповивала вона,
не тебе колисала, співала
не тобі.
В нас бував сумна
нова радість, яка не бувала.
В нас бував така самота,
що найлегше її колисати,
притуливши до неї уста...
Ти забув:
відколисує мати.
Ти благав:
хоч на день, на один
дай пірнути у душу невинну,
бо нарешті збагнув,
чий ти син,
бо нарешті покликано: сину.
Але сниться тобі: серед нив –
сива жінка.
Стоїть, наслухає:
б'є копитами здиблених днів
той, хто справді тебе породив,

той, хто замисел Господа знає.

м. Київ

• *Макет карстової печери «Дружба».*
• *З геологічної композиції.*
• *«Життя дерева».*

МУЗЕЙ ЕКОЛОГІЇ ГІР
ТА ІСТОРІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

• *Робоча група Карпатського біосферного заповідника обговорює концепцію створення діорами «Гуцульське весілля».*

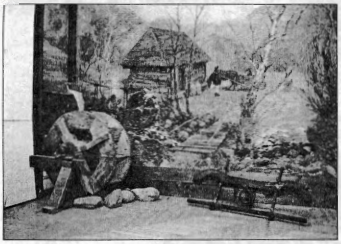

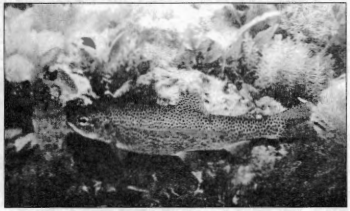

• *Макет екопункта Карпатського біосферного заповідника під Говерлою.*

• *Діорама «Буковий праліс».*

• *Форель райдужна (Акватеріумний комплекс).*

• *Члени Національної спілки художників України Л. О. Гурська та В. В. Кікіньов виконують художньо-оформлювальні роботи.*

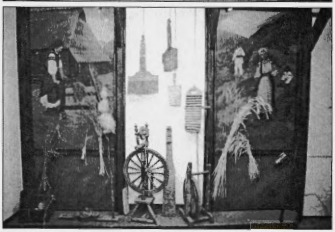
ФОТО Мирослава ОБЛАДАНЮКА

• *Карбонатна жила з шаруватою текстурою.*

Початок див. на стор. 84-85.

Музей екології гір започатковано у 90-х роках минулого сторіччя, проте формування його експозиції триває до цього часу. Автором ідеї та безпосереднім натхненником створення Музею є директор Карпатського біосферного заповідника професор Ф. Д. Гамор, який доклав чимало зусиль для його становлення як еколого-освітнього та історико-культурного осередку. Концептуальне вирішення та методологічно-інформаційне наповнення Музею належить старшому науковому співробітнику заповідника В. Ф. Покинчереді. Він також опрацював тематико-експозиційний план. Основна частина художньо-оформлювальних робіт та дизайнерських рішень здійснена групою київських мистців, членами Національної спілки художників України В.В. Кікіньовим, Л.О. Гурською та К.В. Косьяненко.

Музейна експозиція складається з двох органічно поєднаних розділів – «Природа Карпат» та «Природокористування в Українських Карпатах». У межах першого розділу в екологічному розрізі подається інформація про історію Карпатських гір, їх геологію, геоморфологію, основні типи ландшафтів, рослинний і тваринний світ, а також про гори в цілому – як своєрідні феномени природи. Цей розділ доповнюється акваторіумним комплексом, який містить діючу модель гірського водотоку з характерними водними і біляводними мешканцями...

У другій частині експозиції розкривається тема природокористування в Українських Карпатах – від початків колонізації, що розпочалася в пізньому палеоліті близько 20 тисяч років тому, і до наших днів. Розкрита унікальність і самобутність традиційного гірського землеробства, лісокористування, полонинського господарства тощо, які є невід'ємною частиною культурного надбання українських горян.

Загалом для висвітлення тематики Музею використані різноманітні експозиційні форми і засоби. Це діорами, макети, муляжі, панно, комплексні стенди, *панорами* тощо, які наповнені різноманітними натурними *експонатами* і артефактами. Серед них багаті геологічні, палеонтологічні, зоологічні, археологічні колекції, елементи народного побуту і культури.

Запрошуємо Вас відвідати Музей, що знаходиться на околиці Рахова в Центральній садибі Карпатського біосферного заповідника, враження від побаченого і почутого назавжди залишаться у Вашій пам'яті.

Екскурсія по залах музею в супроводі В.В. Бундзяк цікава усім відвідувачам.

Василь РЯБИЙ,
лауреат літературної премії «Благовість», Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» (Україна–Румунія)

ХАТА СОНЯЧНОЇ ВОДИ

* * *

За тебе ловиться світ,
а ти провисаєш, мов крапля.
А навколо – на голові –
древо неба, земля і чапля.

Ти дивно так чап-чалап
на лан чебрецю хмільного.
Ти знаєш єдиного Бога
над прірвою зла.

Ти знаєш квітяний лан,
рай під усміхненим небом,
де ван, пан бездонний туман
для тебе, овечко, для тебе.

І радість прозора твоя
на трав'яному престолі.
І правда чаплиного «я»
в дантовім колі.

Чалапаєш в вечір. І все,
сльозо чебрецева.
Якусь порошину й несе
в руки ловцеві.

* * *

Весняний вихор надлетів –
рвучкий, розбурханий, нестримний.
Дверима важкими дзвінко гримнув
на віражі своїм крутім.

Старі дерева розхитав,
повідривав сухі гілляки.
Насіяв сонячного маку
і хмари темні розсотав.

На вежі флюгер задрижав
і, скреготнувши, прокрутився,
поспалась руда іржа...

Він мчав у небо по дахах,
він схожий був на синю птицю –
цей бог в повітряних словах.

* * *

Тільки там,
під куполом синім
з сяючою кульбабою,
медова тиша
і метушаться кучеряві метелики
старої верби.

Кваплюсь туди,
де річечка сліпить на броді,
а в броду немає дна
і по ній пробігає хата
сонячної води.
Вигойданий обрієм доріг,
тихо набираю
рухливого дзеркала у долоні
і знаю:
ніхто мене не здогонить
у глибині вікна.

* * *

Віражує неспокійна
річечка Пістинька –
карколомно стрибає на камені
і розбивається на кришталь.
І ця шумлива злива
обличчя відкрила:
я твоя радість-печаль
і свіча!
У крапельках синіх вечір,
день на світі минув.
А річечка
рветься прирічено
в далину,
тонка нить піни світиться:
здожени
хвилю сну!
І тече, витікає свічечка
в кам'янисті сади,
в біг нестримний луни.
А ріка у думках
колишнє істину вічності –
пісню Пістиньки,
тишу води.

* * *

Їй заздрять хідники,
мружачи очі сірі.
А чом заздрити кам'яним панцирям:
краще кому?

Тисячу разів
перекопують стежку
(ох і вперта,
ох і затверда!..)
І перехожі знову каблуками
втрамбовують глину,
знову радіють стежці.

А хідники шиплять на стежку,
протоптану людьми.

* * *

Зарінок – піщаний корабель,
що збився з русла
й забрів під верби сизі
відпочити.
І поки спав –
обріс пахучим чебрецем,
мурашками й метеликами...
І з дитинства виплив.

* * *

Жив і говорив,
але не з тим, ким треба.
Раненько приходило небо,
але не було часу через сон
перекинутись словом.

Прилітала якась пташка,
та слухав звук телевізора.

Ішов попри потік –
не відповів на привітання рибі.

Приліг оком на траву –
перебирав думки
і не чув золотої пісні кульбаби.

Весь день сперечався з параграфами
і не прислухався до розповіді
фортепіанних крапель дощу.

А ще ластівка щебетала,
що мамою стала.
А джміль-бронзар хвалився,
що грає на контрабасі.

Вже й молочай
здивувався: скільки ж то можна
отак глухнути?

Говорив і не запідозрював,
що маю таких
щирих співрозмовників.

Хоч аж до вечора
малиновою шапкою в мене кидав
будяк заворажень.

* * *

Ти просто встиг з весни
прийти з новою тишею.
І проліски твої
у краплях неба свіжого.

Ти просто встиг з весни.
Грім провесінь розколює.
І світлий юний дощ
із темним вітром бореться.

Ти просто встиг з весни
потрапити додому.
Ти просто встиг. А мить
уся пропахла громом.

* * *

Що затіяти,
аби не думати про вічність?

Куди податися,
щоб сховатися від піску
безжального часу?

Щиро вітаємо свого постійного автора відомого українського поета Василя Рябого з першим 50-літтям та присудженням премії журналу «Зелені Карпати» за 2004 р.
З роси й води!

РЕДКОЛЕГІЯ

Як викрутитися,
коли ловить безвихідь?..

Потрапляєш в потік відчаю,
який змиває відчуття
клятої минущності,
і сльози, прив'язані до очей,
виносять печаль
на незнану планету
чистого світла сподівань.
...Ось що значить
від безсилля заплакати.

Цих планет море...

* * *

Бачиш мене щосвітанку,
хоч я і не дзеркало.
Хіба що легенький відбиток
твоїх почуттів.

* * *

Ти є, тебе нема.
І як збагнути: хто ти?

І дощ сліпий.
І світла тьма.

Ростуть гриби.
І світ святий.

Грім грішно золотий.
Бо відьма масло ще колотить.

* * *

Розгублені дитячі карі вічі.
Це ти, це ти, тебе я упізнав.
До мене докотилася луна
твого серцебиття крізь мить і вічність.

Незвичний стан наближення зіниць –
розширених і звужених водночас.
Дивись, це я, розрада, гріх і злочин,
спокуслива галявина суниць.

Я вік чекав на карозорий сплеск,
аж зголоднів один під небесами
і потемнів, мов скло вечірніх плес.

І вздрів тебе чуттями і думками,
в зіницях віддзеркалився увесь
і пахощі зорі спіймав губами.

* * *

Віддаляючись, поглянь на небо,
в якому каравани хмарин мчать.

Прощаючись, не забувай,
що і ти мусиш квапитись.

Не забувай... не забудь
себе і ці запорошені дерева,
що вздовж дороги,
як вартові, стоять...

(Звідки крокуєш, куди йдеш...)

Станеш перепочити –
поглянь на небо,
яке наближається стрімко.

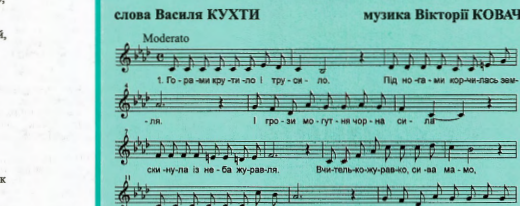
(Мільярди милувались
і ти порадуй зір).

...Тільки б не прогавити
мить затемнення сонця...

м. Коломия

ВЧИТЕЛЬКА-ЖУРАВКА

слова Василя КУХТИ **музика Вікторії КОВАЧ**

1. Горами крутило і трусило,
Під ногами корчилась земля.
І грози могутня чорна сила
Скинула із неба журавля.

Приспів:

Вчителько, журавко сива, мамо,
Мої рани зцілюєш ти знов...
На крилі, посіченім вітрами,
Я тобі свою несу любов!

2. Він упав, мов грудка, біля школи...
Крізь роки дивлюсь тепер, здаля:
Вчителька у блузочці бузковій
На руках тримає журавля.

Приспів.

3. Пригорта до серця, мов дитину,
Гіркотою спалена дотла:
«Ти скажи, журавлику, мій сину,
Як нам жити без твого тепла...»

Приспів.

4. Я журився, плакав до знемоги –
Світ мені уперше здався злим...
І мене, цибатого, смішного,
Звала ти журавликом малим.

Приспів.

5. Виріс я в обіймах громовиці,
І земля всміхнулася здаля...
Крають небо крила-блискавиці
Із мого дитинства журавля.

В. Штейнберг. Сільська вулиця.

Василь СТЕФАНИК,
кандидат біологічних наук, доцент
Чернівецького національного університету

...НЕМАЄ ІНШОГО ДНІПРА!

Уривок з майбутньої книги «Шевченкове природознавство»

Представлення Тараса Григоровича Шевченка природодослідником, природознавцем і природолюбом може здійснювати тільки в тому випадку, якщо не аналізувати його життєвий шлях у векторі формування знань про природу і вміння використати їх в різноманітних формах творчості. А спектр цих форм був надзвичайно широким, бо Шевченко – і геніальний поет, і прозаїк, і художник, і Великий Вчитель Любові до України. Невичерпним є постійне прагнення Кобзаря до пізнання довколишнього світу, тієї природи, яка оточувала поета з дитячих літ і калейдоскопічно змінювалась враз, причому в більшості не з власної волі: лісостеп українського Придніпров'я, ландшафти Прибалтики, ліси Польщі та природа Росії. А дещо пізніше ота Доля, на яку поет не скаржився гіркими словами, дала змогу Шевченкові детально пізнати довкілля Приуралля, Середньої Азії, пустель, напівпустель, приаральських та прикаспійських гірських систем – з майже не досліджеником Аральським морем. Враховуючи феноменальну пам'ять Тараса Григоровича, його гіпертрофовану любов до природи рідного краю, дар художника, пізнавальний природознавчий процес Кобзаря набув вищих своїх форм. Пік пізнання припадає на період участі Шевченка в Аральській науковій (описовій) експедиції (1848-49 рр.) та на час дослідження прикаспійської гірської системи (1851 р.). Враховуючи й те, що Тарас Григорович, навчаючись в Академії мистецтв, отримав освіту з цілого ряду природознавчих дисциплін (ботаніки, зоології, анатомії людини і тварин тощо), вже не дивуєшся, що набуті знання так органічно ввійшли в його поетичну і малярську творчість. Ще задовго до своїх «мандрівок» у «степ широкий за Уралом» Шевченко, згадуючи природу рідного краю, відтворював у деталях, не маючи «натури» перед очима, бачене колись:

«В тіні моєї коштовно-розкішної майстерні, як у пекучому дикому степу наддніпрянськім, передо мною пролітали тіні наших бідних мучеників-гетьманів. Передо мною розстелався степ, усіяний курганами, передо мною красувалась моя прекрасна, моя бідна Україна у всій незайманій меланхолійній красі своїй... І я задумався, я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чаруючої принадності. Покликання – і більше нічого». Цю природну властивість підтверджують і наступні рядки, написані поетом:

«Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей бедной родины я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестися мыслию на берег ши-

рокого Днепра и сесть где нибудь, хоть, например, у Трахтемирове, под тенью развесистой вербы, смотреть на позолоченную закатом солнца панораму…» (1949, т.II, 125-126).

А як тепло він згадував рідне село Кирилівку, його людей та природу свого дитинства. У листі до брата Микити Тарас Григорович що ностальгію передає такими словами: «Всяку ніч тільки й бачу во сні, що Тебе, Кирилівку та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався від школи); весело стане, прокинусь, плачу…». Як відомо, термін «бур'ян» має різне значення: бур'яном називать ті види рослин, що засмічують культурні, і тим самим понижують їх врожайність. У широкому розумінні «бур'янами» називають більшість трав'янистих видів рослин, що зростають по ярах, обіч доріг, на луках, пасовищах (лопухи, кропива, подорожники, спориш, лобода, щириця...). Саме такі рослини мав на увазі Шевченко… Згадується і про те, що із листків лопуха робив хлопчина собі «бриля», щоб не перегрілась його білява голівка. В таких же бур'янах (тільки представлених іншими видами) ховався Тарас Григорович, щоб писати вірші у засланні:

І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережить книжечки, співати
І плакати у бур'яні...
(1847 р., Орська кріпость)

Першою дослідницькою лабораторією для кожної людини є природа отчого краю, що супроводжує тебе повсякчас. В дитинстві мимовільно засвоюєш назви оточуючих тебе рослин і тварин. Кругозір, а заодно і обсяг природничих знань розширюються водночас з віддаленням від рідної домівки. Назавжди запам'яталося Шевченкові чумакування з батьком, під час якого малий Тарас пізнавав нові ландшафти, нові рослинні угруповання, зустрічав ще не бачених птиць, тварин. А як його вразили козацькі могили! Вони як символ рідного краю мандрували в його серці і до Аралу, і на Каспій.

Багаті на різноманітні ландшафтні умови та на живу природу лісостепові угруповання, серед яких провів дитячі роки Тарас Шевченко. Про це він згадує і у своїх віршах:

Сонце гріє. Вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає,–
А де дівся соловейко?
Не питай, не знає.
.....
Було, як смеркає,
Защебече на калині –
Ніхто не минає.
.....
Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині –
Пішла дібровою руна,
Руна гуляє, ближа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне, – рай, та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
(На вічну пам'ять Котляревському, 1839 р., С.-Петербург)

Скільки рідних «квіток» – елементів природи у вінок слави Котляревському вплів молодий поет. Це ті фрагменти, які він пічнав, а потім їх образи носив у серці. Напевне, найповніше описує природне оточення того краю один із біографів Шевченка – О.Я. Конишський в книзі «Тарас Шевченко-Грушевський» (1897):

«З усіх 12-ти повітів Київщини повіт Звенигородський і тепер ще, коли майже усі ліси сплюндровано, видається красою своєї природи...

З півночі на південь повіту плине річка Гнилий Тікич, приймаючи чимало невеличких допливів: Шполу, Попівку, Посоховату, Вільшану і інші. Взагалі місцевість повіту, найпаче тепер, коли лісів нема, не маючи характеру лісового, не набрала і характеру чисто степового; хоч і зустрінете степову розкішну рівнину, заслану зелено-оксамитовим килимом, але вона невелика, і глянь: впирається вона в гору, колись покриту, було, віковічним гаєм. Зустрінете гарну долину між горбами, а за нею зараз байрак, підперезаний веселим гайком. Така різноманітність надає обширу характер країни, середньої між степовою і лісовою. Не почуєте тут того потужного стогону, що під час бурі реве в лісі, нема і того неабиякого приголомшування пустелі, яким дише степ влітку під час спеки; тут усе: і густа блакить неба, і зелений або жовто-золотий килим поля, і гомін гаїв, і журливий та сумний вид могил, і тиха течія річок, і скляний поверх ставів мають вдачу тиху, привітну, м'яку, що не тільки не дратує дух, не озвірює чоловіка, а лащить серце пестощами нені доброї, ніжної, гріє його теплом кохання, наливає в душу того ліризму, що вабить до життя спокійного, до волі та до згоди і братолюбія між людьми. Найбільшою красою видається північно-східний куток Звенигородського повіту. Тут навкруги містечок Вільшаної та Лисянки порозкидалися густі та людяні села. Колись, було, вони тонули в густій сутіні темних лісів та пергарних садів. Краса природи мабуть перш за все сприяла тому, що в сьому кутку, як і в сусідньому з ним кутку Канівського повіту, пишалося колись маляров, найпаче між духовенством: ледві чи було таке село, щоб не було там свого маляра. Тепер за останні роки тут і малярство підупало. З сього кутка, опріч добрих художників, як Сошенко, Превлоцький і інші, вийшов не один письменник, не один учений, перейнятий ідеєю свідомої глибокої національної любові до України» (с. 27– 28).

Ось та природа, яка сформувала Шевченків генотип і вплела в нього різні таланти. Сучасні теоретичні положення про взаємозв'язок організму і оточуючого його довкілля не заперечують роль впливу останнього на біологічні і психологічні параметри живих організмів. Вона ж була для Тараса своєрідним навчально-дослідним полігоном. Пізнавав і фіксував природу в своїх віршах і малюнках. З впевненістю можна стверджувати, що багато описів природних явищ, окремих елементів живої і неживої природи відтворені так реально, що є цінним матеріалом для науки, оскільки частина природного фонду лісостепової зони України вже втрачена назавжди.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є коли літати.
Тепер летиш в Україну –
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні

Я сирота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого ж серце б'ється, рветься?
Я там одинокий.
Одинокий... а Україна!
А степи широкі!
Там повіє буйносенький,
Як брат, заговорить;
Там в широкім полі воля;
Там синєє море
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
Розмовляють сумуючи,
Отака їх мова:
«Було колись – минулося,
Не вернеться знову»...
(Н. Маркевичу)

Ось такий вердикт ще зовсім молодий поет виніс і тим змінам в природі України, які вже ставали явними. Де степи широкі? Де високі могили? Де Дніпрові пороги та й сам Дніпро у його колишній величі? Де обширні ліси?.. Безліч таких запитань ми можемо поставити перед собою. Вирішував їх і Тарас Григорович:

«Село на нашій Україні,
Неначе писанка...»

А писанка на Україні – це оригінальні витвори мистецтва, своєрідні художні твори, краса яких чаруюча і неповторна. Не винятком було (і є) рідне село Кобзаря. Найперше пізнання та «грандіозні» відкриття дитина робить в найближчому довкіллі: безпосередньо в хаті та на подвір'ї, городі, пасовиську...Тут майбутньому поету і художнику поталанило. Природа «близького» довкілля була вельми щедрою, батьки видалися добрими господарями, плекали гарний сад та город. Старша сестра Катерина кохалася у квітництві. Ось картини Тарасового дитячого довкілля: «Хата їх (в Кириліві) була убога, стара, але довкола побілена; на ній почорніла солом'яна стріха з чорним димарем. Коло хати на причілку яблуня з краснобокими яблуками, а округ яблуні квітник старшої Тарасової сестри Катерини, «його няньки незабутньої, терпеливої, ніжної». Біля брами стояла верба розлога з засохлим верхів'ям, за вербою клуня (стодола), біля клуні стоги збіжжя, за клунею по косогору йшов сад густий, темний, тихий. За садом левада, за левадою долина, а в долині ручай тихий, що ледве бринів; ручай обсаджений вербами, берестами та калиною і закутаний темно-зеленими лопухами» (О. Конiський). «Природничий клас» чи «лабораторія» під відкритим небом, отже, була ідеальною, і з цього не проминув скористатися молодий Тарас. Названі в фрагменті види рослин та деякі їх композиції є чи не основними елементами живої природи, включеними в поетичні твори Кобзаря. Паралельно до пізнання так званої «дикої природи» Тарас набував знань і в сфері сільськогосподарської науки: «практичні роботи» в саду, на городі, при випасанні худоби на леваді («Мені тринадцятий минало, Я пас ягнята за селом...»). Все це сформувало належний рівень природознавчих знань, накопичило ту інформацію, яка дає змогу людині гармонійно жити у співдружності з довкіллям.

Сучасна загальна теорія систем, тобто вчення про загальні властивості таких структур, які називають системами, говорить про те, що властивості елементу не є тотожними, коли елемент виходить із даної системи. Користуючись цією преамбулою, ми хочемо звернути увагу на те, що без включення в структуру Шевченкової поезії елементів живої і неживої природи вона була б занадто спрощеною, а швидше, її би взагалі не було. Вона не мала б тієї естетичної та етичної довершеності, яка є так властивою творам Кобзаря. Це стосується і малярських робіт. Хоча шевченкознавці і відзначають, що Шевченко не малював «чистих» пейзажів, але докоряти йому було б несправедливо. «Прямо» відображення реальності часто створює ілюзію зовсім іншого характеру – надто спрощена модель не відтворює основного змісту явища чи процесу. Прикладом такої ситуації може бути малюнок батьківської хати, в якій народився Тарас Григорович. Хто не знає цього малюнка, зробленого чорним олівцем у 1843 році. Старенька типова селянська хата, без будь-якого природного обрамлення (окрім двох горшків на тичинах) справді асоціюється зі словами самого автора:

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села...

Проект омріяної хати.

О. Конiський дещо розширює цю інформацію: «Хата Шевченкових батьків, як знати по останкам печища і ін., що я бачив р. 1892, була невеличка, звичайна хата убогого селянина, ступнів 7– 8 в довжину, до ступнів шести завширшки. Задля тієї сім'ї, яка була у Григорія Шевченка, хата тісна...» (с. 32). Цікава інформація міститься у зносці автора: «Року 1892 я був у Кириліввці і оглядував останок того саду і ручаю. Звісно через більш ніж 70 років не багацько лишилося з того саду, але знати, що дійсне колись сад був добрий. Місцевість зовсім вірно описав Тарас в «Княгині». Місцевість прекрасна» (с.32).

Із того опису, що характеризує садибу Шевченкових батьків та її околиць, можливо, не варто говорити про убогість родини Шевченків: сад, збіжжя, корова, вівці, дробина... Батько стельмахував і чумакував, значить, мав воли чи коні. Бо коли приписують убогість, злидні, то напрошується питання – чому?

Щоб мати більш виразну характеристику малого Тараса та дані про його дитячий характер, наведемо ще декілька фрагментів з О. Конiського: «Таким чином, цілий день Тарас був під доглядом єдине Господа Бога! Ішов він собі з хати, ходив, бігав, вештався де хотів, бавився собі на волі, як умів і бажав, чи сам, чи з іншими такими, як сам, недоглядними кріпацькими дітьми. Ніхто його не спиняв, ніхто не навчав; гуляв він собі на вулиці, на городі, в саду, в леваді: хата їх стояла на краю села, дак, певна річ, ходив він гуляти і в ліс, і в поле... Повна воля дитині вештатися і бігати де хоче і скільки хоче, маючи свої лихі сторони, має і добрі: дитина мусить сама міркувати про свої забавки; привчається міскувати, придивлятися до всього, що діється навкруги, спостерігати і природу, і людей. Так було і з Тарасом, – і воля його, не спинена зайвою часом опікою догляду, мала добрий вплив на розвиток і склад його хисту і кебети. Ходячи по могилах та по долинах, по ярах та по гаях, сидячи біля ставу або біля потічка в саду, він придивлявся до всього і міркував своїм дитячим мозком. Хлопець з природи цікавий і перейнятливий, він придивлявся до природи, прислухався до гомону її і переймався враженнями її. Гасання вітру по полю, гомін листя в діброві, пісні солов'я і щебетання птастка гибоко западали в молоду його душу; природна краса місцевості брала його за очі, вабила його серце і наповнювала незримими чарами; вона, властиво, більш за все не давала йому сидіти в тій хаті, де він бачив «пекло»... В голівці дитини природа будила природжену Тарасові допитливість, бажання довідатись, спізнати, що, як і через що так сталося і так діється в природі?» (с. 33 – 34). Окрім дитячого бажання довідатись про залізні стовпи, що тримають небо, Шевченко в поемі «Гайдамаки» (в 27 років) порушує вже філософські зрілі запитання з елементами відповіді на них:

Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? звідкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає –
Живе...умирає...одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок хрещицю
І в море безкрає, і будеш сіяти,
Як над Вавілоном, над його садами
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота, –
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? – гріх, душа жива!

У цьому уривку із вступу до поеми «Гайдамаки» сконцентровано роздуми над одвічними філософськими питаннями, які має перед собою людство, і на які буде відповідати доти, допоки існуватиме. Це вічні запитання, вони потребують осмислення через призму різних наук, і явно вказують природознавчу суть.

У наведеному уривку поеми є ще одна деталь, ще одна відповідь на запитання, яке потребує спеціального дослідження: чому Шевченко в своїй поезії так широко використовує літературний прийом – олюднення природи. В його віршах, поемах ми часто зустрічаємось із таким явищем, як ліричний міф про олюднену долю окремих елементів довкілля (згадайте «Лілею», «Русалку», «Тополю»...). У пам'яті – зізнання ліричного героя при розмові з місяцем:

«... люблю розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?..

Як геніально просто: Тарас Григорович любив бесідувати та радитись з природою! Випитувати у неї її секрети, довіряти їй, як вірному товаришеві, котрий тебе не зрадить і не продасть. Можливо, ця психологічна риса – задумливість, мовчазність – рятували нашого поета в скрутні дні нього часи, коли за ним нагляда ли, щоб не порушував царського припису: заборону писати і малювати.

Навряд чи можна миритись з усіма епітетами, якими наділив малого Тараса О. Конiський, але й не погоджуватися з окремими теж не варто. А він пише: «Тарасів портрет на 6– 7 році здається мені більш-менш от яким: білявий, оклеєкуватий, меткий, непосидящий; хлопчик цікавий і допитливий; босоногий, часто замурзаний; обірваний; пустотливий, але розважливий, розумний; перейнятливий і добрий.

Незабаром в характері його спостерігаємо упертість, риси неслухняності, задирливості, хитрощів і замкненості в самому собі. Спричини сьому те безталання, ті нещасливі обставини життя родинного, що невилазно сидили в хаті його батьків...» (с. 36 – 37).

Портрет малого Тараса Шевченка, намальований О. Конiським, є досить правдивим і відображає ті риси Шевченкової вдачі, які були характерні для нього все життя. Генотип є генотип, він проявиться завжди, але «огранку» його робить те середовище, в якому знаходиться носій індивідуального генотипу. Для адаптації до нових умов існування спрацьовують гени, вони розвивають ті риси характеру, які дають змогу організму і особистості вижити в неадекватному для даного конкретного організму природному та соціальному середовищі. Ця пластичність чи толерантність Шевченкового єства дала йому змогу витримати екстремальні умови десяти невільницьких років. Та, на жаль, толерантність не є безмежною, а міститься тільки в певному відрізку умов, в яких може існувати організм. Бю-

логам, медикам, екологам добре відома закономірність, яка стверджує, що кожний вид живих організмів найкраще може проявити свої потенційні біологічні здатності та, напевне, і творчі, тільки тоді, коли умови існування є оптимальними для даного виду. Шевченко, як і будь-яка жива істота, підпадав під дію природних законів, а природні та соціальні умови аж «зашкалювали» за межі толерантності. І результат проживання в умовах глибокого «несимума» виявився в появі ряду специфічних захворювань: цинга (скорбут) – нестача вітамінів; ревматизм – простуди; серцеві болі – сукупність різних причин, фурункульоз – простудно-гігієнічні умови (казарменна антисанітарія), які і стали причиною смерті на 47 році життя, через чотири роки після повернення в умови Північної Пальміри, які теж значно відхилялись від комфортних. Царська модель знищення поета спрацювала на «відмінно».

Дослідивши джерела, з яких Шевченко черпав свої знання з природознавства, можна констатувати, що вони мали різне походження. І це були не тільки пізнавальні, дилетантські знання, а знання сформовані, як мовилося вище, і професурою Академії мистецтв, і відвідуванням університетських лекцій, і, безперечно, близьким знайомством з професором ботаніки, відомим вченим Михайлом Олексійовичем Максимовичем, який дуже любив природознавство, і особливо, його розділ – ботаніку, бо був високим професіоналом в цій галузі природничих наук.

Тепер стає зрозумілим, чому в листі до свого польського товариша Броніслава Залеського, вже добре розібравшись у тонкощах таких природничих наук, як ботаніка і зоологія, Тарас Григорович пише такі слова: «Без разумного понимания красоты человеку не увидеть всемогущего Бога в мелком листочке малейшего растения. Ботанике и зоологии необходим восторг, а иначе ботаника и зоология будет мертвый труп между людьми. А восторг этот приобретается только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе. О, как бы мне хотелось теперь поговорить с тобою о космосе и послушать, как ты читаешь песни Вайделоты (10 февраля 1857 г.)» (1949, т. III, с. 365). Оповідає дочка графа Федора Петровича Толстого, Катерина Юнге, яка мала змогу спілкуватись з Тарасом Григоровичем одразу після заслання, коли той деякий час проживав у їхньому домі. У «Спогадах про Тараса Шевченка» вона пише: «Ніхто не був такий чутливий до краси природи, як Шевченко. Іноді він несподівано приходив після обіду. «Серденько моє, беріть олівець, ходімо скоріше!» – «Куди це, дозвольте довідатись?» – «Та тут дерево знайшов, та ще яке дерево!» – «Господи, де ж це таке диво?» – «Недалеко, на Середньому проспекті. Та ходімо ж!». І ми, стоячи, замальовували в альбом дерево на Середньому проспекті, а потім ішли на набережну милуватись заходом сонця, переливами тонів, і не знаю, хто більше захоплювався – чотирнадцятирічна дівчинка чи він, який зберіг у своїй багатостраждальній душі стільки дитячої безпосередності». Така риса характеру, як вміння дивуватися, здавалося б, звичайним явищам, притаманна великим людям, з доброю і вразливою душею, справжнім мистцям.

Ще до свого арешту в 1843 році П. Куліш познайомив Шевченка із Михайлом Максимовичем, відомим українським вченим, який до появи в Києві завідував кафедрою ботаніки в Московському університеті, а вже потім став першим ректором Київського університету. Професор М. Максимович мав глибокі знання з ботаніки, добре володів методами збору гербарних зразків, знав українські наукові, народні та латинські назви рослин (чого навчав в свій час М. Гоголя). Михайло Максимович широкому загалу більше відомий як етнограф, фольклорист, історик. Ще у 1827 році він видав збірку українських народних пісень, яку читав і Кобзар. Можливо, під впливом легенд про перетворення звіночених долею людей в квіти і була написані неперевершені поеми-легенди «Лілея» (1846), «Русалка» (1846), «Відьма» («Осика») (1847).

У цих творах геніально пов'язані фольклорні сюжети з неперевершеним вмінням Кобзаря використати природознавчі знання для розкриття їх змісту.

За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,
Королевий цвіте!

«Лілея»

У поемі «Відьма», що мала первинну назву «Осика», Кобзар у сюжет твору включає фрагмент, в якому проявляє знання народної медицини, яка базується не на містичних діях, а на вмінні лікувати з допомогою лікарських рослин. Знанням про цілющі сили окремих видів рослин володіли тільки окремі люди, їх часто називали знахарями, інколи чаклунами і навіть відьмами. В фабулі даного твору є розповідь про те, як героїня, примкнувши до циганського табору, бродила з ним і по Україні, і по Молдавії. В цьому таборі була і своя знахарка Маріула, яка вилікувала «відьму» та навчила її знахарській справі.

За селом село минали,
В городи ходили
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала, й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
Щось таке їй наробила
Стара Маріула.
Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати,

96 стор.

ЮВІЛЕЇ

ТВОРЧІ ПЛАЇ БОРИСА СЛИВКИ

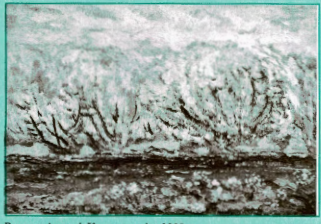

Гора Пікуй. Картон, олія. 2001 р.

Вода студененька… Картон, олія. 2001 р.

Весна в долині. Картон, олія. 2002 р.

Ім'я Бориса Юлійовича Сливки – педагога, громадського діяча, самодіяльного художника – широко відоме на Закарпатті. Життєстверджуюча енергетика цієї людини – це та унікальна сила, яка й досі продовжує робити буття земляків змістовнішим, обнадійливішим.

Народився наш ювіляр 15 березня 1940 р. у благодатному бойківському краї – селі Котельниця Волівецького району Закарпатської області, оповитому зусібіч густими смерековими лісами. Батько Юлій Іванович був учителем початкових класів, отож і доля старшого сина визначилася на добре опанованому ґрунті: у 1954 р. вступив на шкільне відділення Мукачівського педучилища. Відтак – філологічний факультет Ужгородського університету. Обидва навчальні заклади, до слова, закінчив з відзнакою. Перша його освітянська посада – директор Завадської восьмирічної школи у рідному районі. По трьох з половиною роках очолив Волівецьку десятирічку. Довелось осягати ті премудрості, яких не викладали в «альма-матер». Адже директор школи – це і «вчитель вчителів» (за В. Сухомлинським), і керівник-господарник, і, часто-густо, найавторитетніший порадник і розрадник у загубленому в горах селі. До молодого освітянина люди тягнулися з найсокровеннішим – імпонувала його відкритість, щирість, самодостатність, налаштованість, як модно казати нині, на конкретний результат. То був час, коли у Завадці, як і майже у всіх гірських населених пунктах Закарпаття, для забезпечення повнокровного навчального процесу не вистачало пристойних класних приміщень. Б.Ю. Сливка, згадується, стомився шукати «милості» від толішньої, за своєю природою «довгообіцяючої», держави, вирішив спорудити їх господарським методом. Захопившись, збудував не тільки двадцять світлих класів, але й просторий спортивний зал – довжиною 35 метрів. Ця скромна цифра врізалася у нам'ять навічно, хоча за плечима багатолітнього керівника різних освітянських закладів – зацікавлячі скрижалі найнеспіданіших вимірів і величин, у тому числі й «відповідального» для потреб школярів життєвого простору. По короткому часі і вона, й інші параметри добротворчої діяльності молодого директора піддалися прискіпливому аналізу з боку працівників грізного КРУ. Отримавшими «згори» відповідну вказівку, намагалися підготувати «правову базу» для кардинальної зміни долі Б. Сливки «як такого, що здобував дешевий авторитет...»

Не випадково увагу читача акцентуємо на прикрій миттєвості, вирваній з шеренги давно проминулих літ. Адже то була перша «ластівка» у недовірливому ставленні до Б.Ю. Сливки з боку людей з тоталітарним мисленням. Їхнє несприйняття позицій нинішнього ювіляра особливо активізовувалось під час кожного з його кар'єрних сходжень. Згадується, по кількох роках, при призначенні на посаду директора СШУ № 6 м. Ужгорода чергова анонімка приписувала йому вже «ранг» українського буржуазного націоналіста й «махрового» фашиста (дід по матері Б.Ю. Сливки був до Другої світової війни мирним лісником у селі Нижні Ворота, однак німцем за походженням) на додачу. У революційних дев'ностих проминулого століття, коли, у якості заступника

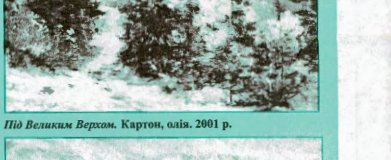
головні Ужгородського міськвиконкому, очолював заходи по демонтажу пам'ятника Ульянову-Леніну, заслужено спожив «даври» найзаповзятішого антикомуніста обласного центру Закарпаття. У ту ж пору, очоливши міську комісію по перейменуванню вулиць, залишки пошкодив тамтешньої прописки чужаків за духом Калініна, Кірова, Свердлова та ін., натомість видобувши із історичних запасників дорогі для кожного краянина імена. Тоді, згадується, його теж звинувачували – вже у загостреному локал-патріотизмі...

Та *плекані тоталітарною* системою недобросичливці намарне сподівалися зламати дух цієї неординарної людини. Ритувався від них підкреслено поважливо-поблажливо пращею, нарощуванням творчого інтелекту і, нерідко, тоншим відчуттям гумору. Його жарти, які виголошував владоможцям з найсерйознішим виглядом, до поокремих, як то кажуть, дійшли вже у часи української незалежності... Б.Ю. Сливка завше перебував (і залишається й нині) у найкрутішому вирі суспільних подій, у гущі людей, які зневажають будь-яку конюнктуру. Саме тому йому ніколи не бракувало однодумців, соратників по тій чи іншій, часто-густо випереджаючій суспільний розклад, ідеї. Серед них і повесники, і, що особливо тішить, вихованці. І досі пам'ятні хвилини духовного єднання (період так званої перебудови) директора Ужгородського училища прикладного мистецтва Б.Ю. Сливки і його тодішніх учнів, коли спільно обмірковували фрагменти реставрації знаменитої «капличку Лучкая» на території Цегельнянського храму – і це задовго до реабілітації Греко-католицької церкви Закарпаття. Чи коли власним з ініціативною групою вперто відстоював необхідність відродження збезчещеного храму на нинішній Православній набережній, в якому войовничі невірники облаштували сумнозвісний музей атеїзму... Або ж взяти до уваги останнє десятиліття: з 1992 року наш ювіляр – директор Ужгородської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 6. У той час, коли в місцевому просвітянському середовищі, м'яко кажучи, процвітав космополітизм, Б.Ю. Сливка на відвалдяній йому «території» возвеличує і пропагує істинні цінності українського народу. У своїх вихованців він намагається сформувати почуття гордості за рідний край, вертаючи їм з небуття світлі постаті будителя Олександра Духновича, президента вікопомної Карпатської України Августина Волошина, патріарха закарпатоукраїнської літератури Василя Гренджі-Донського, високе ім'я якого присвоєно школі саме завдяки ініціативі й стараниям її директора... Неспокійний, іронічний Борис Юлійович і нині – за приклад для багатьох своїх молодших колег: Єдина в місті шкільна літературна студія (випущено у світ п'ять колективних збірників творчості її вихованців); зустрічі школярів з відомими письменниками, науковцями, представниками влади і громадськості; проведення так званих тижнів національностей (угорської, єврейської та ін.), що проживають у древньому місті... І це тільки духовного виміру (причому – далеко не всі) заходи, здійснені за безпосередньої участі Б.Ю. Сливки. Не можна не згадати і про матеріальне, – зокрема про характерне для нашого ювіляра бажання й вміння розширювати (про це вже йшлося вище) життєвий простір своїх вихованців. У 2000 р. він домігся відкриття нового корпусу десятирічки (на вулиці Одеській), у якому розташувалися початкові класи. Завдячуючи цьому одна з найстаріших шкіл міста – Ужгородська ЗОШ І-ІІІ ступенів імені Василя Гренджі-Донського – сьогодні працює в одну зміну...

Таким же пиродним, експресивним, розкутим бачимо Б.Ю. Сливку ще в одній творчій іпостасі. Саме тут слід шукати найекскрстіше джерело його життєстверджуючої насняги. Йдеться про захоплення малярством, започатковане ще в Мукачівському педагогічному училищі старанними викладача малювання, майстра-аквареліста Т.М. Йордана. Техніку писання олією самотужки опановував під опікою свого родича – відомого педагога, професійного художника В.В. Бурча, вірного друга одного з найяскравіших представників закарпатської школи живопису народного художника України А.М. Кашшая. Не раз – не два спостерігав за роботою двох маестро на рідній, воістину мальовничій Волівеччині, котру без перебільшення можна вважати Меккою багатьох закарпатських (і не тільки) живописців. Картинна галерея у гірському райцентрі – цю

Під Великим Верхам. Картон, олія. 2001 р.

Сутінки. Картон, олія. 2002 р.

несподівану для провінційної глибинки ідею зреалізовував за цілковитого схвалення та допомоги своїх наставників і колег водночас... Нині і за плечима нашого ювіляра кілька примітних виставок. Особливо запам'яталися дві – у німецькому місті Пріи (поблизу Мюнхена) та у французькому Марселі (за участі ще двох закарпатських мистців – членів Національної спілки художників Івана та Надії Дідинків). Та, напевно, найпромовистішою є постійно діюча – у стінах школи, з якою пов'язані найостанніші роки його творчої, у повному розумінні цього слова, біографії. Біля полотен педагога-художника щодня зупиняються його учні, і світ для них враз стає кольоровим і багатовимірним. Тягнуться до сивих небес стрімкі верхи, виграють срібноплинні потоки, кличе у дивосвіт рідної природи звивиста стежина, котру верховиниці ласкаво називають пласм... Пейзажі, натюрморти, абстрагованої композиції – у всіх цих малярських жанрах Б.Ю. Сливка намагається залишатися самим собою. Себто заглибленим у славну минувшину отчого краю, але водночас сучасним, заінтригованим новітніми віяннями – у житті і мистецтві. Це засвідчує цикл найновіших його робіт, започаткований у 2004 році. Фантасмагоричні пейзажі «Сон», «Лісове озеро», оптимістично обнадійливі (розкуті у кольорі і площинах) «До небес», «Скоро весна», величаво графічні «Зимові Карпати», декоративно виразні натюрморти «Білі троянди», «Квіти насняги», як і найсвіжіша з робіт – пейзажна композиція «Помаранчеві Карпати», назва котрої виказує і політичні симпатії автора, сповнюють сподівань до олівкового діалогу людини і природи, обдарують першовідкриттями закодованих у кольорах глибин – без їх розгадки намарне сподіватися на благодатну перспективу...

65 непростих, натхненних Божою милістю літ... З роси й води, шановний ювіляре!

Марія КУХТА,
кандидат педагогічних наук, доцент Ужгородського національного університету

Які трави, що од чого,
І де їх шукати.
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула. А та вчилась
Та Богу молилась...

Як повно подана технологія оволодіння знаннями про лікування лікарськими травами (фітотерапія). Цю справу могли робити тільки люди, які відали про методику збору, процес сушіння, місця збирання і, безперечно, компонентний склад та специфіку виготовлення лікарських препаратів. В поемі ясно показано і момент перестороги людей. Коли кривдник «відьми» занедужав, вона хотіла його вилікувати без спроби помститись за знівечену долю. Та її до хворого не допустили.

Пан, вернувшись, занедужав,
Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
Не помогла болящому,
Бо не допустили...

Щодо осмисленого, визначеного спеціальними завданнями вивчення природи, то цей період, від дитинства до арешту Кобзаря, можна визначити як підготовчий, бо справжні наукові пошуки почались тільки під час заслання, коли Тарас Григорович працював у наукових експедиціях з досліджень Аральського моря та його околиць (1848 – 1849 рр.) та в 1851 році, коли наш поет брав участь в науковій експедиції в горах Кара-Тау (Прикаспій) – для пошуку кам'яного вугілля. Ці експедиції очолювали визначні вчені Росії, – наприклад, Карл Бер, а участь в них брали також відомі вчені, Шевченкові друзі – поляки Б. Залеський та Л. Турно.

Тарас Григорович, перебуваючи в чужині, неодноразово у своїх віршах, що дуже важливо, поєднував себе з Україною, тобто його особистісне «я» продовжувалось рідним краєм. Природа України – це частинка його суті. Таким був світогляд геніальної людини, яка розуміла, що будь-яка жива істота не обмежується межами власного тіла, а продовжується в довкіллі:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...

Слова ці викликали в багатьох поколінь українців гордість за батьківщину, рідну природу. На жаль, на догоду потребам індустріалізації прекрасну річкову систему Дніпра перетворили в мережу гнилих водосховищ, які глумливо іменують «морями» (в дні 190-тих роковин від дня народження поета над одним із таких «морів» будуємо Тарасову церкву). Ми чудово розуміємо, що могутня європейська ріка Дніпро не могла не зазнати трансформації в епоху розвитку науково-технічної революції, але завжди задаємо собі запитання: чи всі кроки перетворення Дніпра із швидкоплинної річки з її порогами, що піняли воду, у тихоплинну масу води, яка в теплі літні дні, за відомими законами природи, «буйно» цвіте водоростями, що забирають із води кисень і сповнюють Дніпро гнилими відмерлими рештками, були потрібні і далі *той результат, до якої розраховували «перетворювачі»?* Затоплені плодючі гунти Придніпров'я, козацькі та і сучасні могили так *залагодили* *отаніюю* воду неглибоких прибережних зон водосховищ, що вона прогрівається влітку до самого дна, – Дніпро не міг не «зацвісти» гнилим водоростевим «цвітом». Реанімація або повернення стану Дніпра до початкового стану є справою нереальною. І, як стверджують сучасні вчені, за ці непродумані дії Україна ще довго буде розплачуватись всілякими негараздами. Як тут не згадати Шевченкові рядки із «Гайдамаки»:

... а пороги
Межі очеретами
Ревуть, стогнуть – розсердились,
Щось страшне співають,
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
«Чого, батьки, сумуєте?» –
«Невесело сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...»

Не справдились надії Кобзаря померти на Вкраїні, які висловлені поетом мрії бути похованим над Дніпром... Поховали друзі свого Тараса на «Вкраїні милій...» і навіть над Дніпром, де були і кручі, де «...реве ревучий». Та не довго судилося бути справдженим «Заповіту», в якому поет просив:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий...

Партія (комуністична) наказала і – «... а ми вже, як буря – готово!» І дивиться тепер Кобзар не на Дніпро, а на Канівське «море», де немає крутих берегів, та не чути симфонії порогів.

Розвиток суспільства порушив перед людством нові проблеми: озброєння досягненнями науково-технічної революції, створення сучасного комфорту проживання. І почалась на батьківщині поета епоха індустріалізації: появились потужні заводи і фабрики, трактори, комбайни... Шевченко, явно, не був противником розвитку технічної культури, він, спостерігаючи важку працю селян, навіть мріяв про часи, коли ручний труд селян буде замінено на технічний. В повісті «Наймичка» письменник в даному контексті пише: «С утра до вечера на солнце, без малейшей тени, с утра до вечера, согнувшись, жнет бедная жница, и что же – настал вечер, идет домой, поет, а дома не успела повечерять, опять на улице или в саду, и опять поет и поет, не умолкая, до рассвета; с рассветом опять за серп и на ниву, и снова целый день на солнце, согнувшись целый день, как ни в чем не бывало». Знаючи цю модель з власних спостережень, осмислюючи важку працю своїх земляків і рідних, Шевченко завжди жалів їх і дивувався з винозвості та оптимізму: «О, агрономы-филантропы! Выдумайте вы вместо серпа, какую-нибудь другую машину. Вы этим окажете величайшую услугу обреченному на тяжелый труд человеческому». *Частіше, коли хочуть відтворити* ставлення Шевченка до розгортання науково-технічної революції, наводять його слова, які він написав у своєму «Щоденнику».

Обмірковуючи план повернення з заслання до Петербурга, Тарас Григорович мріяв скористатись з тодішніх технічних засобів пересування: пароплавом з Астрахані до Нижнього Новгорода, потім диліжансом до Москви, а потім «...а из Москвы, помолившись богу за Фультонову душу, через 22 часа и в Питер. Не правда ли, яркая фантазия» (Щоденник, 13 июня, 1857 г.). Хоча, як зауважують дослідники, варто було молитись за душу Стефенсона, винахідника паровоза, але і Фултон був визначним технічним дівчем, який у 1807 році збудував перший у світі колісний пароплав з двигуном у вигляді поршневої парової машини. В «Щоденнику» ж (пливучи на пароплаві в Нижній 27 серпня, 1857 р.), добре знаючи, хто є винахідником такого типу пароплава, на якому він якраз плив, Шевченко пише: «…пароход в ночном погребальном покое мне представляется каким-то огромным, глухо ревущим чудовищем с раскрытой огромной пастью, готовой проглотить помещиков-инквизиторов. Великий Фултон! И великий Уатт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно».

Це пророцтво і збулося – в основних рисах. Теперішній рівень науково-технічного прогресу настільки потужний, що давати йому аналіз на тему: а що появилось після смерті Шевченка – справа нереальна. Хоча можна відзначити тільки те, що надії на роль технічного прогресу, які покладав Шевченко і багато інших прихильників цього явища, мають неоднозначно позитивні риси: з одного боку – вони створили сучасний рівень загальносвітової культури, котра оповила нас тими комфортними умовами, які маємо зараз. З другого боку – мусимо говорити про недосконалість винайдених технологій і технічних знарядь, що породили такі явища, які бумерангом повертаються до нас зростанням забруднень всіх сфер буття, руйнацією багатьох моральних принципів і відчуженням від природи до такого ступеня, що людина і довкілля опинились по різні сторони «барикад» і воюють між собою не на життя, а на погибель. На Тарасовій Україні, в серці його природного оточення, появився один із найстрашніших монстрів сучасного техногенного періоду – атомна електростанція, яка, вибухнувши, зруйнувала і довкілля, і людські надії. Почався період втрати гармонії між природою і людиною:

...Он подымал слезящий взор
На красоты святой природы.
«Как все согласно!»– он шептал
И край родной воспоминал;
У бога правды и свободы
Всему живущему молил...

Які хвилюючі слова, який світоглядний взірець та вища якість гуманізму! Неначе відчував Пророк настання тих подій, що в майбутньому появляться у високотехнологічному суспільстві: виникнення розбрату та розладу у природі, надшвидкісна трансформація довкілля, моральна деградація у сфері взаємовідносин з живою природою (винищення багатьох її видів), перетворення власного середовища в наземне «пекло», в такий стан, при якому жити і бути здоровим є справою неможливою. Як науково вивірено поет малює нам свої земні тривоги, які, на жаль, справдились і принесли людям багато горя. Прослідкуймо ж далі за текстом «Тризни»:

...И кроткой мыслию следил
Дела минувшие народов,
Дела страны своей родной,
И горько плакал... «О святая!
Святая родина моя!
Чем помогу тебе, рыдая?
И ты закована и я.
Великим словом божью волю
Сказать тиранам – не поймут!
И на родном прекрасном поле
Пророка каменьем побют!
Сотрут высокие могилы
И понесут их словом зла!
Тебя убили, раздавили;
И славословить запретили
Твои великие дела!
О боже сильный и правдивый,
Тебе возможны чудеса,
Исполни славой небеса
И сотвори святое диво:
Воспрянуть мертвым повели,
Благослови всесильным словом
На подвиг новый и суровый,
На искупленни земли,
Земли поруганной, забытой,
Чистейшей кровию политой,
Когда-то счастливой земли.

Ці слова були написані в 1843 році, коли Тарас Григорович був ще зовсім молодою людиною. Людина молода, а думки зрілі!

Чом не страшне пророцтво Чорнобильської катастрофи, її наслідків у Шевченкових «Гайдамаках»:

Із-за лісу, з-за туману
Місяць випливає,
Червоніє, кругленький,
Горить та не сяє,
Наче знає, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині.
Сумно-сумно (Отак було
По всій Україні
Проти Маковія,
Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелітить; на вигоні
Сова завиває.
А де ж люде?..

Такий же ефект сприйняття викликав у мене і вірш про страшну трагедію, що 1848 р. спіткала народи Європи і досягла місць заслання поета (Оренбург) – епідемія чуми, або азіатської холери, що «викосила» майже половину населення Європи. У «Спогадах про Тараса Шевченка» Д. Г. Клеменсов пише: «Одним із міст, яким холера завдала найбільшої шкоди, був Оренбург. Жертви цієї страшної, тоді ще зовсім не вивченої хвороби, падали без ліку, мов колос-

ся, зрізане гострою косою, їх не встигали ховати. Під час епідемії з Оренбурга на десятки верств навкруги посилали козачі роз'їзди ховати трупи, які гнили просто неба...

Щоб поховати трупи, до караван-сарая щоденно приводили із замку великі партії арештантів, які цілими днями тільки копали братські могили та скидали туда трупи. Багато хто з вимушених могильників копали могили для самих себе, бо тут же падали, вражені страшною хворобою».

Доля поета, в даному випадку, була прихильна до нього, бо в цей страшний час він перебував зовсім в іншому місці, брав участь в Аральській науковій експедиції. Повернувся Тарас Григорович в Оренбург тільки в 1849 році, але пам'ять людська зберігала картини того лиха. Та ще до свого повернення в Оренбург (друга половина 1848 р., Косарал) Кобзар написав відомого вірша «Чума», в якому змалював наслідки епідемії:

Чума з лопатою ходила,
Та гробовища рила, рила,
Та трупом, трупом начиняла
І со святими не співала,
Чи городам, чи то селам.
Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами, темними лугами.
А люди бідній в селі,
Неначе злякані ягнята,
Позамикалися у хатах
Та й мруть. По вулицях воли
Ревуть голодні, на городі
Пасуться коні, не виходить
Ніхто загнать, нагодувать,
Неначе люди тії сплять.
Заснули, добре, знать, заснули,
Святу неділеньку забули,
Бо дзвона вжеє давно не чуть.
Сумують комини без диму,
А за городами, за тином
Могили чорній ростуть.
Під хатами поміж садами,
Зашиті в шкуру і в смолі,
Гробокопателі в селі
Волочать трупи ланцюгами
За царину – і засипають
Без домовини; дні минають,
Минають місяці, – село
Навік замовкло, оніміло
І кропивою поросло.
Гробокопателі ходили,
Т й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов вранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати,
Під хатами і погнили.
Мов оазис, в чистім полі
Село зеленіє.
Ніхто в його не заходить,
Тільки вітер віє
Та розносить жовте листя
По жовтому полю.
Довго воно зеленіло,
Поки люди з поля
Пожорище не пустили
Та не запалили
Села того зеленого.
Згоріло, зотліло,
Попіл вітром розмахало,
І сліду не стало.
Отаке – то, люде, горе
Чума вробляла.
(Косарал, друга половина 1848 року).

Дивують в цьому вірші декілька моментів: по перше, як вирazно поет описав, чи намалював словами страшну картину, яку після себе залишила епідемія чуми, інфекційного бактеріального захворювання, яке в той час не було ні чим зупинити, ні чим лікувати. Вражає і те, що поет, не будучи очевидцем цього трагічного явища, так глибоко відтворив ситуацію.

Сучасні можливості медицини придушили епідемічні прояви даної хвороби, але, як показують окремі повідомлення, тиф, холера, чума, туберкульоз (сухоти) не знищені, і при певних умовах можуть проявитись у всій своїй «красі». Хвилювала Кобзаря і доля друзів та знайомих: чи вціліли вони, чи не спіткала їх ця біда. Про це свідчить уривок з листа поета до А. Лизогуба (1849 р.): «Друже мій єдиний! Позавчора вернувся я із того степу киргизького та моря Аральського до Оренбурга, та й заходився оце писати до тебе. Пишу, а ще і сам добре не знаю, чи живий ти на світі, чи здоровий. Бо вже оце трохи чи не півтора року, як ми не переписались з тобою ані одним словом, а за таке время багато води у море утекло… Може, і у вас кого не стало, бо холера, кажуть, здорово-таки косила. Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, не гаючись, то я тоді вже і одпишу до тебе, геть усе порозказую, як мене носило по тому морі, як у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе розкажу, нічого не потаю…».

Сама модель села та наслідки «гуляння» чуми дуже нагадують панораму післячорнобильських територій, які були знівечені атомною «чумою» XX ст.

Ще одна, на наш погляд, суттєва риса Шевченкового таланту – носити в собі моделі природи в їх досконалості і відтворювати чи то в віршах, чи малюнках. Ці якості проявились у засланні, де він описував природу рідного краю, будучи від неї далеко (фізично, але не духовно):

Привикла, кажуть, собака за возом бігти,
то біжить і за саньми –

такий епіграф підібрав Кобзар до вірша, написаного далеко від України.

То так і я тепер пишу:
Папір тілько й чорнило трачу...
А перш! Єй-богу, не брешу!
Згадаю що чи що набачу.
То так утну, що аж заплачу.
І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю,
Так любо серце одпочине.
Якби сказать, що не люблю,
Що я Україну забуваю
Або лукавих проклинаю
За те, що я тепер терплю,–
Єй-богу, браття, прощено
І милосердному молюсь,
Щоб ви лихом мене не згадали;

Хоч я вам кривди не робив,
Та все-таки між вами жив,
То, може, дещо і осталось.
(Кінець 1847 р., Орська кріпость)

Версифікаційна цінність Шевченкових медельних пророцтв дуже висока. Не знаємо, якими біопсихологічними властивостями володів Тарас, чи то посиленим біологічним полем, чи елементами гіпнозу, чи тут були якісь інші причини, та «зачаровувати» своїх читачів він, безперечно, міг і це й важливали ще при житті поета. Літературознавцям відомий епізод одночасного виступу перед публікою Т. Г. Шевченка і Ф. М. Достоєвського. Їх спільний виступ на Літературному вечорі в Пасажі (11. XI. 1860 р.) був дуже знаковим, оскільки промовляли два великих письменники, які мали і спільні прикмети Долі. Як відомо, за участь в гуртку петрашівців Достоєвський був засуджений до страти, яку потім замінили чотирьохрічною каторгою. У відгуках слухачів є посилання на те, що Кобзар їх зачарував своїм тембром і модуляцією голосу, і його вітали більш пишно, ніж Федора Михайловича. Причому здатність зачаровувати слухача проявилась у Шевченка з дитинства – коли він читав над покійним «Псалтир», всі люди плакали. А ось що про ці риси пише у своєму листі княжна Варвара Репніна: «Одного вечора він запропонував прочитати нам свою другу поему… Які почуття, які думки, яка краса, яка чарівність і який біль! Моє обличчя все було мокре від сліз, і це було щастям, бо я змушена б кричати, якби моє хвилювання не знайшло цього виходу; я почувала нестерпний біль у грудях». Княжна продовжує: «Коли закінчилось читання, нічого не сказала: вам відомо, що при всій моїй балакучості хвилювання відбирає в мене мову. І яка м'яка, чарівна манера читати! Це була чарівна музика, що співала мелодійні вірші!.. Пізніше, коли я могла говорити, я сказала йому: коли Глафіра продасть свою першу картину і віддасть мені ці гроші, як вона обіцяла, я замовлю на них золоте перо і подарую його вам». (Цит. за Д. Чуб: «Живий Шевченко», К., «Веселка», с. 28). Цікавим є ще один епізод, взятий із цієї ж книги. В ньому йдеться про дуже важливу річ, хоч вона не стосується Шевченкового дослідження природи, а скоріше – дослідження природи самого Шевченка, його біопсихологічної специфіки, яка і була тією могутньою причиною, що викликала у поета моменті пророцтва, передбачення, наповненості його слів особливою, незвіданою ніким силою впливу на читачів чи слухачів. Княжна Варвара розказує, що одного разу, коли Тарас Григорович дуже емоційно жартував із іншими жінками, вона, ревнуючи, зауважила, що було б краще, як би він не порушував своєї самотності. «Після цього настала мовчанка, – пише вона, – і Шевченко згодом сказав: «Тихий ангел пролетів»…

Про велику прихильність і кохання княжни і Шевченка написано чимало, та не про це йтиме мова. Нам здається, що створення поеми «Тризна» відбулось під час великого емоційного піднесення, що властиве творчим особистостям, та у Шевченка воно було гіпертрофоване до надприродного. Це вже дається одиницям, які мають специфічний гемотип, а заодне і таку творчу рису, як здатність до передбачення, віщування, пророкування. Це дар Божий, а не елементи «шаманства», як, наприклад, що рису, властивість Кобзаря, подає професор Гарвардського університету Г. Грабович.

Хіба можна пояснити якимось «шаманством», бурмотанням незв'язаних змістом слів, та ще в наркотичному екстазі, так щиро і віщо написані Шевченком рядки у 25-річному віці. Потужним поштовхом до самоаналізу і пророцтва майбутнього ми би хотіли бачити молодече кохання до княжни Варвари – у поєднанні з відчуттям соціальної нерівності. Як геніально просто це відчуття сформулював поет в наступних рядках:

Он говорил о страсти нежной;
Он тихо, грустно говорил,
И умолкал!.. В тоске мятежной
Из-за стола он выходил
И горько плакал. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной,
Ни с кем страдалец не делил.
Друзья любили всей душою
Его, как кровного; но он
Непостижимою тоскою
Был постоянно удручен,
И между ними вольной речью
Он пламенел. Но меж гостей,
Когда при тысяче огней
Мелькали мраморные плечи,
О чем-то тяжко он вздыхал,
И думой мрачною летал
В стране родной, в стране прекрасной,
Там, где никто его не ждал,
Никто о нем не вспоминал,
Ни о судьбе его неясной.
И думал он: «Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они равны между собой;
А я!.. И тихо он выходит,
Идет, задумавшись, домой;
Никто из дому не выходит
Его встречать; никто не ждет,
Везде один… тоска, томленье!..
И светлый праздник воскресенья
Тоску сторичную несет…

«Та нема гірш нікому, як бурлаці молодому…». А йому було. Щоб психологічно адаптуватись до «вищого» соціального стану, потрібно було мати інший характер, іншу душу. Всі чудово знають, що Тараса Григоровича вважали за честь бачити серед своїх гостей знатні родини тодішньої Росії: князі, графи, барони, вищівницька еліта, творча та наукова інтелігенція, простий люд...

Тарас Григорович не цурався ходити в гості, клуби, гуртки. Не всі ці об'єднання він сприймав позитивно, бо вмів проаналізувати їх суть і дати належну оцінку. Наприклад, відомо, що під час першої подорожі на Вкраїну він гостював у багатьох знатних родинах, де знайомився з цікавими людьми, і якось потрапив у товариство гуляк, котре себе іменувало «мочимордами». Шевченко, слава Богу, до них не примкнув, хоча нормального застілля ніколи не уникав.

Природа Шевченкової особистості притягує багатьох дослідників, є об'єктом багатьох інсинуацій. Та при всіх глумленнях є одна незаперечна істина – це була обдарована Богом людина, яка за несприятливих умов життя зуміла в максимумі проявити свої таланти і цим возвеличити українську націю, стати її символом і рушійною силою поступу рідного народу до незалежності і самостійності.

м. Чернівці

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ПОГЛЯД З ПТАШИНОГО ПОЛЬОТУ

Василь Гангур – лауреат Міжнародної премії «Карпатська корона» (Україна-Румунія) в галузі образотворчого мистецтва за 2004 рік

Володимир ПІДГОРА,
заслужений діяч мистецтв України
м. Київ

Вже у ранній пейзажній творчості нашого маестро надзвичайно цікавила проблема контрасту, проблема подвійності явищ природи, взагалі – земних реалій. Наприклад: непорушність, сталість гірського краєвиду і його змінність, плинність і навіть розчинність у потоках повітря, світла, дощу чи снігу. Або: контрасти світлого й темного; теплого й холодного (червоного й синього, наприклад); лінії та плями (графічного й живописного); міських гігантських обсягів і форм (житлових чи промислових – і самотньої людини (творця – насамперед); реального й декоративного; конкретного й узагальненого. В цих контрастах він убачав якийсь глибинний зв'язок. І довго йшов до кінця осягнення.

В. Гангур і раніше писав акварелі (здебільшого – «по мокрому») і зажив слави аквареліста-майстра. В нього і до 1997 року були твори з центричною композицією. Його завжди хвилювала енергія боротьби світла й темряви. Та от саме 1997 року з'являється цикл акварелей, в яких мистець, що тонко відчував колір, насиченість і ритміку плям, свідомо чисто композиційно їх центруючи, осягає серединне середовище твору, як своєрідну зав'язку, як самобутній енергетичний центр природних стихій, де все починається, накопичується і потужно розпросторюється навкруги. Ті його дерева, «поставлені» по центру твору, — струменіли у світ непогасними енергіями, охоплювали все навколишнє.

В останні роки, почавши писати олійними фарбами, додавши малярству пластичності й сили насиченістю фактури, Василь Гангур розрізнені свої спостереження над природою і враження їх у мистецтві – зливає воєдино. Не лише гірський туманець, пасма згущеного повітря, коли гори «димлять», але й сам подув вітру – фізично відтворюються. У картині «На крутому березі» (картон, олія, 2000) зображення вітру в природі здається таким, ніби це енергії світу сплітаються з нахиленими, злітаючими в небо деревами. Композиція «Гірські потоки» (той же рік і та ж техніка) також побудована на реалістичній основі (мистець говорить: «У мене все будується на основі життя»). Та ламка, переважно кругогнуча лінія, якою нібито позначено шляхи вод, обриси берегів, межі гірських урвищ та долин, ця лінія (лінії) – є силовими, влягаються в композицію, є структурними.

На цьому принципі побудовані «Початок ріки» (полотно, олія, 2000), «Біля двох озер» (картон, олія, 2000), «Спогад про літо» (2001).

Ту ж графічну основу (далася взнаки вища освіта автора: закінчив художньо-графічний факультет Одеського педінституту) мають «Весняне дерево» (2000) і «Казковий птах» (2000). Проте остання із названих картина містить бачення природи ще узагальненіше і здається навіть абстрактною. І все ж автор назви своїм творам дає недарма: він підштовхує глядача до споглядання-виокремлення реалістичних підстав своєї образотворчості.

Говорячи про лінійний характер побудови композиції автором, ніколи не забуваємо про друге крило його творення – колір, який важить надто багато. Декоративна його особливість, звичайно, пов'язана не лише з природним переживанням й відтворенням світу, але й з початковими основами здобутої художньої освіти: автор закінчив Ужгородське училище ужиткового мистецтва, відділення художнього розпису. На основі більшості його картин можна виткати яскраві гобелени, інколи здається, що це олійне малярство і є гобеленами, настільки воно гармонійно декоративне.

У надзвичайно красивій колоритом «Гірській річці» 2000 року сіро-блакитна срібляста геометрія, оці гнучкі

Акорди літа. Папір, акварель. 2001 р.

Зима у Карпатах. Картон, акварель. 2002 р.

1 червня 2004 р., м. Мукачево. Василь Гангур (другий справа) серед друзів-письменників, лауреатів Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» (Україна-Румунія)

решітки – дуже природно й широ структуровані з кольором (здебільшого – по контрасту) – червоним, оранжевим, синім, зеленим. Це ж стосується твору «Шумить річка» 2000 року.

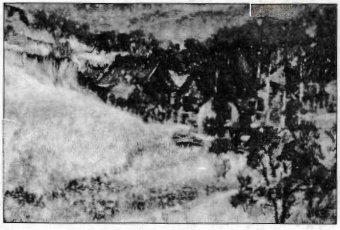
Інколи мистець віддає перевагу чисто колірним розв'язанням своєї теми, або приховуючи лінію: «Діалог», «Проникнення», «Взаємозв'язок» (всі – 1999), або й зовсім від неї відмовившись: «Музичні акорди» (2000), наприклад.

Приваблюють ті твори, в яких світлі силові лінії здатні ставати і стають малярським змістом картини, вірніше – влягаються в художній її зміст, структурні лінії твору, які здатні поєднати і єднають все і всіх в цілість: «Початок ріки» (2000), «На березі річки» (2000). І закоханих поєднують також: «Ліричний мотив».

Навіть тоді, коли б ми, маючи на увазі узагальнене крупномасштабне бачення світу майстром, говорили про природу в його творах як про промовисту, найголовнішу деталь, то навіть тоді вона, природа, завжди є головним змістом картини, навколо якого, в якому, задля якого розбудовується все зображення в картині.

Весна в Ждені. Папір, акварель. 2001 р.

Ранній сніг. Папір, акварель. 2002 р.

Останнім часом митець дивиться на світ глобально, часто – ніби з пташиного польоту – і на природу (особливо характерна «Наша земля», 2000), і на місто («Початок дня», 2000). А ті силові лінії, ті енергії, які відкрилися художникові в природі, він убачає і в житті людському: вони оточують людей, взаємодіють між ними і в їхніх міських домівках (наприклад, «Відпочинок», 2000). Силові чи структурні лінії можуть ставати водорозділом поміж світами. І тоді, скажімо, у враженні від гірського краєвиду – митцеві відкриваються різні аспекти Реального («Берег моря», 2001), в якому передані вся сила і значимість нероздільності земного й космічного, невідкритість змісту нашої планети. Це враження передається і в кольорі, і фактурою, і мазком – і тоді виникають такі цікаві й глибокі твори, як згадана «Наша земля» (2000).

Переважна більшість творів Василя Гангура, звичайно, з яскраво вираженим філософським підтекстом. Митець чекає від глядача співтворчості, домислення ним сказаного. Національний колорит, національний характер його мистецтва – безсумнівний не лише в реалістичному творенні (від якого і зараз він не відмовляється), але й в роботах абстрагованого плану, які були представлені на персональній виставці у Києві в кінці 2001 року та інших вернісажах. На підході – нові виставки, нові творчі осягнення талановитого, працелюбного художника, широко знаного в Україні і за кордоном.

Продовження творчого вернісажу В. Гангура див. на 3-4 стор. обкладинки

ЗМІСТ

	Стор.
ГАМОР Ф. Реалізація Карпатським біосферним заповідником трьох його функцій: збереження біорізноманіття, сталого розвитку та логістичної Екосвіт у подіях	2
Висока оцінка експертів ЮНЕСКО	7
ВОЛОЩУК І. Праліси – найцінніший скарб Європи	9
СУХАРЮК Д. Міжнародний форум у Рахові	10
НІКОЛАЙЧУК В. Грабік в одежах демократії	12
ЧОРНОГІРСЬКИЙ В. Гордієві вузлики вівчарства	15
СТОЙКО С., КРУК Д. Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків і лемків	22
ОБЛАДАНЮК М. Свято гуцульської бринзи (м. Рахів)	27
ЧИГА Ю., ВОЛОЩУК І. Чар полонинської ватри	30
САНДУЛЯК Л. Міста без птахів і дітей	32
МЕНЧУЛ І. Рецепти оздоровлення землі	33
ЧОРНОБАЙ Ю. Внесок професора Ф.Д. Гамора у вивчення проблем захисту екосистем Карпатського регіону від стихійних природних явищ	36
ВЕРБИЦЬКИЙ С., СТАСЮК А., Щепіль О. Сейсмічний станції "Львів" – 105 років	39
ФЕСЮК В. Загроза національній безпеці або еколого-географічні наслідки сучасного водокористування міст України	46
ГЕТЬМАН В. Національні природні парки Українських Карпат: туристичні обрії й реалії	48
БОБУСЬКИЙ А. Туристичні клуби – альтернатива дорогому відпочинку	51
ТАРАСЮК В. З Тисою на "ти"	62
ДЕЛЕГАН І. Зоологічний парк у Підгірцях	63
СОЛОДКИЙ В., ВАСИЛЕНЮК В. Буковинські зубри	67
ВОЛОШИН П. У долонях засипаних приток (характеристика культурного шару історичної забудови Львова)	67
СЕНЬКО І. З глибин первовіку (топонімічні перекази)	69
ОЛЕЯР Я. Джерела старого краю (короткий огляд звичаїв та обрядів русинів)	72
БОБИНЕЦЬ С. "Карпатська корона" долає кордони	77
ГЕРАСИМ'ЮК В. Поет у повітрі	80
ОБЛАДАНЮК М. Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (м. Рахів)	81
РЯБИЙ В. Хата сонячної води	84
КУХТА В., КОВАЛЬ В. Вчителька-журавка	87
СТЕФАНИК В. ...Немає іншого Дніпра!	88
КУХТА М. Творчі плаї Бориса Сливки	89
ПІДГОРА В. Погляд з пташиного польоту	94
	100

CONTENTS

	P.
HAMOR F. Realization of the three functions by the Carpathian Biosphere Reserve: biodiversity conservation, sustainable development and logistic function	2
One of the most important tasks set for biosphere reserves is to reach the balance between the two contestable issues: biodiversity conservation and commercial interests of the local population. Experience of the Carpathian Biosphere Reserve (CBR) that has been awarded by the European Diploma in 1997 and 2002, shows both achievements and week points in realization of the Statutory Framework for UNESCO Biosphere Reserves in Ukraine. CBR is one of the largest nature-protection sites in Ukraine. It protects all the unique natural and anthropogenic landscapes beginning with Transcarpathian planes and up to uplands of the Ukrainian Carpathians. Conservation of the European vastest territories of beech and spruce-beech virgin forests is fulfilled here. There are viable populations of 2.717 species of living organisms within the Reserve. Among them 112 plant species and 72 animal species listed to the Red Data Book of Ukraine; 28 of these species are found in the Red European Lists.	
The whole network of measures planned by the CBR is aimed for reduction of anthropogenic influence upon the biodiversity of the Reserve. The most important of them are: reduction of constant animal disturbance and as well as disturbance of vegetation layer and topsoil that take place during forestry activities and cattle pasturing in high alpine meadows. The whole network of protective measures, monitoring and investigation as well as functional zoning of the CBR's territory are aimed for reaching these goals. During the period of nature-protection regime balance stabilization within the CBR is rather vivid.	
The Reserve's administration does much to bring to harmony economical, nature-protection, social and cultural issues in the region. Favorable conditions for the locals have been created that allow them using natural resources in the traditional way, e.g. the way their forefathers used to do. It has become possible due to participation of the CBR's administration in the local bodies of Government, as well as due to realization of numerous demonstrative projects on sustainable development. For instance, the project on "creation of preconditions for ecologically-oriented sustainable development of mountain settlements of Rakhiv district, Transcarpathian region" was lately realized by the CBR in association with the Rakhiv District State Administration. Under the CBR initiative the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Verkhovna Rada (Ukrainian Parliament) have adopted the following Decrees: "On measures for state support of realization of the Complex Programme of ecological-economic development of the mountainous Rakhiv district in 1998-2005" and other special decrees of Verkhovna Rada concerning sustainable development of mountainous regions of Ukraine and construction of the Centre for Ecological Education "The Centre of Europe".	
The CBR conducts scientific and methodological activities, as well as activities on ecological education and promotes the idea of sustainable development. The Reserve annually holds a number of conferences devoted to these issues, a Ukrainian-wide scientific journal "Green Carpathians" is published. Here also function different sections for schoolchildren and a summer camp for ecological education "Eucos", different contests and other events are organized by the CBR. There's also the Centre for Ecological Education created in the Museum for Mountain Ecology. Tourism here is also paid much attention to.	
Still, there's a number of problems. Financing of the reserve in insufficient. We receive but half on the costs envisaged by the Project of territory organization and natural complexes protection. Authorities from State Forestry Departments ignore Laws of Ukraine and the recommendations given by MAB UNESCO and the European Council as for the Reserve's territory enlargement. The Carpathian Biosphere Reserve extremely needs some assistance on behalf of the Ministry for Environmental Protection of Ukraine and of International foundations for realization of its boundary extension, as well as for establishing a Ukrainian-Romanian transboundary biosphere reserve in the Maramorosh Mountains, logistic strengthening, development of tourism infrastructure and stimulation of ecologically-safe human activities. The tasks of priority in this aspect are: to finish constructing the Centres for Ecological Education in the Centre of Europe (the village of Dilove), in the Narcissus Valley (near the town of Khust), construction of a highland biosphere station on the Chornohora Mountain, reconstruction of offices in Chornohora and Uhol'ka forestries and constructing guest-houses there, and a number of other tasks.	
Events in the World of Ecology	7
Ukraine has ratified the Kyoto Protocol for UN Framework Convention on Climate Changes. The Parliamentary bill "On approval of the Strategy for Sustainable Development of Ukraine" has been discussed in Verkhovna Rada of Ukraine. At the meeting of the Ukrainian-wide Ecological Conference the participants analyzed realization of measures envisaged by the Carpathian Convention during last year and adopted integrated perspective trends of its future realization. Ukrainian authorities signed the European Landscape Convention. The Project of national strategy for wetland conservation and the State Concept of biodiversity conservation are being worked out.	
High evaluation of UNESCO experts	9
On the 50th anniversary of Ukraine's membership in UNESCO, an international workshop was held in Rakhiv. The main subject discussed during the conference was "Extension of boundaries and optimization of activity of the Carpathian Biosphere Reserve". UNESCO organized this scientific meeting in association with the National UNESCO MAB Committee of Ukraine, the National UNESCO Committee, and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine, the State Agency for Nature Protection, and the Carpathian Biosphere Reserve. The CBR became a member of the UNESCO Biosphere Reserves Network in 1993.	
VOLOSCHUK I. Virgin forests – the most precious treasure of Europe	10
An International Conference "Natural forests in the Temperate Zone of Europe: Values and Utilization" took place in Mukacheve (Transcarpathian Region, Ukraine) in October 2003. It was initiated by the Swiss Federal Institute of Forest, Snow and Landscape Investigations (WHS) and the Carpathian Biosphere Reserve. It was a sort of conclusion made after a long co-operation of Ukrainian and Swiss scientists within the Project of Institutional Co-operation that has been initiated by the Swiss foundation. The participants worked out a number of recommendations that served the basis for adoption of important governmental decisions in the sphere of forest use, and they also signed a so-called Mukacheve Statement and a Mukacheve Appeal that outline the issues which precondition ecological destabilization of environment and cause other troubles.	
SUKHARYUK D. The IV international Conference of Young Scientists	12
The IV international Conference of Young Scientists "Forests of Eurasia – Eastern Carpathians" took place in Rakhiv on the base of the Carpathian Biosphere Reserve at the end of September – beginning of October 2004. The conference was dedicated to significant Ukrainian scientist academician Petro Pogrebnyak. Scientists from Russia, Poland, Hungary, Finland, Belarus and Ukraine took part in this scientific event.	
The conference was organized by the Ministry for Science and Education of Russian federation, Ministry for Natural Recourses of Russian federation in association with the Ministry for Environmental Protection of Ukraine, Ukrainian State forestry Committee, Russian National Academy of Sciences, Moscow	

State Forest University, Carpathian Biosphere Reserve. The ways of support young scientists' forest investigation were outlined at the conference. Programmes of investigation and conservation of forest ecosystems in different natural geographic regions were worked out here on the international level.

NIKOLAICHUK V. Robbery covered with democracy 15
This is an interview of a journalist Vasyl Cherepanya with doctor of biology, professor, academician of Ukrainian High School, dean of biology department of Uzhgorod University Vitaliy Nikolaychuk. The ecological situation in the region and nature-protection activities quality are analyzed here. The interview casts some light upon the most burning problems such as: unlimited tree-felling, melioration systems, cattle pasturing, road construction, development of industrial enterprises, water, soil and air pollution, intensive hunting and other problems. The greatest attention is paid to anthropogenic reasons for disastrous floods in the Transcarpathia. They are such as reduction of forestation in the Carpathian Mountains (excessive clear cuts, skidding of logs from upland territories with the help of inappropriate machinery and other), gravel extraction from riverbeds, house-construction in flood plains and other issues. The problem of qualified ecologists-biologists training on the Biology Department of the Uzhhorod National University is also considered here. It is underlined here that it is necessary to establish the Institute for Tysa Basin Ecology aimed for co-ordination and monitoring of natural calamities.

CHORNOHIRS'KYI V. Gordian knots of sheep breeding 22
A journalist investigation of present state of sheep breeding in Zakarpattya province (Transcarpathia) is presented here. In comparison to the results gained in the 20-ths and 30-ths of the 20th century (establishing of so-called "shepherd unions" and their administrations, specialized farms aimed for breed improvement, state and private stations for diary products production) the author considers today's situation. He outlines some reasons for a catastrophic decline of this branch during the latest decade. One of the main reasons to his mind is the lack of economical stimulus. But considering the realization of a recent Ministerial Decree "On measures for development and state support of sheep breeding in 2003-2010", the author points on some gains in this sphere. The Tyachivskyi district is given as an example. Total number of livestock has been multiplied, farming activities in high alpine meadows are regulated by a special administration that is in charge of sheep breeding development in the district.

STOYKO S., KRUK D. Role of the Carpathian Nature-Protection Fund for Hutsul, Boiky and Lemky ethnic-cultural heritage conservation 27
To the authors' viewpoint, the landscape-geographic peculiarities determined not only way of life of ethnic groups dwelling in the Carpathian Mountains, but also their mentality and forms of nature use, these also influenced their ethnic culture in general - household, folklore, customs and traditions. Investigating the impact of environment upon ethnic genesis, Drs. Stoiko and Kruk stress that national natural parks and regional landscape parks are of a great importance not only in terms of bio-geography or landscape –ecology, but they are of an incredible value for ethnography. And the Nature-Protection Fund in this context is aimed for establishing harmony between human society and natural environment that has been forming for centuries.

OBLADANYUK M. Hutsul Brynza Festival in Rakhiv 30
Photo-session

CHYHA YU., VOLOSCHUK I. Magic power 32
of Polonyna bonfire
A story about the Hutsul Brynza Festival (Rakhiv, Transcarpathia) and about the Departure to High Alpine Meadow Festival (Putyla, Chernivtsi region) and the way these festivals help to preserve ancient traditions of Hutsul shepherds.

SANDULYAK L. Cities without birds and children 33
Investigating reasons for a so-called "Chernivtsi chemical disease" – a disaster which resulted children's growing bald in August 1998 – the author underlines here that ecological problems are caused by an anthropogenic (technogenic) pollution of the natural environment (physical, chemical, biological and information factors). He also gives the definition of ecologically caused diseases – they are the diseases with a defined ethology, but the polluted environment enhances their development both directly and indirectly (through genetic changes in the system of immunity control).

MENCHUL I. Ways to heal the Earth 36
Mountains and valleys of the Transcarpathia together with agricultural lands are endangered because of erosion today. The author gives an analysis of the Regional Programme for land reform in Zakarpattya province (Transcarpathia) in 2001-2005. The improvement of agricultural lands has taken place recently (total area – 3.600 ha for the sum of 3.700 000 UAH), erosion-preventing constructions have been built (total length 5.5 km on the sum of 980.000 UAH). For opposing flood consequences the Government donated 10 mln. UAH. For 2004 it is envisaged to transfer 15 mln. Though there is a need for some 70 mln. UAH.

CHORNOBAY YU. Contribution of Professor F.D. Hamor into the study of ecosystems protection from natural calamities and processes in the Carpathian region 39
In 2004 the Scientific Council of Institute of Agricultural Ecology and Biotechnology of UNAS and the Scientific Council of the Carpathian Biosphere Reserve nominated a series of proceedings for the State Award. These proceedings were written in co-authorship, and Doctor of Sciences (biology), Professor, director of the Carpathian Biosphere Reserve - Fedir Hamor - was one of the authors.
Series of publications written by Prof. F.D. Hamor that concern protection of ecosystems in the Carpathian region form the harmful impact of natural calamities and processes, and which comprises 60 scientific works, can be divided into three logical parts. The first group comprises of publications that deal with the realization of the strategy for sustainable development in the Carpathians, development of special economical and legislative mechanisms of mountain management and agriculture improvement. The second part consists of articles, which analyze causes for natural calamities and processes in mountains, and also in this works he tells about the measures that are to be taken to avoid them. And the third group includes materials on biodiversity conservation and development of nature protection, as one of the main components of the ecological balance in the Carpathians.

VERBYTS'KYI S., STASYUK A., SCHEPIL' O. 46
105th anniversary of L'viv Seismic Station
Instrumental investigation of earthquakes in the Carpathian region started in 1899. The group of scientists headed by Prof. V. Lyaska organized a seismic station in the L'viv Technical University. Today the L'viv seismic station serves the basis for the Regional Seismic Centre aimed for development and improvement of automatic seismic investigation network in the Carpathian Region.

FESYUK V. What threatens national security? 48
or Eco-geographic consequences of modern water utilization in Ukrainian cities
Over 240 cities and towns of Ukraine use water with physical and chemical pollution exceeding all norms. Average industrial pollution comprises 7.4 m³ of wastewater, 44% of which do not correspond to sanitary norms. It is considered that such situation with water supply threatens national security and it needs to be immediately dealt with.

HETMAN V. National Nature Parks in Ukrainian Carpathians: tourism prospective and reality 51
Analyzing well-known examples of national parks, the author insists that Ukrainian model of nature parks should be based upon the three concepts: nature – beauty and originality of natural landscape; history – authenticity of historical environment; religion – sacred nature of local architectural sites and churches. The author points at the fact that most of Ukrainian parks limit their activity to excursions and ethnic-cultural education. The recreation potential of the region is described in the given article. Such local National Nature Parks as "Hutsulschyna", "Vyzhnytskyi", Uzhanskyi National Nature Park, "Skolivski Beskydy" and "Synevyr" are devoted much attention to.

BOBUS'KYI A. Tourist Clubs as an alternative to expensive spas 62
The author – a professional sportsman, a hiker, a skiing trainer, and a chairman of Mukacheve Club for Sport and Recreation "Orientyr" - considers the present-day state of sporting tourism in the region. Comparing a well-organized tourist movement in USSR with its present state, he points at a disastrous decline in this sphere. The author stresses that it is necessary to build up this infrastructure basing on new principles and bring it up-to-date. He says, that for reaching this goal we need, except for financing, make our authorities understand the state of recreation in Transcarpathia.

TARASYUK V. Being closely tied to the Tysa River 63
The author – a member of Sport Journalist Association of Ukraine – tells about his rafting-cruise along the Tysa River on boats. Stepan Zhuk – an establisher of information registering system "Dispatcher of Transcarpathian Resorts", initiated this rafting. Main goal of that event was to get people interested into active rest, teach them to love their native lend and the natural environment by means of travelling.

DELEHAN I. A Zoo in Pidhirtsi 67
In 1883 in the village of Pidhirtsi near the town of Stryi, L'viv region, the first Ukrainian zoo (and the first Polish zoo, as Ukraine at that time was a constitutive part of Poland) was established. It was founded by Stanislav Petrus'kyi that had graduated from L'viv University. Using new methods he made a considerable progress in animal breeding. Petrus'kyi published over 30 scholar works and five books published in L'viv. They are such as: "Natural history of Halychyna mammals" (1852), four volumes of "Natural history of wild and domestic birds" (1860-1866). He was a member of Worslav Academy, Krakow Scientific Society and a number of natural societies in different European cities.

SOLODKYI V., VASYLENYUK V. Bisons of Bukovyna 67
According to the world statistics, there are nearly 1.770 of free bisons in the world. In Ukraine there are 656 of them, 370 in Belarus, and 409 in Russia.

One third of these animals dwell in the Bukovyna part of the Carpathians. Their reacclimatization dates back to 1970, when the state hunting enterprise "Bukovyns'ke" brought here 19 bisons from Russian reserves. The greatest number of them in this area was registered in 1993-1995 (200). Today bisons have acquired all the habits characteristic for their wild forefathers. The authors propose to take measures for renovation of bison sub-population in the Cherivtsi region. First of all it is necessary to improve financing of service that is in charge of animals, to forbid cattle pasturing in the area, and other measures.

VOLOSHYN P. Characteristic of cultural layer of L'viv historic building 69

The cultural layer of L'viv historic building is a unique natural-anthropogenic formation with a composite inner structure, a mosaic lithological and chemical composition with physic-mechanical properties that illustrate the peculiarities of city construction and territory use. Soils in the cultural layer are very sensitive ofr natural and anthropogenic changes. They are dangerous for buildings constructed on them and thus need to be conserved and protected.

SEN'KO I. From prehistoric times (stories of toponimy) 72

Names of mountains, rivers and settlements are not only of geographical importance. Origination of their names reflect the history of the region, they can be regarded as examples of people's artistic skills. They are a prehistoric chronicle of human existence and the unity of man and nature. This publication tell readers about derivation of names of such settlements as Verkhne Syn'yovydne, Chovhany, Svyatoslav, Dorobratovo, Tustanovychi, Karapchiv, Unizh, Chernelytsya and some other located in the Ukrainian Carpathians.

OLEYAR YA. Sources of the ancient land 77
(a brief review of the Rusyn customs and traditions)

Moving from the Pryashiv region (Precarpathia) to a new place of dwelling – Bachka in Yugoslavia – forefathers of modern inhabitants of Ruska Kerestura brought an ancient culture of the Ukrainian-Rusyn nationality. The author, who is a representative of Rusyn community, tells here about their family traditions, household customs.

BOBYNETS S. "Corona Carpatica" crosses the border 80

A Ukrainian-Romanian creative association "Corona Carpatica" (Carpathian Crown) annually awards skillful and gifted writers and poets for their valuable contribution to the Ukrainian and Romanian literature and devotion to burning problems of the Carpathian region with the literature award "Carpathian Crown". Ukrainians Myroslav Lazaruk (Chernivtsi), Myroslav Dochynets (Mukacheve), Vasyl Herasym (Kiev) and Romanians Ioan Nistor (Satu-Mare), Ioan Flora (Bucharest) and George Mokuca (Yasy) were awarded with this prize in 2004. Vasyl Hanhura from Uzhgorod, a member of Ukrainian National Artists Society, became the "Corona Carpatica" prizewinner in the sphere of painting. The symbols of this award were given to the prizewinners on June 1, 2004 in the Mukacheve castle of Palanok.

HERASYM'YUK V. Poet in the air 81

A book of poems by a well-known Ukrainian poet, a prizewinner of the Blagosvit Awards named after Pavlo Tymchyna and V. Svidzinskyi, the Ukrainian National Award in the sphere of literature named after Taras Shevchenko and the International Literature Award "Corona Carpatica" (Ukraine and Romania). His masterpieces open up a magic world of the Hutsul land to readers with all the unique traditions and original culture that are closely tied to the nature.

OBLADANYUK M. Museum of Mountain Ecology and Nature Use in the Ukrainian Carpathians (Rakhiv) 84
Photo-session

RYABYI V. The house of sunny water 87

A book of poems by a prizewinner of the Blagosvit Literature Award, the Ukrainian National Award in the sphere of literature, "Corona Carpatica" Award, and a prize established by the "Zeleni Karpaty" (Green Carpathians) magazine. He is a skillful author of refined literary masterpieces where natural phenomena are depicted as living things.

KUKHTA V., KOVACH V. Dear teacher 88

A poet Vasyl Kukhta and a music composer Victoria Kovach through verses and melody e.g. by means of their songs, try to depict the depth of children's psychology, because only children are able to feel compassion for other's sorrows and misfortunes.

STEFANVK V. There's no another Dniper! 89

Chapters that in the course of time became parts of a book "Shevchenko's Nature Study" by a candidate to the doctor of sciences (biology). The author describes the process of investigation of native nature made by a genius Ukrainian poet Taras Shevchenko. He considers the impact of the natural environment upon Shevchenko's creative potential. The author tells about the poet's participation in the Aral scientific expedition (1849) and his investigation of pre-Caspian mountain ridge (1851).

KUKHTA M. Creative horizonts of Borys Slyvka 94

The publication tells about a well-known pedagogue, public activist and an original artist Borys Slyvka (Uzhgorod, Transcarpathia). For many years taking the position of a headmaster in different educational establishments, he taught his pupils to value the precious heritage of their native land in spite of the totalitarian pressure. Description of inimitable beauty of the native country was the matter of priority for him.

PIDHORA V. From a bird's view 100

A story about Vasyl Hankur (Uzhhorod, Ukraine) – a prizewinner of the International Award "Corona Carpatica" (Ukraine and Romania) in the sphere of painting. The main trend in philosophy and creativity of the artist is depiction of the nature, inseparable unity of Earth and space and some other. See pages 3-4 the magazine cover for reproductions of paintings by V. Hankur.

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках використано фотоілюстрації М. ОБЛАДАНЮКА та І. ШЕЛЕВЕРА

На 3–4 стор. обкладинки див. творчі роботи члена Національної спілки художників України Василя Гангура. 3 стор.: 1. Дружба. Картон, олія. 2000 р. 2. Сільські турботи. Картон, олія. 2001 р. 3. Отча земля. Папір, акварель. 2003 р. 4. До храму. Картон, акварель. 2002 р. 5. Одухотворення. Картон, акварель, пастель. 2001 р. 6. Літо в Карпатах. Папір, акварель. 2001 р. 4 стор.: 1. Сім'я. Картон, олія. 2001 р. 2. Ткаля. Картон, пастель. 2002 р.

Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей обов'язкове резюме англійською мовою.

Здано до друку 05.07.2004. Підписано до друку 20.11.2004. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 30,5. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2004, № 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F.Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – «Grafika» (Uzhhorod, Universitetska Str., 21).

